

A V H A N D L I N G A R

FORNSVENSKT GULDSMIDE.

Några ord i anledning av Historiska Museets tillfälliga utställning av Svenska guldfynd från tiden 100—600 e. Kr.

AV

OLOV JANSE.

Statens Historiska Museum har låtit ordna en tillfällig utställning, vilken avser dels att belysa ett slutet kapitel ur det fornsvenska guldsmidets historia och dels att giva några karakteristiska prov på denna konstart från dess storhetstid. Denna börjar omkring år 100 efter Kristus och fortsätter sedan oavbrutet under nära fem sekler och sammanfaller sålunda i stort sett med den romerska järnåldern och den äldre folkvandringstiden.

Samtliga utställda föremål tillhöra Historiska Museet, vars bestånd av fornguld, anträffat i svensk jord, är mycket betydande. Detta gäller icke blott alster från den tid, det här närmast är fråga om, utan även sådana, som tillhöra äldre och yngre perioder. Dessa senare guldföremål äro emellertid ej av samma betydelse, som de, vilka fördela sig mellan tidpunkterna 100 och 600 e. Kr., ej heller hava de ur typologisk synpunkt mycket gemensamt med sistnämnda grupp. Det har därför ej ansetts nödvändigt att medtaga dessa i förevarande utställning.

Den äldsta i vårt land funna guldsaken består av en liten spiralförmigt hoplagd trind ten. St. H. M. nr 10159. Den tillhör yngre stenålderns slut, tiden omkring år 2000 före Kristus, är anträffad i en hällkista vid Gällby i Gällby socken i Västergötland. Denna lilla spiralring måste vara införd utifrån, men det är omöjligt att säga varifrån. Det torde emellertid kunna påpekas att dylika ringar synas uppträda mycket tidigt i Kaukasusländerna, kanske redan under eneolitisk tid.

Detta är det enda svenska guldfynd vi äga från stenåldern.

Från bronsåldern däremot härrör ett ganska stort antal föremål.

Redan från första perioden torde vi äga ett par spirallagda trådar. Enligt uppgift äro de anträffade tillsammans med de bekanta fyra första-periodsyxorna av brons från Fjälkinge i Skåne. Då fyndet ifråga icke framkommit vid sakkunnig undersökning, böra vi emellertid kanske icke bygga allt för mycket på detsamma. Dylika ringar tillhöra huvudsakligen fjärde och femte perioderna.

*

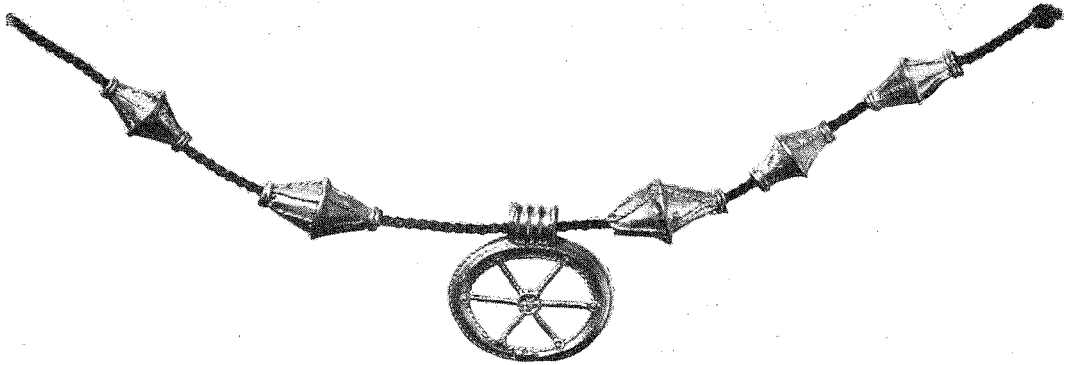

FIG. 1. HJULFORMIGT HÄNGSMYCKE JÄMTE EIKONISKA PÄRLOR FUNNA TILLSAMMAN VID SOJVIDE, SJONHEM SN, GOTTLAND. (SNODDEN PÅ VILKEN FÖREMÅLEN ÄRO UPPTÄDDA, ÄR MODERN.) ÄLDRE ROMERSK JÄRNÅLDER. STORLEK EJ FULLT $\frac{1}{4}$. ST. II. M. 6071.

Från och med slutet av andra eller i varje fall under loppet av tredje perioden bli emellertid guldfyndet vanligare. De bestå då av tunna spiraltrådar, åtskilliga s. k. armringar, vilka dock möjligen snarare böra betraktas såsom dräkt- eller hängprydnader. På Irland hava snarlika föremål anträffats, vilka där anses hava tjänat såsom dräktprydnader. Vi äga även från bronsåldern tvenne guldsålar, troligen kultkärn, de enda av denna typ, som anträffats på den skandinaviska halvön. I Danmark och nordvästra Tyskland äro dylika föremål mycket vanliga. Troligen hava de införts till Sverige från något av dessa länder.

Guldfyndet upphöra i stort i och med femte perioden, som slutar omkring år 750 före Kristus. Från och med denna tid till omkring Kristi födelse äga vi, praktiskt taget, intet guldföremål, anträffat i svensk jord. Från första århundradet efter Kristus däremot äga vi ett litet antal föremål av guld. Av dessa kan dock intet med säkerhet sägas vara förfärdigat i vårt land.

Vid tiden omkring år 100 efter Kristus

börjar emellertid den guldström, som under 300- och 400-talen blev så mäktig, att nå de skandinaviska länderna. I Sverige var det nästan uteslutande Göta- och delvis även Svealand, som berördes av densamma.

En av källorna till denna ström bör sökas i de skatter, Romarrikets kejsare vid flera tillfällen tvungos att betala till goter och andra germanfolk, som under romersk järnålder och folkvandringstid bodde vid imperiets gränser. Sedan dessa folk kommit i åtnjutande av guld, spreds detta till stamförvanterna i Norden.

Guldinförseln synes hava varit mest betydande under 400-talet. Av historien veta vi, att östgoterna vid denna tid tvingade kejsarne Theodosius II (408—450), Leo I (457—474) och Zeno (474—491) att till dem utbetala tusentals marker guld årligen.

Den ädla metallen torde till största delen hava införts dels i form av mynt, dels i form av tackor och spiralringar.

Mynten bestå huvudsakligen av *solidi*, vilka började präglas under Constantin

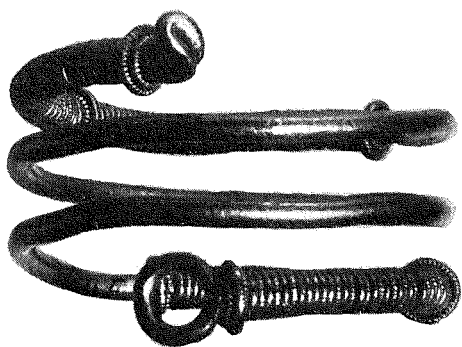

FIG. 2. HALSRING, FUNNEN HOPLAGD I SPIRAL SOM EN ARMRING. NÄSBY, ÅS SN, ÖLAND. ROMERSK JÄRNÄLDER. STORLEK $\frac{1}{4}$. ST. H. M. 3945.

FIG. 3. HALSRING AV S. K. GOTISK TYP, FUNNEN VID VACKERBY, FRÖTUNA (FREJTUNA) SN, SÖDERMANLAND. ROMERSK JÄRNÄLDER. STORLEK C:A $\frac{1}{2}$. ST. H. M. 1007.

den stores regering (306—337). Vikten av ett dylikt mynt var ursprungligen bestämd till c:a 4,5 gr.

De flesta i vårt land anträffade solidi tillhöra 400-talet. Några hava präglats under 500-talets förra hälft. De yngsta äro slagna för Justinianus I (527—565).

Solidi förekomma i Sverige huvudsakligen på Öland och Gotland. På fastlandet äro de mindre allmänt representerade. År 1920 kände man c:a 350 sådana mynt, anträffade i vårt land. Av dessa voro icke mindre än 111 funna på Gotland och 162 på Öland.

De bildframställningar och inskrifter, som förekomma på mynten äro tämligen enahanda och erbjuda ur numismatisk synpunkt föga av intresse.

Som ovan nämnts, infördes guldmetallet hit emellertid icke blott i form av mynt, utan även i form av tackor och spiralrullade tenar. Såsom prov på dylikt halvfabrikat kan nämnas det stora fyndet från Timboholm nära Skövde, vilket gjordes år 1904, se Fornv. 1906 sid. 92. Fyndet väger något över 7 kg. och inlöstes av Historiska Museet för 20,000 kronor.

Tenar och spiralringar (s. k. betalningsringar) hava även använts som ersättning för präglade mynt. Efter behov avhöggs ett större eller mindre stycke av tenen. Det är möjligt att ordet hacka i uttryck såsom: »giva någon en hacka», »få sig en hacka» o. s. v. ursprungligen syftar på dylikt »hackguld».

Flera skriftliga vittnesbörd finnas angående betalningsringarnas användning. I Eddan t. ex. kallas furstarna stundom ring-bytare. I den anglo-saxiska hjälte-dikten Beowulf, vilken nedskrevs på 700-talet, men som bland annat bygger på götiska traditioner från fyrahundra- och femhundra-talen, vilka behandla striderna mellan svear och götar, omtalas, huru en götisk konung för att belöna en av sina hövdingar gav honom virade ringar.

När guldmetallet inkommit i landet bearbetades det av konstförfarna hantverkare.

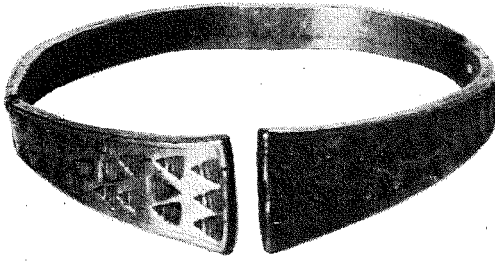

FIG. 4. ARMRING MED INSTÄMPLADE TRIANGLAR, FUNNEN VID HEDE, MÖKLINTA SN, VÄSTMANLAND. ROMERSK JÄRNÅLDER. STORLEK EJ FULLT $\frac{1}{4}$.

Under tiden mellan åren 100—400 gjorde sig den romerska eller provincialromerska smaken gällande även hos oss. De inhemska guldföremålen, vilka då huvudsakligen bestå av berlocker, bikoniska pärlor samt hals- och armringar, äro försedda med geometriska mönster, instämplade trianglar, vinkelställda linjer, cirklar, etc., vanligen fördelade på släta ytor. Ornament, som avse att återgiva djurhuvuden, uppträda stundom såsom avslutning på ringar, s. k. ormhuvudringar.

Filigrantekniken uppträder nu hos oss och tillämpas skickligt av våra förfäder.

Vid tiden omkring år 400 avtager den romerskt påverkade smakriktningen — ett förhållande, som givetvis står i samband med Romarrikets politiska förfall. Nu uppträder i stället en smakriktning, mera orginell och vilken karakteriseras i främsta rummet av ornament, som återgiva ofta starkt stiliserade djur, vilka ej sällan ses slingra sig om varandra. Denna dekor breder småningom ut sig över de släta ytorna, och blir allt mer och mer gyttrig.

De inhemska guldsakerna bestå nu som förut av ringguld präktiga, massiva halsringar stundom släta, stundom ornerade

med instämplade halvmånar, men därtill komma även s. k. brakteater och svärds-tillbehör. Berlocker och bikoniska pärlor hava kommit ur bruk.

Filigrantekniken gör stora framsteg. Bland arbeten av denna art bör särskilt nämnas ett litet guldbleck, troligen ett beslag, vilket anträffats i »Odins hög» vid Gamla Upsala. Det har möjligen tillhört Sveakonungen Aun, som anses hava levat omkring år 500.

Bland andra präktiga filigranarbeten böra framhållas de tre berömda halskragar, vilka torde kunna betraktas som Statens Historiska Museums främsta dyrgripar. De äro inhemskt arbete, utförda omkring år 500. Två äro funna helt nära varandra i Västergötland, den ena vid Möne, den andra vid Olleberg. Den tredje är anträffad vid Färjestaden på Öland. Vid tiden omkring år 500 eller kanske något tidigare tillkommer en ny dekoreringsmetod, enligt vilken granater eller tunna röda glasskivor infattas i celler, gjorda av tunna guldband, ställda på kant (verroterie cloisonnée). Bland dylika arbeten böra särskilt framhållas två svärdsknappar, den ena från Kville socken i Bohuslän, den andra från Sturkö i Blekinge.

Bland den äldre folkvandringstidens guldsaker intaga brakteaterna, ensidigt präglade, skivformiga hängsmycken, en särställning.

Dessa återgiva stundom bröstbilden av en människa i profil. Troligen är det den på romerska mynt och medaljer förekommande kejsarbildens, vilken tjänat som modell. I många fall se vi på brakteaterna starkt stiliserade djurfigurer, som givetvis hava en rent dekorativ funktion.

FIG. 5. BRAKTEAT, EN AV DE STÖRSTA, SOM ANTRÄFFATS I SVERIGE. GERETE, FARDHEM. SN, GOTLAND. 500-TALET. STORLEK $\frac{1}{4}$. ST. H. M. 18875.

Möjligen återgivas någon enstaka gång även motiv, som vi känna från nordiska sagor och myter.

De ojämförligt talrikaste brakteaterna avbilda emellertid en människa till häst och ofta även en fågel i sittande ställning, vänd mot ryttaren. Detta så ofta återkommande motiv bör ha framkallat bilden av något allmänt känt och uppskattat: *falkjakten*.

Även om den var känd i Europa före det femte århundradet, är det i varje fall antagligt att Attila och hans hunner avsevärt bidragit att öka dess popularitet, ty det är vid denna tid, som falkjakten blir på modet bland rika och mäktiga.

Hos hunnerna var falkjakten ett medel att hålla männen vid vigör. Attilas fälttecken var en falk. Vi äga många litterära vittnesbörd om huru uppskattad falkjakten var i Europa vid denna tid.

Den dresserade falcken var mycket dyrbar, ty den som stal eller dödade en dylik fågel straffades mycket strängt. Burgundernas lag stadgar att den, som stjal en dresserad falk, skall betala höga böter till ägaren. Kan den skyldige icke gälda böterna, får falcken hugga sex tum kött ur tjuvens länder.

Riddjuret, som ses på brakteaterna torde bäst kunna tolkas såsom en häst. Den är emellertid i regel avbildad med

FIG. 6. MASSIV HALSRING MED INSTÄMPLADE »HALVMÅNAR». FUNNEN VID TROLLEBERG, NÄRA LUND. 500-TALET. VIKT 1255 GR. STORLEK $\frac{1}{2}$. ST. H. M. 16375.

ko- eller oxhorn. Dessa kunna förklaras på så sätt, att hästen haft framför sitt huvud en mask, försedd med väldighetshorn.

Vi känna icke blott andra bildframställningar av behornade hästar, som kunna tydas på liknande sätt, utan även flera dylika masker med horn.

I det stora museet i Edinburg såg jag förra året en dylik mask av brons, tillhörande tiden omkring Kristi födelse.

På en liten bikonisk guldpärla från Möklinta i Hede socken, Västmanland (St. H. M. 20) ses små behornade masker av guld, lödda på pärlan ifråga. Denna

torde tillhöra andra århundradet efter Kristus.

Flera fibulor av brons från trehundra-talet, funna på flera ställen i Norden och även på kontinenten, återgiva hästar med horn.

På den bekanta Häggebystenen i Uppland, som förmodligen tillhör romersk järnålder eller äldre folkvandringstid, ses även behornade hästar. I Kilderiks grav anträffades en gyllene djurmask med horn. Kilderik avled som bekant år 481. Dylika masker hava även använts långt ned i modern tid.

Hästen på brakteaterna återgives ofta

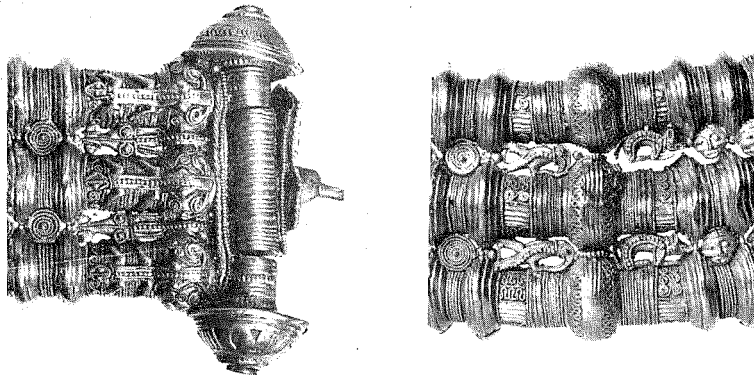

FIG. 7. NACKPARTIET AV HALSKRAGE, ANTRÄFFAD VID NORRA ÄNDEN AV OLLEBERG, KARLEBY SN, VÄSTERGÖTLAND. 500-TALET. STORLEK $\frac{1}{4}$. ST. H. M. 492.

med något, som liknar ett skägg. Detta är emellertid troligen intet annat än en stiliserad tunga, en från metallmasken nedhängande tofs eller dylikt.

Vid tiden omkring år 550 efter Kristus synes guldströmmen till Norden hava upphört. Främsta anledningen härtill torde vara att våldsamma strider då uppstå mellan nordborna själva, t. ex. mellan götar och svear. Stora områden i Götaland måste därvid hava blivit förödda, och säkerligen har mången skatt under denna oroliga tid blivit gömd i jorden för att ej falla i inkränktares händer. Det är även möjligt, att guldfyndens stora antal i vissa trakter — särskilt på Öland, i Västergötland och Bohuslän — delvis beror på, att striderna därstädes varit särskilt våldsamma. I detta sammanhang kunde det kanske vara av intresse att påpeka, att det bördiga och rika Östergötland, i jämförelse med övriga Götalandskap, lämnat relativt få guldföremål från romersk järnålder och folkvandringstid. Förklaringen härtill torde vara, att Östergötland varit mera förskonat från

krigiska härjningar, än vad fallet varit med kringliggande landskap.

Guldkatterna grävdes emellertid ned i jorden icke blott för att de därigenom skulle undgå att komma i inkränktares händer. Även andra anledningar måste hava spelat in. Så t. ex. veta vi, att våra förfäder trodde, att de i Valhall skulle få njuta de skatter, vilka de i livstiden anförtrott åt jorden. Genom att binda dem med magiska sånger var ägaren sä-

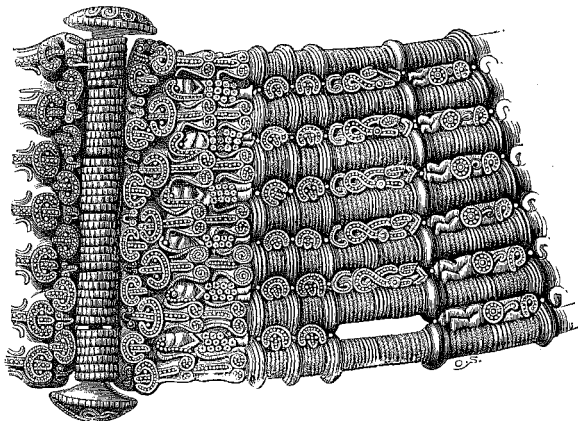

FIG. 8. NACKPARTIET AV HALSKRAGE, ANTRÄFFAD NÄRA MÖNE KYRKA, VÄSTERGÖTLAND. 500-TALET. STORLEK $\frac{1}{4}$. ST. H. M. 3248.

ker på, att han i ett kommande liv skulle få besitta sina nedgrävda skatter. Vi hava anledning förmoda, att nordborna i flera fall velat göra denna bindning påtaglig genom att linda en ten eller en tunn tråd kring dylika föremål.

I gravarna uppträda guldföremål mindre allmänt och huvudsakligen blott un-

der romersk järnålder. Det i dessa nedlagda guldets torde oftast hava karaktären av ett personligt smycke i likhet med fingerringar, spännen, nålar eller dyl. Stundom torde dock guldsaker i gravar få betraktas såsom uttryck för föreställningar, som givit upphov åt den antika myten om Charon och hans färjpenning.

GOTLANDS HANDEL PÅ VÄST-RYSSLAND UNDER 1000-TALET.

AV

BIRGER NERMAN.

I en uppsats i Rig 1927 »Svenskarna i Ostbaltikum under vikingatiden enligt arkeologiens vittnesbörd» sökte jag visa, att omkring år 1000 e. Kr. en väsentlig förändring inträffat i fråga om svenskarnas förbindelser österut¹. Under 800- och 900-talen ha dessa i mycket ringa grad gällt de närmast liggande områdena, Ostbaltikum, trakterna vid Finska vikens inre ända och Finland. Det var Rysslands, det byzantiska och framför allt det arabiska väldets rikedomar, som lockade. De svenska köpmännen seglade förbi Finland och Estland till den innersta ändan av Finska viken och fortsatte på floderna och sjöarna till de inre delarna av Ryssland eller de nådde längs Döna ditin. I mellersta Ryssland träffade de de arabiska köpmännen, som uppför Volga fört dit Orientens produkter, särskilt silvermynt och silversmycken eller de tillhandlade sig dem av de i Ryssland

bcende folkstammarna, som själva bragt dem dit på flodvägarna från Kaspiska och Svarta haven. Det var naturligt, att i jämförelse med de lysande handelsmöjligheterna på Ryssland skulle de torftigare marknaderna på länderna närmast intill Östersjön te sig föga lockande för de silverälskande svenskarna.

Men vid tiden omkring år 1000 inträffar ett avbrott i svenskarnas handel på Orienten. De arabiska mynten, som tidigare i oerhörda mängder strömmat in över Sverige, upphöra vid nämnda tid, och överhuvud visa fynden, att de svenska köpmansfärderna till de östra delarna av Ryssland upphört. Däremot synes den mindre betydelsefulla handeln på Byzans via Dnjepr i viss utsträckning ha fortsatt. Orsakerna till detta avbrott kunna ha varit flera; den väsentligaste torde ha varit den ekonomiska kris, som det arabiska väldet vid denna tid genomgick och som bl. a. medförde, att silvermynten råkade ur omlopp.

Men vid samma tid, omkring år 1000, sätter ett oerhört starkt svenskt inflytande in på de närmast intill Östersjön och Finska viken belägna områdena. Det är tydligt, att det är i handeln på dessa

¹ I åtskilligt liknande åsikter ha framställts av C. A. Nordman i arbetet Karelska järnåldersstudier (= Finska Fornminnesföreningens Tidsskrift XXXIV: 3, Helsingfors 1924) sid. 188 och A. M. Tallgren i Zur Archäologie Estis II (= Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B. VIII: 1, Dorpat 1925) sid. 180 f. Min framställning var nedskreven, då jag tog del av dessa arbeten.

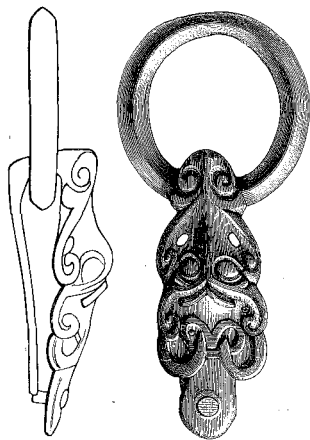

FIG. 1. REMDELARE MED BESLAG, BRONS, LEVEDE. ETELHEMS SOCKEN, GOTLAND. $\frac{1}{4}$.

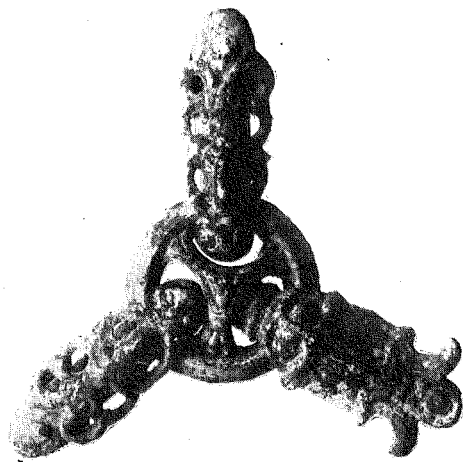

FIG. 2. REMDELARE MED BESLAG, BRONS, TERPILITSY, KRETS JAMBURG, GUV. LENINGRAD. $\frac{1}{4}$.

tidigare försummade marknader, som man i någon mån söker ta revansch för vad man förlorat i handelsmöjligheter längre österut. Och medan de tidigare köpmansfärderna utgått från olika delar av Öst-Sverige, är det efter omkring år 1000 till huvudsaklig del gotländingarna, som taga hand om handeln österut. Det är nu, som Gotland intager den stora handelsställning, som vi känna från den äldre medeltiden och som ön bibehåller till 1300-talets mitt.

I min ovannämnda uppsats behandlade jag endast de svenska inflytelseerna på Ostbaltikum. Jag visade, att de tydligt koncentrerat sig till de västliga delarna av området, Ösel och västkusten av Estlands fastland samt trakterna vid de nedre loppnen av de stora floderna i Lettland, liviska Aa, Düna och Windau. Emellertid framhölls, att vi icke äga några bevis för, att svenskarna anlagt verkliga kolonier där ute. Inga gravar av svensk typ äro t. v. kända i Ostbaltikum, och

de svenska föremålen hittas i gravar av ostbaltiska former tillsammans med inhemska typer. Jag drog därav den slutsatsen, att de svenska inflytelseerna kommit till Ostbaltikum huvudsakligen genom handel. Då fynden av svensk karaktär i stor utsträckning koncentrerat sig till vissa punkter, föreställde jag mig, att dessa varit handelsplatser, som svenskarna, särskilt gotländingarna, besökt. Till dessa platser ha de svenska köpmännen under lugnare tider kommit med bestämda mellanrum, på dem ha vissa tomter upplåtits åt svenskarna eller rent av ägts av dem, och när handeln med infödingarna för tillfället var avslutad, ha svenskarna åter vänt hem eller dragit till andra platser. Det var huvudsakligen vapen och andra föremål, hörande till mannens utrustning, t. ex. rembeslag, ringsöljor o. s. v., som svenskarna avyttrade till infödingarna.

I uppsatsen av år 1927 uttalade jag, att de gotländska inflytelseerna även göra sig

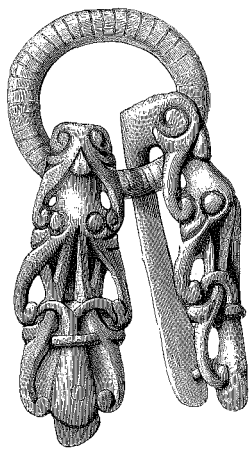

FIG. 3. REMDELARE MED BESLAG, BRONS, BURGE, ROMA SOCKEN, GOTLAND. $\frac{1}{3}$.

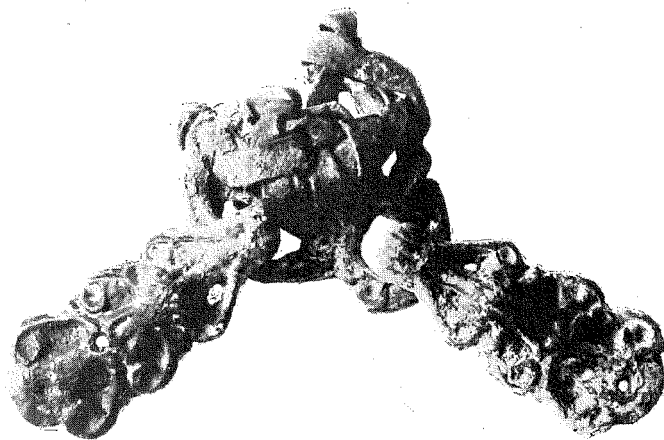

FIG. 4. REMDELARE MED BESLAG, BRONS, SAMT VIDSITTANDE LÄDERRESTER, BORNITSY, KRETS TSARSKOJE SELO, GUV. LENINGRAD. $\frac{1}{4}$.

gällande på vissa delar av Finland och på trakterna vid innersta ändan av Finska viken, och jag förmodade, att de i öster sträckt sig ungefär in till Novgorod. De gotländska inflytelserna på Väst-Ryssland kände jag emellertid då endast obetydligt och blott ifrån litteraturen. Inflytelserna på Finland kände jag bättre, ehuru även dem icke tillfyllestgörande.

Emellertid blev jag under sept. 1928 i tillfälle att företaga en resa till Leningrad och Moskva för att i därvarande museer studera det gotländska inflytandet på Väst-Ryssland under 1000-talet. Jag skall här i korthet redogöra för de resultat, vartill jag därvid kom². De gotländska inflytelserna på Finland har jag däremot ännu ej hunnit närmare undersöka, men hoppas få tillfälle att behandla dem en annan gång.

² Jag begagnar tillfället att till dr T. J. Arne, som jag hade förmånen resa tillsammans med, uttala mitt hjärtliga tack för hans älskvärda hjälp i museerna med det ryska språkets besvärigheter.

Någon utförlig förteckning över fynden av gotländska typer är jag efter mitt korta Rysslandsbesök icke i stånd att giva; härtill fordras studier även i mindre museer och privatsamlingar. Här må endast pekats på, vilka de viktigare gotländska typerna och deras ryska ättlingar äro.

*

I fig. 1 se vi en gotländsk remdelare med ett beslag i djurgestalt. Från nos och ögon utgå var sitt par voluter eller vingar, och från ögonvoluterna nedgå ett par öglor förenade genom en kringelformig knut, det s. k. iriska kopplet (vars iriska ursprung f. ö. icke är otvivelaktigt). Dessa djurbeslag äro, som Arne³ påpekat, speciellt gotländska och ha uppstått omkring år 1000. Alldeles likadana beslag äro funna — liksom i Ostbaltikum och Finland — i Leningradguvernementet. I fig. 2 återges en remdelare, funnen vid Terpilitsy i krets Jamburg; två

³ Fornvännen 1911 sid. 63 f.

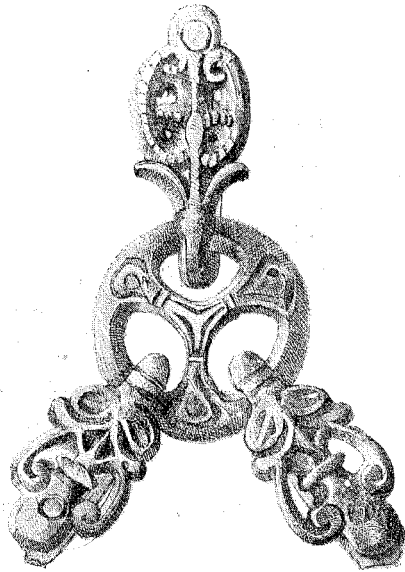

FIG. 5. REMDELARE MED BESLAG, BRONS, TIAGLINO, KRETS TSARSKOJE SELO, GUV. LENINGRAD. $\frac{1}{4}$.

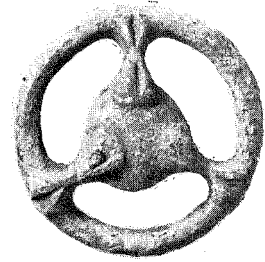

FIG. 6. REMDELARE, BRONS, FEIGS, HELLEVI SOCKEN, GOTLAND. $\frac{1}{4}$.

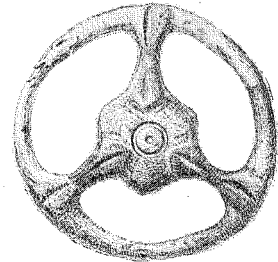

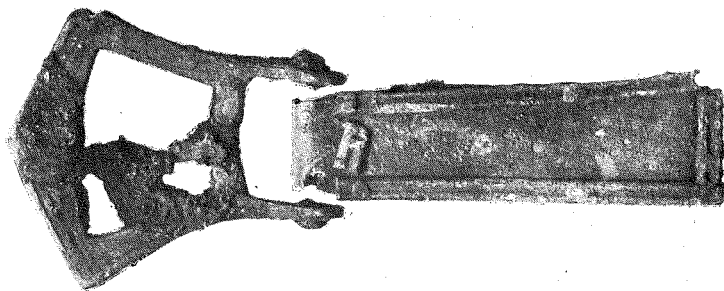
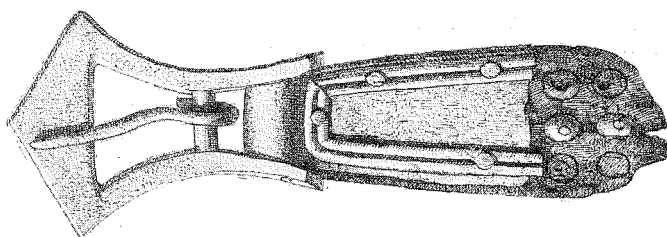
FIG. 7. REMDELARE, BRONS, VYRA, KRETS TSARSKOJE SELO, GUV. LENINGRAD. $\frac{1}{4}$.

av beslagen äro av denna gotländska typ och utan tvivel importerade från Gotland.

En annan gotländsk variant av sådana djurbeslag ses i fig. 3. Denna typ, som även kännes ifrån Ostbaltikum och Finland, har jag icke antecknat från Ryssland, men den måste ha varit känd i Leningradguvernementet, ty direkta ättlingar äro bekanta därifrån. I fig. 4 se vi en remdelare med ett par sådana, funnen vid Bornitsy i krets Tsarskoje Selo. I huvudsak likna de förebilden, men att de utgöra en senare typ framgår av flera förvanskade detaljer; bl. a. har det iris-kopplet bortfallit. Typen är icke känd ifrån Gotland, men på denna ö upphör man vid mitten av 1000-talet vid övergången till kristendomen att nedlägga föremål i gravarna, och vi känna därför mycket litet till den gotländska formvärlden efter denna tid. Det är därför icke omöj-

ligt, att även denna typ kan vara importerad från Gotland, men sannolikt har den uppstått i västra Ryssland efter den gotländska förebilden. F. ö. uppstå där liksom i Ostbaltikum och Finland en hel rad efterbildningar, och utvecklingen karaktäriseras därav, att djurhuvudena allt mera degenerera och till sist fullständigt upplösas. I fig. 5 ses en sådan senare typ; föremålet härstammar från Tiaglino, krets Tsarskoje Selo.

Bland själva remdelarna, d. v. s. ringarna, finnas också speciellt gotländska typer. En sådan är fig. 6, där från mittpartiet utgå tre gripfötter i typisk nordisk stil. Samma typ av remdelare känner jag — liksom ifrån Ostbaltikum — ifrån Leningradtrakten. Fig. 7 återger en sådan, funnen vid Vyra, krets Tsarskoje Selo. Detaljernas överensstämmelse behöver icke närmare påpekas. Det ifrån-

FIG. 8. BRONSSÖLJA, HEMSE ANNEXHEMMAN, HEMSE SOCKEN, GOTLAND. $\frac{1}{4}$ .FIG. 9. BRONSSÖLJA MED LÄDERRESTER, UNOTITSY, KRETS JAMBURG, GUV. LENINGRAD. $\frac{1}{4}$.

gavarande ryska exemplaret är givetvis importerat ifrån Gotland.

Fig. 8 återger en gotländsk sölja från förra hälften av 1000-talet. Typen har uppstått på Gotland; emellertid känner jag själva ramtypen även i ett ex. från Norrland, tydligen import eller inflytande ifrån Gotland, varemot beslagtypen med de karaktäristiska dubbla pålagda kantåsarna i Skandinavien endast är mig bekant ifrån Gotland. Denna söljetyp är — liksom ifrån Ostbaltikum och Finland — även känd ifrån Leningradområdet. I fig. 9 se vi en sådan sölja, funnen vid Unotitsy, krets Jamburg. Det är svårt att avgöra, om detta ex. är importerat från Gotland eller tillverkat i Ingermanland efter gotländska förebilder.

På Gotland förekomma söljor som fig. 10 med torn och beslag gjorda i ett.

Liknande söljor äro — liksom ifrån Ostbaltikum — kända ifrån Leningradområdet. I fig. 11 se vi en sådan, ehuru beslaget där utgör ett beslag som det gotländska fig. 1, men utan iriskt koppel. Söljan, som härrör från Gryzovo, krets Tsarskoje Selo, är troligen tillverkad i Leningradtrakten, men den gotländska förebilden är uppenbar. Typen degenererar i Leningradområdet och Ostbaltikum. I fig. 12 avbildas en sölja, vars beslags degenererade ornamentik visar spår av det föregående beslagets (jfr. även konturerna) och där beslaget vuxit ihop med söljramen; denna sölja är funnen vid den ovannämnda byn Tiaglino i krets Tsarskoje Selo.

Av de under förra hälften av 1000-talet ytterst vanliga ringsöljorna äro vissa typer särskilt karaktäristiska för vissa

områden. Så ha några uppstått på Gotland. Tallgren⁴ har otvivelaktigt rätt i, att på Gotland uppkommit typen fig 13 med mittvulst; den är där ytterligt vanlig och förekommer ofta i silver. Även denna typ har — liksom i Ostbaltikum och Finland — anträffats i Leningradtrakten. Fig. 14 återger ett ex., funnet vid Tiaglino. Gotländsk är även den i fig. 15 återgivna ringsöljetyper med samma karaktäristiska tornbas och liknande ring vilken dock saknar vulst. Även denna typ förekommer ofta i silver. Vi finna också denna form — liksom i Ostbaltikum och Finland — i Leningradguvernementet, t. ex. fig. 16 från Lisino, krets Peterhof.

Jag har här framdragit några i Leningradområdet funna typer, vilka med säkerhet kunna sägas vara gotländska. En närmare undersökning skulle med all sannolikhet fastslå, att även andra typer, som förekomma både på Gotland och i Leningradområdet, äro gotländska. Detta gäller vissa typer av armringar, av hängsmycken o. s. v.

I Leningradområdet ha — liksom i Ostbaltikum och Finland — även anträffats åtskilliga vapentyper från 1000-talet av skandinaviskt ursprung. Sådana äro t. ex. svärdet fig. 17, från okänd fyndort i Leningradguvernementet, och yxan fig. 18, funnen vid Chotinitz i krets Jamburg. Emellertid äro vapenformerna i allmänhet lika över stora delar av Skandinavien, varför det är svårt att bland dem urskilja speciellt gotländska typer. Då emellertid de övriga skönjbara skandinaviska inslagen uteslutande eller åt-

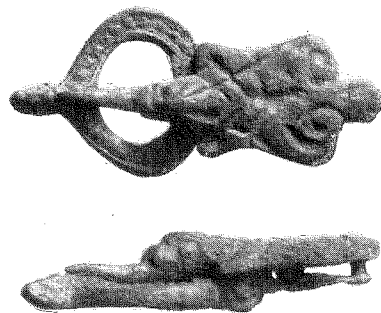

FIG. 10. BRONSÖSLJA, KVIATORP, ROMA SOCKEN, GOTLAND. $\frac{1}{1}$.

minstone väsentligen härröra från Gotland, är det all sannolikhet för, att åtskilliga av vapnen importerats från Gotland.

Se vi på utbredningen av de gotländska typerna, gävo mina museistudier ett mycket bestämt resultat. Det visade sig, som jag förmodat, att de gotländska inflytelserna endast äro skönjbara inom en begränsad del av det nuvarande Ryssland, t. o. m. mera begränsad än jag hade föreställt mig. Det är endast i trakterna närmast sydväst om Leningrad, som gotländska typer från 1000-talet hittats. Fyndområdet består av kretsarna Tsarskoje Selo, Peterhof och Jamburg. Särskilt är det de intill varandra belägna delarna av dessa kretsar: västra delen av Tsarskoje Selo, södra delen av Peterhof och östra delen av Jamburg, som lämnat fynd. Detta område beboddes vid denna tid av de förmodligen finska voterna. Det är framför allt genom de omfattande gravundersökningar, som här under en följd av år, huvudsakligen på 1870- och 1880-talen, bedrevs av den ryske forskaren L. K. Ivanovskij⁵, som de gotländska typerna kom-

⁴ Tallgren, Zur Archäologie Eestis II sid. 66 ff. Jfr Nordman, Karelska järnåldersstudier sid. 128.

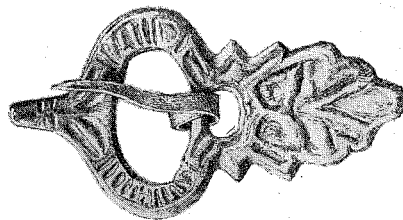
⁵ Matériaux pour servir à l'archéologie de la Russie, publiés par la Commission Impériale Archéologique, Nr 20, Petersburg 1896.

FIG. 11. BRONSSÖLJA OCH BRONSBESLAG, GRYZOVO, KRETS TSARSKOJE SELO, GUV. LENINGRAD. $\frac{1}{4}$.

mit i dagen. Inom detta område äro de gotländska typerna ganska vanliga. Svaga spår av gotländskt inflytande synas också kunna konstateras i den sydväst om detta område på östsidan av Peipus belägna kretsen Gdov⁶.

Emellertid uppgavs för mig i Leningrad, att en ung arkeolog, Tjernyschov, under senare år vid sina undersökningar i krets Luga skulle ha funnit föremål liknande dem jag utpekade som gotländska; tyvärr blev jag icke i tillfälle att se herr T:s samling. Skulle uppgiften vara riktig, kan det gotländska inflytandet under 1000-talet alltså konstateras ett stycke söder och öster om nämnda kretsar, på vägarna nedåt Novgorod. Så långt som till Novgorod och dess omnejd ha dock mig veterligt inga spår kunnat upptäckas. Detta är förvånande, då man ju vet, att gotlänningarna under medeltiden (liksom svenskarna under den egentliga vikinga-

tiden och ännu omkring år 1000) hade särskilt livliga förbindelser med denna stad. Det är känt att de gotländska köpmännen på 1100-talet ägde en kyrka i Novgorod, helgad åt Sankt Olov. Denna kyrka omtalas redan på den bekanta Sjustaristningen nära Sklokloster från slutet av 1000-talet, som förmäler, att en uppländing Spjallbode stupat i den⁷, och Adolf Schück⁸ antar, att den från början varit en gotländsk anläggning. Sannolikt beror avsaknaden av gotländska 1000-talstyper i Novgorod och trakten däromkring endast på otillräckliga undersökningar; överhuvud taget äro vikingatidsfynden fåtaliga från denna nejd och fynden av svenska typer långt sparsammare än vad man kunde ha anledning förmoda. Det enda 1000-talsfyndet av svensk karaktär

FIG. 12. BRONSSÖLJA, TIAGLINO, KRETS TSARSKOJE SELO, GUV. LENINGRAD. $\frac{1}{4}$.

⁶ Jfr t. ex. K. D. Trofimov, Raskopki kurganov pri der. Zalachtovje Kuvschinovo, Moskva 1909, Kurgan 30 (söljebeslag med dubbla kantåsar): Några i Estland på västsidan av Teipus skönjbara gotländska inslag från 1000-talet ha säkerligen kommit via Leningradområdet.

⁷ v. Friesen, O., Rumorna i Sverige, 3 uppl. Uppsala 1928, sid. 73.

⁸ Schück, A., Det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling, Stockholm 1923, sid. 123 f.

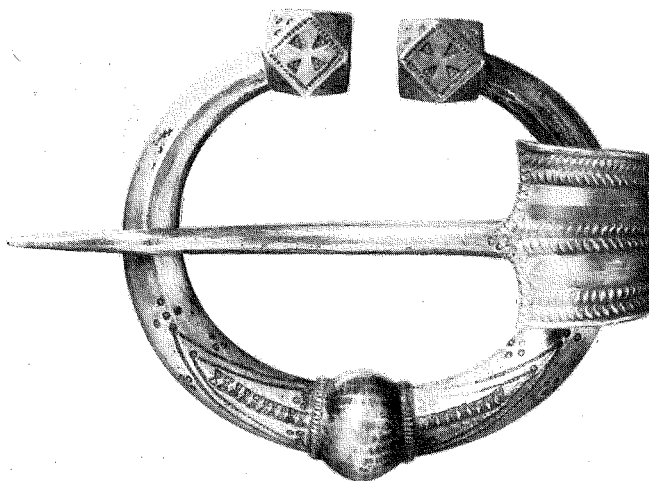

FIG. 13. RINGSÖLJA, SILVER, GARDE, STENKYRKA SOCKEN, GOTLAND. $\frac{1}{1}$.

är ett stort silverfynd⁹, funnet i själva Novgorod, men häri ingå inga föremål av speciellt gotländska typer. Vidare var det märkligt, att jag icke kunde iakttaga några spår av gotländskt inflytande inom ett så närbeläget område som trakten söder om Ladoga, där de svenska inslagen under vikingatiden äro så starka och över

vilken under medeltiden gotlänningarnas färder till Novgorod — via Nevan—Ladoga—Volchov — gingo; från detta område råder ingen brist på arkeologiskt material. Emellertid — man må grubbla över begränsningen, faktum kvarstår dock — utanför Tsarkoje Selo, Peterhof, Jamburg och Gdov (och ev. krets Luga) fann jag trots genomgång av de oerhört rika museisamlingarna i Leningrad och Moskva inga som helst tecken på förbindelser med Gotland under 1000-talet, och det får bli framtidens sak att avgöra, i vad mån området kan utvidgas.

Liksom i Ostbaltikum har jag i Leningradområdet icke kunnat konstatera gravar av gotländsk typ. De gotländska föremålen förekomma här som där i gravar av typiskt inhemskt utseende och blandade med inhemska föremål. De gotländska typerna ha alltså liksom till Ostbal-

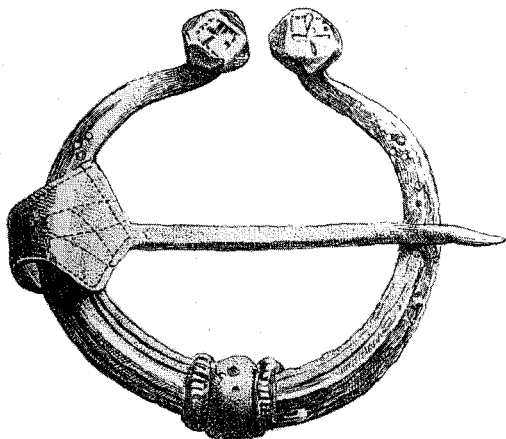
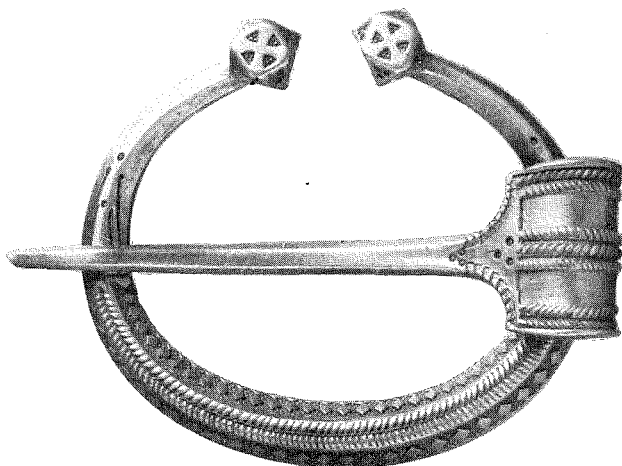

FIG. 14. RINGSÖLJA, BRONS?, TIAGLINO, KRETS TSARSKOJE SELO, GUV, LENINGRAD. $\frac{1}{1}$.

⁹ Comptes-rendu de la Commission Impériale Archéologique 1906 sid. 118 fig. 159, 160 (Petersburg 1909).

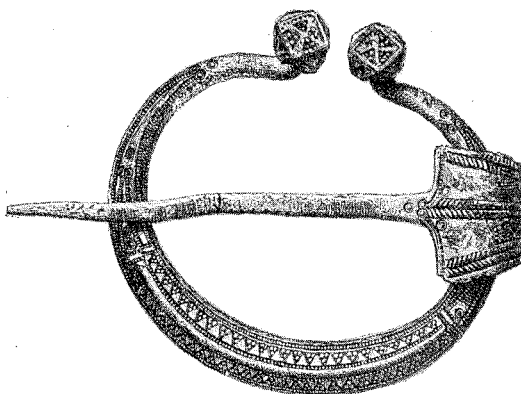
FIG. 15. RINGSÖLJA, SILVER, NORE, VAMLINGBO SOCKEN, GOTLAND. $\frac{1}{4}$.

tikum kommit till Leningradområdet genom handel. Även i Leningradtrakten ha vi att föreställa oss, att det funnits en eller flera handelsplatser, till vilka gotlänningarna under lugnare tider kommit med jämna mellanrum, där de haft tomter upplåtna åt sig eller t. o. m. ägt vissa gårdar och varifrån de återvänt efter väl förrättad köpenskap. Att direkt utpeka denna eller dessa handelsplatser låter sig ännu knappast göra, men skall säkerligen i framtiden bli möjligt.

Det var liksom till folken i Ostbaltikum huvudsakligen föremål hörande till mannens utrustning, som gotlänningarna sålde till voterna. De ovan beskrivna remdelarna med beslag och söljorna ha utslutande burits av män eller tillhört betsel, vilka blott förekomma i mansgravar, ringsöljorna ha huvudsakligen burits av män. Rembeslagen torde delvis ha hört till svärdsgehäng, och som vi sett, ha säkerligen även vapen tillhandlats från gotlänningarna. Däremot ha de gotländ-

ska kvinnosmyckena lika litet här som annorstädes funnit någon marknad.

Vad gotlänningarna erhållit i utbyte, kunna vi genom bevarade fynd icke säga. Några speciellt votiska typer ha icke anträffats i Gotlands jord. Förmodligen har väl utbytet bestått i pälsverk, hudar, honung, vax o. d. produkter, som gotlänningarna under medeltiden enligt de litterära källorna vittnesbörd tillhand-

FIG. 16. RINGSÖLJA, BRONS?, LISINO, KRETS PETERHOF, GUV, LENINGRAD. $\frac{1}{4}$.

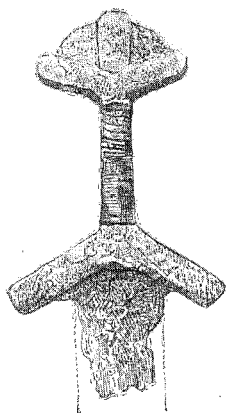

FIG. 17. JÄRNSVÄRD MED SILVERTRÅD KRING FÄSTET, GUV. LENINGRAD. $\frac{1}{4}$.

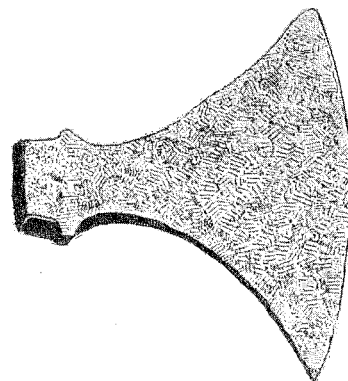

FIG. 18. JÄRNYXA, CHOTINITSY, KRETS JAMBURG, GUV. LENINGRAD. $\frac{1}{4}$.

lade sig i Ryssland. F. ö. ha sannolikt även gotlänningarna exporterat naturprodukter till voterna.

*

Kulturen i Ingermanland och trakterna närmast öster om Peipus har, av bevarade fynd att döma, varit mycket fattig under järnåldern. Det är först vid tiden omkring år 1000, som den når en rikare utveckling. Det blir då mycket sannolikt, att den gotländska handeln varit en av de viktigaste orsakerna till kulturuppblossningen i trakterna sydväst om det nuvarande Leningrad.

Vid mitten av 1000-talet upphör man, som nämnt, att lägga ned föremål i de

gotländska gravarna, och vi känna därför den gotländska formvärlden under den äldre medeltiden vida sämre än under forntiden. Så mycket finnes emellertid bevarat, att vi med ledning därav kunna säga, att den gotländska handeln på Ingermanland fortsatt; en sammanställning av de gotländska typerna i Ingermanland under äldre medeltid vore givetvis av intresse. När vi så komma in på 1200-talet, börja vi få litterära uppgifter om den gotländska handeln österut, och så småningom framstår den i de litterära källorna med ganska stor tydlighet. Men därmed befinna vi oss i ett långt senare tidsskede än det här behandlade.

TING OCH RING.

ETT BIDRAG TILL DISKUSSIONEN OM DE FORNTIDA TINGSPLATSERNA.

AV

GUSTAF HOLMGREN.

I Västmannalagens manhælgisbalk XXVI:5 och Dalalagens balk »Wm thiufnadh»:5 återfinnes med något olika formulering en föreskrift om hur man skall förfara med en fasttagen tjuv.

Dalalagen: »Takar man thiuf sin han skal hanum fram vartha a thing oc a ring. oc sannan agrep meth. oc. i. hændir kunungs lænsmanne ella hwsabymanne. hawi thær til witna tolf men. at han fik hanum thiuf oc sannan agrep meth. wari bondin saclös. — — —.»

Västmannalagen: »Takar man thiuff. tha thingarither inne æro han scal hanom fram vartha. a thing oc a ring oc i hændær conungs lænsmanne. hafwe thær til witna tolf mæn aff hundære sino. at han fic hanom thiuff. oc sannan agrep mæth, — — —.»

Det på bägge dessa ställen förekommande uttrycket: »a thing oc a ring» har under de senare åren — visserligen mera i förbigående — i den arkeologiska fackpressen åstadkommit en diskussion, däri olika uppfattningar gjort sig gällande och enighet synbarligen ej blivit nådd.

Prof. Sune Lindqvist har i sin under-

sökning av Ynglingaättens gravskick¹ kommit in på frågan om våra gamla tingsplatser, framför allt tingshögarna men även på domarringarna. Han anser, att uttrycket: »a thing oc a ring» just syftar på en genom stenar, avgränsad plats för domare och nämnd, tingvallens scen, som han kallar den, alltså den avmärkta plats som, enligt en på det hela taget hittills gängse åsikt, stenarna i en domarring bilda.

Häremot har dr K. E. Sahlström² anfört, att inom det ifrågavarande rättsområdet, Västmanland och Dalarna, några domarringar knappast förekomma. Han vill för övrigt i domarringarna icke se tingsplatser utan hävdar, att de äro uppförda för något i samband med gravskicket stående bruk och vill betrakta dem som verkliga gravmonument. I en tidigare uppsats³ har han framfört samma mening dock i något mera modifierad form. Till denna av Sahlström uttalade

¹ Fornvännen 1921 s. 95 ff. jfr. också 1920 s. 96.

² Kåkindes härads fornminnen, Skövde 1928 s. 46.

³ Några iakttagelser angående domarringar i norra Västergötland. Fornvännen 1924.

mening har Fridolf Wildte i stort sett anslutit sig i en kulturhistorisk undersökning av »tingsplatserna i Sverige under förhistorisk tid och medeltid»⁴; i varje fall vill också han som osannolik förkasta tanken, att domarringarnas syfte i första hand skulle vara judiciellt. Dock framhåller han som möjligt, att eftersom det är väl bekant, att ting i forntiden ofta hölls på grav- och kultplatser, domarringarna sekundärt skulle kunna fått judiciell betydelse. Lindqvists tolkning av uttrycket »a thing oc a ring» anser han visserligen möjlig men anser som sannolikare den tolkning av uttrycket, som återfinnes i ordboken till våra landskapslagar, nämligen »den krets, som bildades av den på tinget samlade folkhopen.»

Helt nyligen har ännu ett inlägg gjorts i frågan. I ett meddelande i Fornvännen 1928 h. 2, har Eric Elgqvist skrivit om betydelsen av ordet *bæsing* i Västgötalagen. Detta ord förekommer i Västgötalagens bekanta stadgande om lekars rätt. Det har hittills av de flesta tolkats som hög eller kulle, och sakligt närmare bestämt med en betydelse av tingshög. I överensstämmelse med den innebörd av ordet *bæsing*, som finnes i sörmländsk dialekt, anser nu Elgqvist, att ordet betydtt: för något visst ändamål inhägnat område. Den sakliga motiveringen här för hämtar han ur Hyltén-Cavallius, Varend och Wirdarne, där uppgifter förekomma om hur de småländska tingsplatserna voro anordnade på 1600-talet. Av dessa uppgifter framgår, att tingen varit omgivna av ett skrank bestående av stockar, som omtalas under namnet tingsstockar. Han anser nu som högst sanno-

⁴ Fornvännen 1926.

likt att en dylik av stockar gjord inhägnad kunnat kallas *bæsing* eller tingsbæsing. För att slutgiltigt kunna besvara denna fråga anser han dock, att det är nödvändigt att ett ställningstagande först sker till domarringarnas problem. Beträffande dessa anser han att de mycket väl kunna ha utgjort den plats, inom vilken domare och nämnd haft säte. Han ansluter sig därför för sin del helt till Lindqvists tolkning av »thing oc ring». Beträffande tingshögarna säger han, att det mycket väl låter sig tänkas, att en inhägnad blivit inrättad uppe på högen. Där har man dock av olika anledningar icke velat lägga en krets av stora stenar utan man har inskränkt sig till att av fyra stockar bilda en fyrkant däruppe, vilken inhägnad sedan mycket väl kunnat kallas för *bæsing*.

Utan att här närmare kunna ingå på Elgqvists hypotes, anser jag dock att hans uppgifter i varje fall kräva en komplettering. Vad som det först gäller att utreda är de forna tingens form. Så mycket är klart, att »thing och ring» icke gärna kan syfta på en av stockar bildad fyrkant, och därtill återstår Sahlströms invändning om att i det här ifrågavarande rättsområdet — Västmanland och Dalarna — domarringar i det stora hela saknas.⁵

Det torde också därför vara nödvändigt — för den händelse man nu icke redan från början vill ansluta sig till den av Schlyter och Wildte uttalade åsikten —

⁵ Vid Anundshögen på Badelundsåsen i Västmanland finnas dock två stora skeppssättningar och andra mindre stensättningar, som måhända få räknas till denna grupp av fornminnen, enligt upplysning av prof. Sune Lindqvist. Platsen har otvivelaktigt varit tingsplats. Se Dybeck, Runa 1843, h. 3 sid. 8 f.

att man undersöker, huruvida icke en hägnad fanns på de fornnordiska tingsplatserna, som var av annat slag och om vilken man framför allt vet, att den var ringformig.

Domsplatserna i äldsta tid liksom platserna för gudstjänst och offerhandlingar avmärktes och omgävos med en skyddande inhägnad. Detta förhållande torde väl bäst förklaras, om man, som åtskilliga forskare ha gjort, antager att ett nära samband från början existerar mellan rätten och religionen eller att de rent av ha ett gemensamt ursprung. Denna hägnad kring domsplatsen tjänade nu samma uppgift, som allt dylikt avgränsande av heliga platser gjorde, nämligen att värna för och utestänga de farliga krafter och skadliga inflytelser — icke minst sådana av demonisk natur — som enligt en primitiv tankevärlds föreställningar hotade platsen och de handlingar, som där utfördes. Från att alltså först ha tjänat ett magiskt-apotropäiskt syfte kom denna avgränsning att bliva, vad den senare väl helt och hållet har övergått till att vara: ett skydd mot den stora profana tingsmenighetens störande ingripande i rättsförhandlingarna: att »menn ganga of mioc at domi», att folk tränger sig för nära inpå domstolen (Grágás). Detta stängsel behövde heller icke i äldsta tid vara av mera påtaglig eller fastare konstruktion; blotta förekomsten av ett än så bräckligt, vigt och helgat dylikt kring den även därigenom vigda och helgade platsen var helt säkert nog för att hålla de obehöriga på avstånd. Dess uppgift var således ett helgande och värnande av platsen.

Detta inhägnande av domsplatsen in-

gick med ganska stor sannolikhet i att »helga thing». Grágás, den lag som gällde för Island under fristatstiden, har en bestämmelse⁶, att den gode, som har att vaka över tingsfriden på vårtinget, skall helga tinget den första kväll man kommer dit; alla brott mot tingsfreden straffas då med det dubbla mot vad de annars gälla. Vid detta helgande skall goden säga, var gränserna på tingsplatsen gå, han skall helga tinget som man helgar Alltinget och ange tingets namn.

I Grágás ha vi dessutom följande uttryckliga bestämmelser om att man skall **avmärka** platsen för domstolen. I den del av denna lag, som kallas »Hreppaskil»⁷ står det, att om en man vill saksöka en annan vid »hrepsdomstolen» — en domstol för en mindre kommun — då skall han, som har sak att söka, bege sig bort till den andres gård och där märka ut en domplats på ett pilskotts avstånd från gården, där det varken är åker eller äng, och åt det håll till, som ligger mot kärandens hem.

Likaså förfares vid »engidom» — den domstol, som har att avgöra tvist om ett ängsstycke —. Då skall man märka ut där i närheten av ängen domplats, där det är lämpligt för sex man att sitta.⁸

Liknande bestämmelser om att domsplatsen skall vara avgränsad innan förhandlingarna börja återfinnas också i föreskrifterna om »afrettardom», den rätt, som avgör tvist mellan delägarna i ett gemensamt bete.⁹

Vari bestod nu detta avmärkande av domstolens plats? Gå vi till de norska

⁶ Grágás ed Finsen I s. 97.

⁷ Grágás I b. s. 174.

⁸ Grágás II s. 455.

⁹ Grágás II s. 489 och 493.

medeltidslagarna, få vi åtminstone för de stora norska tingens vidkommande ett svar.

I äldre Frostatingslagen I: 2 stadgas: »Det är gammal lag, att 'armännen' — kungens ämbetsmän — från alla fylken skola göra veband här på tingvallen, och vebanden skola vara så vida, att de som äro nämnda i lagrätten ha rum att sitta innanför.»

Detta slag av inhägnad fanns nu också på Gulatinget. Det finnes en bestämmelse härom i Nyere Lands-Loven »Thingfarebolk»: 3, »att lagmannen skall låta göra veband i Gulöy på rättan tingstad, så vida, att de som skola vara i lagrätten, skola ha rum där. Och det skall vara tre tolfte män».

Huru dessa veband voro beskaffade och på vad sätt de voro fästade, framgår icke av dessa stadganden. I ordboken till Norges Gamle Love finns vebönd översatt och förklarad med: »vebönd, n. pl. skranke, hegn, omgivande en heligdom; särskild den indhegning der paa lag-thinget adskilte lagretten fra den øvrige thingalmue.»

Emellertid bekräftas och kompletteras de norska lagarnas stadgande om tingshägnaden av uppgifter i en isländsk saga. I Egils saga Skallagrímssonar¹⁰ finnes en skildring om Egils besök vid Gulatinget. Där beskrives tingsplatsen sålunda: »Där domstolen var satt, var en slät vall, och på vällen voro i ring ner-

stuckna hasselstänger och mellan dem löpte runtom snören. Dessa kallades veband. Men innanför i ringen sutto domarna, tolv från Firdafylke och tolv från Sygnafylke, och tolv från Hordafylke. Dessa tre tolfte män skulle döma i målen.»

I fortsättningen av skildringen återges, hur Egil och hans följe, när målet går Egil emot, bryta tingsfriden. De skuro av vebanden, bröto ned hasselstängerna och sprängde rätten. Då berättas det, att det vart ett stort larm på tinget och att Egil undkom, sedan han först förgäves utmanat sin vedersakare till holmgång på tingsplatsen.¹¹

Huruvida nu veband ingingo i anordningarna på de isländska tingen under fristatstiden framgår ej av Grágás. Med största sannolikhet får man antaga, att de gjorde det. Däremot finnas bestämmelser om veband i de för Island avsedda, av norske konungen Magnus Haakonsson stadfästa lagarna, »Hákonarbók» och »Jónsbók», vilken sistnämnda kom att länge gälla på Island. I »Jónsbók», »um thing setning» förekomma dessa bestämmelser på samma sätt formulerade som i de ovannämnda norska lagarna.¹²

¹¹ Kálund berättar om lagmannen Snorre Narvesson, att han år 1329 lät skära sönder vebanden på Islands allting. (Hist. top. beskrivn. av Island I s. 122 noten.)

¹² Kálund omtalar, att ännu in i det 18:de århundradet förekommer i isl. handlingar uttrycket innanför vebanden om dem som äro nämnda att sitta i rätten och utanför vebanden om sådana som äro nämnda som tingsmän utan säte i rätten, trots att bruket av verkliga veband bortfallit och tingsförhandlingarna höllos i ett särskilt tingshus. Kálund: Beskrivelse av Island I. sid. 122 noten.

¹⁰ Egils Saga Skallagrímssonar ed. Finnur Jónsson i Altnord. Sagabibliotek 3, Halle 1924 s. 171.

Av Egilsagans berättelse få vi nu alltså en klar och tydlig bild av de yttre anordningarna vid ett fornnorskt ting.

Runt om domstolens plats voro nerstuckna hasselstänger och mellan dessa löpte vebanden; det hela alltså bildande en ring, en domsring eller domarring, vilket man vill. Därinnanför i ringen var rättens plats.

Det torde väl också knappast kunna råda något tvivel om, att icke hasselstängerna och vebanden, som avgränsade domsplatsen, voro uppsatta i ett apotropäiskt och helgande syfte. Detta anser Weinhold, som från olika delar av det germanska området anför en mängd exempel på hasselns undergörande egenskaper i folktron, där den tydligen har spelat en mycket stor roll icke endast i forntiden utan även långt ned i våra dagar. Dess mest framträdande egenskap tycks vara, att den skyddar mot onda och skadliga makter. Så kan t. ex. den, som bär en hasselkvist i handen, vara säker för blixten, liksom en hasselkvist, vilken stuckits ned invid ett hus, bevarar detta från åska och eld.

Denna nutida övertro pekar, menar Weinhold, tillbaka på en tid då hasseln själv varit föremål för kult eller då den varit helgad åt en gud som attribut. Ett för vår fråga särskilt intressant fall av hasselns användning meddelar han från Schwaben. Vid en del tävlingslekar avgränsar eller avgränsade man nämligen där tävlingsplatsen med hasselspön.¹³

¹³ Weinhold, über die Bedeutung des Haselstrauchs i Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde 1901 s. 1—16 samt Weinhold, Beiträge zu den deutschen Kriegsalterthümern i Sitzungsberichte d. preuss. Akademie d. Wissenschaften. Berlin 1891 s. 550 ff. där W. har behandlat omhasslandet av såväl tings- som kampplatser.

Beträffande vebanden finnes en motsvarighet i antikens Grekland. Där kunde nämligen tempel och andra heliga platser i samma skyddande syfte vara omgivna med band av ull.¹⁴

Egilsagans skildring ger oss alltså ett svar på frågan om tings- eller rättare domsplatsens form. Med den mest önskvärda tydlighet framgår där, att denna var ringformig. Grimm har i sina »Rechtalterthümer» också varit inne på denna fråga.¹⁵ Han säger härom: »Gestalt, figura iudicii, den äldsta och vanligaste rund, emedan den kringstående menigheten bildar en naturlig krets. Därför heter själva församlingen av sig själft ringen, rätten fornnord: dómhringr, och man satte i samband med varandra orden »ring und ding», »ringlich und dinglich». Redan tidigt kan emellertid en långsträckt fyrkant ha framgått ur en oval ring. Emellertid kunde denna runda eller ovala form för domstolen upprätthållas endast genom platsens stenar och träd eller broräck eller gatornas sidor; som regel måste dock en särskild hägnad och avgränsning företagas gentemot den påträngande menigheten» etc.

Grimm visar sig ha en i det stora hela liknande uppfattning av ring i sammanställningen ting och ring som Collin-Schlyter, Wilde m. fl.¹⁶ Ringen blir för honom icke en beteckning för domstolens plats utan för tingsmenigheten, som står runt om och bildar en ring.

¹⁴ Se härom Usener i Hessische Blätter für Volkskunde I s. 203 not. Jfr också Grimm, R. A.⁴ s. 434 i not.

¹⁵ R. A.⁴ II s. 433. Jfr sid. 353.

¹⁶ Detta är så mycket egendomligare som Grimm i omedelbar anslutning till ovanstående uttalande anför så väl de norska lagarnas som Egilssagans uppgifter om veband.

Att emellertid »ring» i »ting och ring» ursprungligen var en avmärkt och avgränsad krets, som i och för sig själv — oberoende av någon kringstående menighet — mycket väl motiverar sitt namn, anser jag fullt klarlagt genom de norska lagarnas stadgande och Egilssagans skildring.

I forntida och medeltida tyska rättsliga och andra urkunder förekommer nu, som Grimm påpekat, mycket ofta uttrycket »ring» i ovan angivna betydelse. Ibland förekommer också sammanställningen »ding und ring». I Rechtsalterthümer anför Grimm bl. a.: »Zu ding und ring gehen.¹⁷ Detta uttryck förekommer även i följande stadgande, som är hämtat ur »des Lappen dinghofs recht»¹⁸, varjämte ett ungefär likalydande stadgande finnes i »des Schuchs dinghofs recht», å samma sida: »Wer zu ding und ring nicht da ist und sein erb nit richtet, — — — Den som ej är där till ting och ring och styr om sitt arv etc.

Från Barm. Urkb¹⁹: »auch so hait unser gn. her hir liegen einen frien hof, dar dei guider im Barmen gaint to ringe und to dinge. (Även har vår nådige herre här liggande en fri plats, där godarna (= ojävige männen) i Barmen gå till ring och till ting.)

Från Tyskland finnes emellertid inget — av alla som säkert ansett — belägg för seden att omhassla domstolens plats.²⁰

¹⁷ R. A.⁴ II s. 354.

¹⁸ Grimm, Weisthümer Bd V. s. 403.

¹⁹ Ur Schiller und Lübbers, Mittelniederdeutsches Wörterbuch art. »Rink».

²⁰ I hög grad omstritt är den ribuariska lagens stadgande, att eden i ett visst fall skall avläggas »in circulo et in collore» eller, som B-texten lyder, »in circulo et in hasla, id est in ramo.» En mångfald

Däremot torde enligt Grimm, Weinhold m. fl. goda skäl finnas för antagandet, att de forntyska domsplatserna i likhet med de norska varit omgivna med band eller snören.²¹

Beträffande utomnordiska exempel får det redan sagda vara nog; jag hänvisar till lexika samt till en serie uppsatser av HADRIAN ALLCROFT i den engelska tidskriften »The Archaeological Journal».²²

tyska rättshistoriker, huvudsakligen uppdelade efter två linjer, ha yttrat sig om detta ställe. Den ena gruppen hävdar en betydelse av »i ringen» och i det omhasslade området». Den andra riktningen vill göra gällande »på ringen och på hasselstaven».

Om diskussionen härom se Goldmann i Festschrift f. Karl v. Amira, Berlin 1908 s. 79 ff. och senast Vordemfelde, Die germ. Religion in den deutschen Volksrechten, Giessen 1923 s. 48 ff.

²¹ Se härom: Grimm R. A.⁴ II s. 434 jfr. I. s. 280; Weinhold i Sitzungsberichte d. preuss. Akad. d. Wissenschaften, Berlin 1891, s. 554.

²² Han vill där (The Arch. Journ. 1920—23 »the circle and the cross») söka leda i bevis ett som det framgår nytt förslag till etymologi av ordet kyrka. Därvid går han ut ifrån, att de äldsta engelska kyrkogårdarna till sin form lära vara runda. Han konstaterar vidare tingsplatsernas ringformighet hos grekerna — kyklos — hos romarna — circus — och övergår därefter till att behandla de engelska »stone circles» och andra ringformiga fornlämningar som jordvallar och högar, vilka nu åtminstone en del, enligt Allcroft, tjänat som samlingsplats vid tings- och andra folkförsamlingar. Allcroft hävdar de forntida tingens genomgående runda form, något som han anser klarlagt redan genom deras namn, förutom de ovan nämnda, eng. ring, tyska ring, skandinaviska ring, lågtyska kring m. fl. — I ett kapitel betitlat: »the Danish moot» behandlar han de skandinaviska tingsplatserna vilka han säger kallades ring. Detta påstående belägger han huvudsakligen genom ordet »dombring», vidare Olaus Wormius' uppgifter om de danska kungavalen samt Olaus Magnus om de svenska, att de ägde rum i ringar av sten. Därtill bli också för honom uppgifter härifrån, liksom från annat håll, om runda tingshögar ett stöd för detta antagande. Han känner också till Egilssagans hasselstänger och veband.

Jag tillåter mig endast att i överensstämmelse med Allcrofts undersökning av de grekiska tingsplatserna meddela följande, som torde

Den isländska lagen Grágás innehåller, som ovan har sagts, inga uppgifter om veband kring domsplatsen. Däremot meddelar Grágás andra föreskrifter för de yttre anordningarna vid lagtinget, vilka givetvis ej behöva utesluta möjligheten av, att icke veband även där ha funnits under fristatstiden.

»Där skall runt lagrätten vara tre bänkar så stora, att på var och en av dem kan sitta fyra tolfte män. Vidare stadgas där förbud att sitta innanför bänkarna, när rövning företages i lagrätten, med undantag för dem, som ha något att förhandla med varandra och skall lagmanen i så fall fördela platserna innanför bänkarna. Utanför bänkarna skall tingsmenigheten²³ sitta.

vara av intresse för den fråga som här behandlas:

I Iliaden och Odysséen förekomma på ett par ställen skildringar av dåtida tingsplatser. Av dessa framgår, att den plats där domarna sutto var till sin form den mer eller mindre ringformiga. Den kallades också för ringen. Iliadens adertonde sång innehåller en beskrivning på Akilles sköld, på vilken scener ur det dåtida livet funnos avbildade. Man såg menigheten samlad till ting på torget i en stad. Om de yttre anordningarna vid tinget få vi en ganska klar uppfattning: »härolder manade mängden till lugn, och de myndige äldste sutto på glättade säten av sten i den signade kretsen» (Lagerlöfs översättning).

I skildringen av Fajakernas stad, Odysséen VI, återfinnes en liknande anordning:

»Där ha de också sitt torg kring Poseidons ståtliga altar, runtom hägnat med stenar, det är, som i jorden man nedsatt.»

I åttonde sången beskrives samma plats

»— hän till Fajakernas torg, som var nere vid skeppen beläget. Komna till platsen, de satte sig ner på de glättade stenar sida vid sida.»

Av ovanstående, framförallt av uppgiften i Iliaden XVIII framgår, att tingsplatserna i det forntida Grekland kunnat vara så anordnade, att domarna — icke blott antagligen sutto i ring — utan t. o. m. i en ring, som kallas »den heliga ringen».

²³ Grágás 1 a s. 211 ff.

Därefter följa stadgande om förbud för tingsmenigheten att tränga sig för nära in på domstolen och hindra förhandlingarna, ett tilltag som, om det göres med vilja, skall straffas med landsförvisning.

För Fjärdingsrätternas vidkommande finnes i Grágás en mer ingående skildring av, hur man skall skydda domstolen mot en påträngande tingsmenighet.²⁴ Det står att om domarna anse, att man tränger sig för nära in på domstolen, då skola de i vittnens närvaro bedja tre godar från den fjärding, dit tinget hör, att dessa skola giva dem tre män till vakt för domstolen. Om godarna heter det, att de skola villfara denna begäran, annars äro de sak till böter och förlust av sitt godord, och de skola utse männen så, att en tages från vart och ett av de gamla tinglagen. Dessa till domstolsvakt utsedda män skola sedan rista två fåror utanför där domarna sitta. Därefter stadgas förbud och straff för dem som gå in över fårorna.

Det ligger onekligen nära till hands att antaga, att detta ristande av fåror kring platsen för domstolen — ett förfarande, som här huvudsakligen förefaller att vara av praktisk natur — i själva verket återgår på ett äldre bruk att kring domstolen rista fåror med magisk-apotropäisk innebörd.

Dylika skyddsåror ha i en primitiv tankevärld spelat en stor och betydande roll. Även deras användning i magiskt syfte, som avgränsning och skydd för domstolen, är dokumenterad från annat håll. I antikens Grekland kunde stundom en dylik fåra omgiva platsen, där domarna

²⁴ Grágás 1 a s. 72.

sutto.²⁵ HIBBERT omtalar²⁶ att de gamla shetländska tingsplatserna där de ej voro omgivna av uppräta stenar — voro avmärkta med grunda fåror, i vilka lösa

²⁵ Meyer, Indogerm. Pflüegebräuche i Zeitschrift des Vereins f. Volkskunde 1904 och Usener i Hess-Blätter f. Volkskunde I s. 205. En tysk rättshistoriker (v. Amira) har i samband med den diskussion som förts kring »in circulo et in hasla» till stöd för sin uppfattning, att detta uttryck betyder »i ringen och i det omhasslade området», anført ett par märklige fall, där den som svär en ed, skall stå i en ring, som man ristat på marken.

Det ena återfinnes i Saalfelder Statuten art. 4 i Rössler, Rechtsdenkmähler Bd I s. VIII, Prag. 1845. Där stadgas det, att den, som är misstänkt för stöld av ett nötkreatur, skall, när han svär sig fri gå tillväga på följande sätt: ... »her sal einen kreiz krizen an deme margkete und sal sweren, daz her iz da gekouft habe liehtes tages.»

Det andra fallet finnes i »Jura Teutonicorum in suburbio pragensi» — Rössler o. a. a. s. 189 — och skildrar hur man i ett visst fall friar sig från misstanken att ha stulit en häst: »Postea Theutonicus jurabit, stans in circulo facto cum gaudio in terra...»

Att dessa »reitar» ursprungligen haft en magisk-skyddande betydelse torde väl vara uppenbart. I Mariu saga, legenden om jomfru Maria och hennes jertegn, Kra 1810 s. 737 berättas om en präst, som förebrår en hertig hans synder, vilka prästen uttrycker så: »Varje gång innan du kämpat, for du till skogen och tog din träl med dig och bredde ned en blodig oxhud och satte dig på den och ristade på jorden runt om nio »reitar» med svärdspetsen och kvad däröver djävulska galdrar. Och då kommer din fiende — djävulen — fram och säger vilken framgång du skall hava med företaget.»

Hur man i folktron kunde föreställa sig att dylika »reitar» verkade framgår av ett ställe i Isl. Thjódsögur og Aefintyri, Leipzig 1862 I s. 174 f. Där säges det, att kung Olof hade kristnat allt folk i Norge, men att längst i norr på en av öarna bor en hednisk och trollkunnig kvinna. En av kungens män besöker hennes gård, då hon var frånvarande. Men dessförinnan går han runt gården och ristar »reitar» kring denna. Efter en stund kommer kvinnan hem och säger då, att hon märkt, att det kommit främmande. »Då jag kom till gården såg jag ristade »reitar» omkring den på alla sidor, och då jag gick över »reiten» brände jag mig på foten och torde större makt följa dem vid besöket, som hava gjort detta än andra, som hava hemsökt oss.» Om ordet »reit» se Nathan Lindqvist, Bjärka-Säby ortsnamn s. 108.

runda klapperstenar voro uppstaplade så, att de nådde en höjd av 1 eller 2 fot ovan markytan.

Från Norge omtalas från flera håll fåror, som ringformigt omgiva högar. Dessa högar, som av allt att döma varit gravhögar, ha med största säkerhet varit samlingsplatser för kult eller ting eller för bägge dessa ändamål. En dylik skall ha funnits på gården Ulfstad i Rollag socken i Buskeruds amt. Högen omgives av en »gröft», och där säges det i en handskreven berättelse från 1745, att det »blev holdt dans i forrige tider muligt af hedninger, som har haft deres afgud øverst paa haugen.»

En annan är belägen på gården Holden i Hiterdals socken i Bratsbergs amt. Det är en rund hög, omgiven av en »gröft» 1—2 fot bred och 1—1,5 fot djup. Man säger, att högen varit en offerhög, där man efter slutat offer dansade, hållande varandra i händerna. Högen kallas Dansarrhaug och den grävda ringen runtom kallas Dansarring. En annan är eller har varit vid Heggelands kyrka. Den har kallats Bedehaug. Den lär också en gång helt och hållet ha varit omgiven av en dylik »gröft», som delvis i senare tid blivit igenplöjd men till en del återstår. Den är, där den återstår, 2—3 fot djup och 1 fot bred. Om den högen berättas, att sjukt folk St Hansafton brukade vallfärda till Heggelands kyrka, och sedan de där förrättat andakt, gingo de till den vid kyrkogården liggande högen och dansade i ring runt denna, i det de höllo varandra i händerna.

²⁶ I Transactions of the Society of the Antiquaries of Scotland III:1 Edinburgh 1828, sid. 140.

Därefter gick man ned till älven och badade. Detta uppgavs ha skett ännu på 1700-talet.²⁷

Även från Sverige ha vi uppgifter om dylika diken, omgivande högar. DYBECK omtalar²⁸ i en berättelse till Kungl. Vitterhetsakademien en dylik i Dalsland »Jag anmärker bland dem en vid Steneby fattigstuga, hvilken tvivels utan varit Tingshög — om den bör kallas hög, ty egentligen är den endast en upphöjd rund plan, av 80 stegs omkrets och en och en halv alns höjd, samt omgiven af ett 5 kvarters bredt dike...» LIGNELL omtalar²⁹ densamma som raserad: »Prestegården vid Tingsbräckan i låg. Den raserades 1847...»³⁰ Av intresse är här, att själva platsen, på eller vid vilken högen låg tydligen kallades Tingsbräckan.

Meddelaren av de norska uppgifterna, Holmboe, tror att fåran, som omgiver högarna, haft till ändamål att leda bort vätan från dessa, något som väl ändå knappast förefaller troligt. Med största sannolikhet kan man väl förmoda, att om dessa högar varit samlingsplatser, fårorna, på samma sätt som hasselstängerna och vebanden, avgränsat »ringen» och avskilt det innanför varande området från den profana hopens plats.

På åtskilliga ställen i den fornnordiska litteraturen förekomma uttryck sådana som »ring», »domsring» och »tingsring».

²⁷ Se härom Holmboe, Dandserhauge i *Forhandlingar i Videnskabselskapet i Christiania* 1864.

²⁸ Dybeck, *Runa* 1845 s. 24.

²⁹ Lignell, *Beskrifning över Grefskapet Dal*, nytr. s. 75. För denna uppgift tackar jag fil. lic. H. J. Larsen.

³⁰ Om en engelsk dylik som till mått och konstruktion är identisk med denna, se *Alleroft* i *Arch. Journ.* 1923 s. 125.

I *Eyrbyggja saga*³¹ berättas om Toralf Mostrarskægg, att han lät göra en tingsplats på Torsnäs på Island. Den platsen hålls för mycket helig, men efter Toralfs död vanhelgas den, och Torstein, hans son, låter flytta den längre in på näset. Den blir platsen för Västfjordens fjärdingsting. Så tillägger författaren, eller rättare nedskrivaren av sagan: »Där ser man än den domsring i vilken män voro dömda till blot. I den ringen står Tors sten, där man bröt ryggen på de män, som man hade till blot, och man ser ännu blodsfärgen på stenen...»

Tydiligen åsyftar sagan här en bestämd avmärkt ring. Av vad slag denna domsring varit kan dock ej nu bestämmas. Ingen lämning av själva ringen finnes i våra dagar kvar; däremot utpekas på tingsvallen en sten, som gäller för att vara den Tors sten, på vilken offren ägde rum.³²

På ett annat ställe omtalas också »domsring». Det är i *Viga-Glums saga*.³³ Viga-Glum är instämd för dråp till Hegrånäs ting. Dit kom han med etthundra män i följe. Dit hade också hans vedersakare kommit, tydligen icke mindre manstarka. Viga-Glum hade sina tingsbodar ett stycke från tingsplatsen. Det blev sänt bud efter honom, att han skulle infinna sig på tingsplatsen för att föra lagligt värn i målet. När han då kom fram mot platsen, där rätten satt, stod motpartens folk i vägen, och de

³¹ *Eyrbyggja saga* i *Altn. Sagabibliothek* 6 s. 25 f.

³² Kålund o. a. a. I s. 443 f. och anm. I sid. 26 i *Eyrbyggja saga*. F. ö. tyckes den på Island förekommande typen av fornlämningar som i tradition och folkspråk ännu går under benämningen »domsring» vanligen bestå av mer eller mindre låga vallar av grästörv. (Kålund o. a. a.)

³³ *Isl. Sögur* XIX, Reykjavik 1924 s. 73 f.

gjorde inte mera rum för Viga-Glum och hans följe, än att endast en man kunde komma fram åt gången, »och i den fällan bjöd man Glum gå in, om han ville fram till rätten». Det tyckte nu Glum emellertid var mindre tillrådligt; han befallde därför sitt folk att uppställa sig i en slags svinfylking. Hans män gjorde så och rände fram i ett lopp i n i d o m s r i n g e n, och det led långt ut på natten, innan de andra fingo dem drivna bort därifrån, och de gjorde där så mycket trängsel, att till slut rätten sattes för andra gången.

När det här skildras, att Glum och hans män i sitt lopp trängde in i domsringen, behöver domsringen icke betyda den krets eller hop av folk, som stod hinderande i vägen, ehuru naturligtvis en sådan sekundär betydelse av »domhring» är tänkbar på detta ställe. Intet i den här skildrade händelsen behöver emellertid, enligt min mening, strida emot antagandet, att Viga-Glum och hans folk i det häftiga anloppet bröto sig ända fram och in i domsringen, in på den för domarna ringformigt avmärkta platsen. Detta blir så mycket sannolikare som det står, att de åstadkommo där — alltså enligt min uppfattning i ringen — så mycket trängsel, att de förmodligen trängde rätten från dess platser, och alltså det hela slutade med, att rätten måste sättas för andra gången.³⁴

³⁴ Detta måtte också rätten ha gjort omedelbart sedan lugnet var återställt, ty då målet ånyo påropas, träder Glum fram och säger, att nu lyser solen över tingsbacken, varför målet då var ogillat, vilket antagligen återigen sammanhänger med, att det var utlyst att behandlas å viss dag. (Se härom Undsets översättningar av Viga-Glum s. 75 not 2 i Tre sagor om isländingar, Kra 1923.)

I den dräpliga skildringen i *B a n d a m a n n a s a g a*³⁵ om hur den gamle Ufeig på ett avgörande sätt griper in i sin son Odds rättstvist förekommer också uttrycken »domhringr» och »hringr». Det säges där, att Ufeig går upp på tingvallen och fram till den plats, där rätterna sitta. Han kommer fram till Nordlänningadomstolen, där sonens sak nyss varit före. Ufeig får veta, att sonen tappat. Då frågar han om domarna ge honom lov att gå in i rätten. (»at ganga í dómenn.») Det jaka de till. Han går då in i d o m s r i n g e n och sätter sig ned. Därefter skildras hur Ufeig tager upp målet på nytt och får domen att gå till sonens förmån.³⁶

Litet längre fram i samma saga³⁷ återges på nytt förhållandena vid ett ting eller rättare stämma. De sammansvurna männen gå upp på tingsvallen med sina flockar för att rådslå. Gelles och Egils flockar gå därvid tillsammans och sätta sig ned »i huirfing».³⁸ Den ovannämnda Ufeig går då in i ringen och tager så ledningen av målet.

Domsring omtalas också på ett ställe i *Grágás*.³⁹ Det är fråga om den s. k. Femterätten, ett slags appellationsdomstol. Den består av fyra tolfte män, en

³⁵ *Bandamannasaga* i *Zwei Isl. Geschichten* herausgeg. v. A. Heusler, Berlin 1913 s. 39.

³⁶ I sin glossar till denna saga har Heusler givit domhringr en tolkning, som överensstämmer med vad som i denna uppsats vill framvisas: »gerichtskreis, innerhalb dessen die gerichtskammern tagten.» Kålund (i o. a. a. I s. 116) är oviss om huruvida »domhringr» på detta ställe betecknar kretsen av domare eller syftar på en verklig avgränsning, men anser icke det senare för osannolikt.

³⁷ O. a. a. s. 51.

³⁸ Om med »huirfing» besluktade ord se Nathan Lindqvist *Bjärka-Säby ortnamn* s. 101 ff.

³⁹ *Grágás* 1 a s. 82.

tolft från var fjärding. Den som har sak att söka där, skall av dessa 48 uttaga 6 män. Dessa skola då resa sig upp från domstolen. Likaså skall den man, som har sak att försvara vid Femterätten, utesluta 6 andra män, som också skola resa sig från domstolen och — tillägges det beträffande dem, något som måhända också gäller om de av käranden uteslutna, fast detta ej utsäges — »sitta in n a n f ö r d o m s r i n g e n — o c s i t i a i d o m h r i n g i n a n — m e d a n m a n d ö m e r o m d e n n a s a k». Icke i annat fall än de ha nödvändigt ärende, få de gå bort därifrån. Anledningen till varför de nu skola sitta i domsringen under förhandlingarna är väl rimligtvis den, att dessa män, som det senare tillägges, dock kunna användas till att referera målen, fast de ej få döma i dem.

I norska Gulatingslagens bestämmelser om »misvigi» förekommer uttrycket t i n g s r i n g. »Misvigi» är ett dråp med försvårade omständigheter, och i uppräkningsen av dessa, som äro av skilda slag, förekommer följande: »och det är det trettonde fallet, om tillbud till förlikning på första ting göres så högt, att man kan höra det tvärs över tingsringen; då har man rosat dråpet.»⁴⁰

I ordboken till Norges Gamle Love har »thingringr» översatts med: »den vel i almindelighed ved stene betegnede omkreds, inden hvilken thingforsamlingen afholdtes icke at forvexle med den med vebönd indhegnede, snævrere plads, som paa lagthingene forbeholdtes lagretten». — Denna åsikt om en yttre ring av stenar innanför vilken hela tingsmenigheten befinner sig, torde väl bli svår att på arkeo-

logisk eller annan väg verifiera. För min del anser jag, att tingsring icke behöver innebära något annat än den ring, som enligt vittnesbörd från flera håll, fanns just på Gulatinget: ringen innanför vilken domarna sitta och förhandlingarna äga rum. Hur man för övrigt må tolka detta ställe, så behöver tingsring icke betyda något annat än denna. Ett förbud att tala så högt, att det hörs över denna ring innebär i och med detsamma, att den kringstående menigheten ej skall höra vad som säges.⁴¹

Sammanställningen av »ting» och »ring» återfinnes emellertid också förutom i Västmannalagen även på åtminstone tre andra ställen i svensk medeltidslitteratur, därav ett exempel lokaliserat till Västmanland. I »Karlskrönikan»⁴² berättas om den hatade fogden Jösse Erikssons hädanfärd. Östgötabönderna, närmare bestämt Askehäradsbönderna, trängde in i Vadstena kloster, där Jösse Eriks-son sökt en fristad, släpade ut honom och

»sidhen bundho the han a slädo som et
swin
the skenkto honom hwarthe miödh eller
win
och fördhen swa til mothala tingh

⁴¹ Jag får hänvisa till ett ställe i Njals saga, som måhända bör ses i detta sammanhang. Det är en skildring av en av de rättegångar, som blevo följden av Njals och hans söners död. »Mordr och Asgrimur kommo till femte-rätten. Där nämnde Mordr sig vittnen och bjöd dem att lyssna på sin ed och på framläggandet av saken och på alla de hjälputsagor, som han tänkte föra fram mot Flose och Eyolf; han bjöd lagligt tillbud i rätten, så att domarna hörde det tvärs över domstolen.» Brennu-Njalssaga ed. Finnur-Jonsson, Halle 1908 s. 364.

⁴² Sv. Medeltidens rimkrönika ed. Klemming, Sthlm 1886 II s. 154 f.

⁴⁰ Aldre Gulatingslagen 240.

och satthen midh i then ringh
och dömdhe ther strax domen sa
ath han skuldhe fran hwdhit ga.»

När man läser detta får man onekligen intrycket av att »ring» här utsäger något särskilt, som icke endast är utmärkande för en tingsförsamlings tillfälliga form utan även för dess konstruktion. Man förfar också här på samma sätt som Västmannan- och Dalalagarna föreskriva: brottslingen föres »a thing oc a ring». Att så brukade ske också i Tyskland, framgår med önskvärd tydlighet av tyska medeltida föreskrifter: »Wan dat dink geheget is», så skall åklagaren först lämna förbrytaren utanför domstolen, och därefter skall han gå fram till domaren och utverka tillstånd att få föra honom inför domaren »in dat hegede ding».⁴³ Följande, hämtat ur »Urkundenbuch zur Geschichte des Landes Dithmarschen, Altona 1834 s. 150: »De ouelledere — ogärningsmännen — in den a p en. K r y n g h dorch den Scharpprichter bringhen lathen — torde också syfta på ett dylikt förfarande.

Nästa gång, som uttrycket förekommer, är i samma krönika vid skildringen av hur marsken Karl Knutsson bestraffar de upproriska Västmanlandsbönderna i Västerås 1436. Dit låter han nu kalla samman traktens bönder och förebrår dem deras stämplingar. Fortsättningen beskrives i Rimkrönikan⁴⁴ på följande sätt:

» — for husith loth han säthia ting
som man pläghar i en ring

⁴³ Se Forschungen zur deutschen Geschichte Bd VI Göttingen 1866 s. 241 f.

⁴⁴ o. a. a. II s. 140.

och loth swa genstan koma thäre
alla the böndher gripne äre
han kärde then oreth och wald
the haffdo giorth swa mangan faald
thera engna granna them döma
thy han ville laghin göma
fra liiff och godz the them dömpde —»

Det är alltså ett regelrätt räfsteting som skildras. Marsken framhålls ju uttryckligen vilja »göma laghen» och därför sker det hela med iakttagande av alla lagliga former. Tinget beskrives vara enligt vedertaget bruk s a t t i e n r i n g. (Sätia i förbindelse med ting betyder enligt Söderwalls ordbok, sätta, begynna, öppna; alltså här helt enkelt börja eller hålla ting.) Man torde väl med analogier från västnordiskt håll kunna med stor sannolikhet förmoda, att denna ring var på något sätt avmärkt.

Det tredje stället, där »ring» förekommer och med stor sannolikhet har liknande betydelse, är i Erikskrönikan och återfinnes i dess skildring av Nyköpings gästabud. Situationen är i korthet följande: Konung Birger och hans folk ha under natten överrumplat och fängslat hertigarna Erik och Waldemar och deras män. Företaget var tydligen icke alldeles oblodigt; lagmannen i Södermanland Arvid Gustafsson dödades därvid. Därefter berättar rimkrönikan⁴⁵ följande om de segrande kungsmännen:

»Sidhan gingo the alle til at byta
hesta ok hawo mondo ey tryta
The sattos alle i en ryng h
ok bytto margh ärligh tingh

⁴⁵ o. a. a. I s. 133.

Jak tror att the willo ey glöma
hertoganna fatabur ok thera söma.

När min uppmärksamhet först fästes på detta ställe, hade jag det intrycket, att »ryngh» förekom mera för rimmets skull eller måhända därför, att man vid händelsen ifråga mer tillfälligtvis kommit att slå sig ned i ring runt det tagna bytet. Emellertid förekommer i en norsk lag ett märkligt och helt säkert mycket ålderdomligt stadgande, vilket enligt mitt förmenande bör eller åtminstone kan utgöra den bakgrund, mot vilken såväl ordet »ring» här som rimkrönikans skildring i sin helhet skall ses. I Magnus Haakonssons Hirdskraa⁴⁶ — den lag som gällde för det rättssamfund som konungens hird utgjorde — återfinnes det under titeln »Um lutskipti ok herfang»: »Nu skall sägas därom hur man skall skifta i lotter under ofred efter ett slag: »Om Gud giver både seger och byte, då är det gamla birkebeina-löften, att väl och tillfullo erlægga tionde av allt härfång och inte dölja något.» Hur man då skall gå tillväga beskrives i fortsättningen.

»Först skall man blåsa till husting, där det är lämpligt. Märkesmannen (mannen som bär konungens »märke») skall bära konungens märke till denna plats. Där skall han låta göra veband, så vida som behöves, och skall konungens märke sättas ner mitt i vebanden. Det är ett gammalt ordstäv: »Vad bär du till stängen?» Alla män skola bära till stängen, vad var och en har av byte

och gå ed, att intet är dolt och att han inte vet av någon, som har dolt. De XII män som konungen nämner skola skifta lotterna. De skola skifta sálunda...» Därefter utvecklas principerna härför.

Det ligger enligt mitt förmenande onekligen nära till hands att jämföra dessa bägge ställen, rimkrönikans skildring av hur det efter Nyköpings gästabud tagna bytet delades och Hirdskraas bestämmelser om hur man skall gå till väga vid ett lottskifte av i en strid taget byte. Det som man har vunnit vid ett sådant tillfälle skall, stadgar Hirdskraa, fördelas under rättsliga former på ett husting. Vid detta ting iakttages samma yttre anordningar som annars, man skall sätta upp veband, alltså göra en ring runt platsen, där förhandlingen äger rum och bytet delas. Det kan alltså mycket väl vara en dylik ring, som den svenska rimkrönikan här talar om. Naturligtvis underförstår jag härvid — vilket väl knappas kan vara för djärvt — att ungefär liknande lagar och seder gällde i såväl den norske som den svenske konungens hird.⁴⁷ När således rimkrönikans författare i detta sammanhang använder uttrycket »ring» torde det alltså icke vara en tillfällighet, utan tvärtom har han måhända därmed understrukit ett sakförhållande, som kanske icke är alldeles utan betydelse för uppfattningen av Nyköpings gästabud.

⁴⁷ Detta sätt att gå tillväga vid fördelandet av bytet tycks också ha förekommit hos jomsvikingarna: »Allt that er their fengi j hernade tha skylldi allt til stanga bera meira hlut ok minna...» (jomsvikingalagen i Jomsvikinga thattr i Flateyjarbok I Kra 1860 s. 166) ett annat ställe i samma saga: »... ok sua fiarhlutr ok fe til stanga borit, ok skipti Hakon ok hans menn med ser ollu fenu ok uopnum...» (o. a. a. s. 197).

⁴⁶ Norges Gamle Love Bd 2 s. 433.

I vilket förhållande det institut, som kallas för holmgång, här i Norden stod till den vanliga rättegången, är omvistat och icke fullt klart. Beträffande det forntida Tyskland anser man det fastslaget att den rättsliga tvekampen därstädes ingick som ett led i processen, utgjorde ett bevismedel, som organiskt var inrymt i rättegångsförfarandet.⁴⁸ Så t. ex. skulle tvekampen enligt forntyska lagar äga rum inför domarnas ögon och rätten skulle under kampen övervaka, att allt gick rätt och lagligt till.⁴⁹ Däremot tycks man anse att den icke i Norden — i varje fall icke på Island — varit på samma sätt inordnad i det processuella förfarandet utan att den där utgjorde ett låt vara lagligt tillåtet sätt att vid sidan av detta avgöra en stridighet.⁵⁰ Detta medel att avgöra en tvist kunde icke desto mindre, anser Finsen, komma till användning under en process utan att vara ett led i denna. På samma sätt anser också Brunner, att den nordiska holmgången utgjorde ett särskilt, utanför det vanliga rättegångsförfarandet stående, slag av rättegång.

Holmgången var i varje fall en institution, som reglerats och omgärdats med särskilda lagar och föreskrifter och som hade mycket vidsträckta rättsliga verkningar. Så blev den, som vann i kampen och dödade sin vederdeloman, dennes

arvtagare.⁵¹ Ursprungligen eller i varje fall på vissa ställen har väl holmgångsplatsen legat, som namnet antyder, på en holme. Emellertid finnas många exempel på, att detta långt ifrån alltid varit fallet. Mycket ofta säges holmgången ha ägt rum på den gängse tingsplatsen. I den svenska s. k. »Hednalagen», som innehåller bestämmelser om det envige, som skall utkämpas efter beskyllningar på heder och ära, säges, att enviget skall äga rum »a thriggia weg ha motum», vid tre vägars möte (Månadsbladet 1879). Här kan det icke heller vara fråga om annat än en plats på fasta land.⁵²

Även om alltså den nordiska holmgången icke utgjort ett led i det vanliga rättegångsförfarandet utan vid sidan av detta varit ett lagligt sätt att avgöra tvister, så torde i varje fall denna dess karaktär av rättegång (utanför den vanliga) motiverat att platsen för holmgången avgränsades och avmärktes på ungefär liknande sätt och av enahanda skäl som domsplatsen.⁵³

I Kormaks saga⁵⁴ återgives en rest av en tydligen mycket gammal holmgångslag, där de yttre anordningarna vid platsen för tvekampen nog beskrivas:

»Det var holmgångslag, att det skulle vara en fäll, som mätte fem alnar i fyrkant och med öglor i hörnen. Däri skulle

⁴⁸ Brunner: Rechtsgeschichte 2 uppl. II s. 402.

⁴⁹ Finsen, Fristats institutioner i Danske Videnskabernes selskabs skrifter, Kbhvn. 1888 s. 117.

⁵⁰ Om holmgången i Norge och Finsens uppfattning av denna se Finsen, o. a. a. s. 128; För Danmarks vidkommande torde observeras att Saxo bestämt omnämner tvekampen som ett led i rättegången (se Saksnes Danesaga, övers. av Olrik III s. 53 f.

⁵¹ Se härom Egils Saga Skallagrimssonar kap. 64; Floamanna saga i Isl. Sögur XXIII s. 27.

⁵² Om uttrycken holmgång och envige, se Sommarin, i Språkl. uppsatser fr. Fil. Föreningen i Lund, Lund 1897 s. 97 ff.

⁵³ Jfr Weinhold o. a. a.

⁵⁴ Kormaks saga ed. Möbius s. 20. Denna holmgångslag är behandlad av Magnus Olsen i Ark. f. nord. fiologi XXVI n. f. 22 1909 s. 342 ff.

man (genom öglorna) sätta ned pluggar som i den ena ändan voro försedda med huvud, och de kallades »tjosnur». Den som gjorde detta, skulle gå till »tjosnurna» så, att han såg himmelen mellan sina egna ben och höll sig i örsnibbarna, i det han utsade den formel, som sedan är upptagen i blotet, som kallades tjosnublot. Tre fåror, en fot breda, skola omgiva fällen, utanför fårorna skola vara 4 stänger och de kallas hasslor. Det kallas en »hasslad vall» när så är gjort.

Detta uttryck att »hassla vall» möter ibland i sagorna, då det är fråga om holmgång.⁵⁶ Så berättas det i Gisla saga Súr-

⁵⁶ På liknande sätt voro också platserna för verkliga slag inhägnade med hasselstänger. Det berättas i Egil Skallagrimssons saga, (o. a. a. kap. 52) att den skotske konungen Olof med en stor här drog ned till England och underlade sig hela Northumberland. När den engelske konungen Adalsten, hos vilken Egil Skallagrimsson då vistades, fått underrättelse om detta, sammankallade han sina hövdingar och överlade med dem, vad som var att göra. Man beslöt därvid, att konung Adalsten, då hans här för tillfället var för liten för att kunna uträtta något, skulle samla en här i södra England. Samtidigt avgick budbärare till konung Olof, med det budet, att konung Adalsten ville staka ut en valplats åt honom på Vinaheden vid Vinaskogarna (hasla honum voll ok bjóða orrostustad) och att det var Adalstens vilja, att Olof icke vidare skulle härja i England, utan att den skulle bli landets herre, som komme att vinna slaget. Kampen skulle stå inom en vecka och den av konungarna, som först kom till Vinaheden skulle vänta på den andre. Så fortsätter berättelsen med upplysningen, att det var tidens sed, att när valplats var utstakad för en konung, han då ej utan att vanäras kunde före kampen härja i landet. Konung Olof lydde nu denna önskan eller befallning — vilket man nu vill — inställde härjningen och inväntade mötesdagen. När de så kommo fram till kamplatsen på Vinaheden funno de denna runt om utstakad med hasselstänger.

I Hervarar saga och Heidreks säges också uttryckligen »that vóru lög Heidreks konungs ef herr var i landi enn landskonungr hasladi vóll, ok lagdi orrostustad thá skyldi vikingar

sonar⁵⁷ att: »Skeggi gekk til hólmsins, ok segir upp holmgöngulag ok haslar vóll Kolbirni». Denna avmärkta holmgångsplats blev också ibland kallad en »ring». Vi möta detta uttryck som benämning på kamplatsen i Egilsagan, fast vi skola se att avgränsandet där var av ett annat slag.

Som man kan förmoda ägde den tyska tvekampen rum i en ring och platsen blir uttryckligen kallad »ringen». Följande exempel är hämtat ur Haltaus Glossarium. Germ.: »Do sprach der von Thurn, welcher das widerspricht, den will ich mit Kampf in einem Ring bewisen, das er nit war redt» etc.

Att denna ring också var på något sätt utmärkt och avgränsad framgår av flera uppgifter: »So soll an dem end (ort) dahin der kampf vermanet ist der kraisz verschrant sein und das gericht besetzt und gehalten werden ... ehe die kämpfer in den kraisz geordnet und angelassen werden ...» (Nürnbergers Kampfrecht ur Grimm, Deutsches Wörterbuch art. Kreis).

Om den ring, i vilken Gunther och drottning Brunhild av Isenland avhåller sin tävlingskamp, säges i Nibelungenlied:

»Ringens var utmärkt el. betecknad, där skulle tvekampen äga rum inför mången stridsglad krigare, som skulle se på.»

I den gamla danska folkvisan om greve Genselin,⁵⁸ en parodisk kämpavisa, skildras ett bröllop med dans och spel. Däri beskrivas också kämpalekar, några kämpar träda fram inför bruden och slåss.

ekki herja adr orrostan væri reynd. (Weinhold, Sitzungsberichte d. preuss. Akademie 1891.)

⁵⁷ Isl. Sögur XXV s. 5.

⁵⁸ Der Nibelungs Not mit der Klage ed. Lachman v. 412.

De skreff kretzen paa den jord,
the traad ind kemper stercke:
de vilde daa ficte for ungen bruddt.
oc driffue det stor hoffuerck.»

Av de bägge första exemplen framgår icke av vad slag den inhägnad är, som omger kampplatsen. I det sista — där det visserligen ej är fråga om en judiciell kamp men en kämpalek om vilken man väl har starka skäl att förmoda, att den är av samma sakrala ursprung som tvekampen — inhägnar man kampplatsen genom att runt om den draga en fåra⁵⁹

Kampplatsens avgränsning framgår också av vad Saxo berättar om holmgången i Danmark. Kung Frode har föreskrivit att varje tvist skall lösas genom tvekamp. »Men om någon av de kämpande vek tillbaka och överskred den förut avmärkta ringens krets, då skulle han anses för övervunnen och hans sak förlorad.»⁶¹

Av det föregående har framgått, att man företagit liknande anordningar för att inhägna holmgångsplatser och tingsplatser. Vi ha sett, att man omgärdat domstolens plats med hasselstänger, och denna avgränsning med hasselstänger finna vi också vid holmgångsplatser. Runt holmgångsplatsen har man också dragit fåror. På samma sätt, föreskriver Grágás, kan man förfara kring en domsplats.

Utan att allt för mycket föregripa en kommande uppsats — med avsikt har jag här underlåtit att anföra de förhållande-

⁵⁹ Danmarks gamle Folkeviser utg. av Sven Grundtvig, Kbhvn 1853 I s. 226.

⁶¹ Saxo Gesta danorum. ed. Holder, Strassburg 1886 s. 153; Saksnes Danesaga övers. av Oriik I s. 251.

vis talrika exempel både från Sverige och andra länder på domsförhandlingar, som hållits inom eller invid stenringar »domarringar» enligt vedertaget språkbruk — skulle jag här vilja göra en utvikning till denna grupp av fornminnen. Det har, som ovan framhållits, om domarringarna framkommit olika meningar. Dock torde ingen ha helt förnekat, att de — eller i varje fall åtskilliga av dem, — varit användbara för judiciellt ändamål, även om man ansett denna deras användning sekundär. Det torde också vara ganska svårt att inta en dylik hyperkritisk ståndpunkt, med de belegg, som från olika håll och tider finnas på att de verkligen använts för rättsförhandlingar. Med utgångspunkt från det resonemang, som förts här ovan, att man på liknande sätt avgärdat platser för ting och envige, skulle man kunna vänta, att också stenar, satta i ring, avgärdat platsen för holmgången. Detta är också, om jag ej alldeles misstager mig, vad en isländsk saga vet berätta.

I Egils saga Skallagrímssonar, vilken redan har visat sig vara en utomordentligt rik källa för kändedom om de gammal-nordiska rättsliga sedvänjorna, skildras en holmgång, som Egil Skallagrímsson i Norge går med Ljótr den bleke. Holmgången äger rum på en ö. Kampplatsen beskrives sålunda: »Det var en vacker slätt nära sjön, där holmstämman skulle vara; där var en holmgångsplats avmärkt, stenar voro lagda däromkring.»⁶²

Egilssagan förekommer nu i väsentligen

⁶² Egils saga ed. Finnur Jónsson i Altnord. Sagabibliotek 3 Halle 1924, s. 212.

tre huvudhandskrifter. I den fullständigaste av dessa men tillika som yngst ansedda handskriften K, (se härom Finnur Jonsson i Altn. Sagabibl. 3 s. XXXVI f.) berättas denna holmgång ha börjat på så sätt, att Ljótr går fram på vallen och »säger upp holmgångslagen, att den skall komma att för alltid bära nidingsnamn, som ryggande stiger utanför de skälstenar, som äro satta i ring runt holmgångsplatsen.⁶³

På samma sätt som de av Saxo meddelade föreskrifterna för den danska holmgången innehålla bestämmelsen, att den av kämparna, som överskrider den avmärkta ringen, skall anses besegrad och hans sak förlorad, så föreskriver Egils sagans holmgångslag, att den, som stiger tillbaka utanför stenarna, blir niding. I överensstämmelse härmed finnes också i holmgångslagen i Kormaksagan en utredning av skillnaden mellan att stiga utanför hasselstängerna med en fot och att göra det med bäge. »Om någon stiger med ena foten utanför hasselstängerna 'far han på häl', men om han stiger med bäge, då 'ränner' han.» Helt säkert medförde åtminstone det senare betydande verkningar.

Egilssagans med stenar avgränsade kampplats kallas också för »holmhring», holmgångsringen. Egil ansatte Ljótr så hårt, att denne »hopadi undan um hölmhringinn» och till slut »för út um marksteinana ok vida um vollinn.»⁶⁴

Det ligger onekligen nära till hands att antaga, att den stensättning som här avgränsar kampplatsen i verkligheten ingen-

ting annat är än vad man nu skulle kalla en domarring.⁶⁵ Ett dylikt antagande skulle också innebära, att en del av de fornlämnningar, som kallas domarringar men vilkas användning som sådana man nu till en del vill bestrida, i själva verket kunna vara holmgångsplatser.

Detta kan säkert synas djärvt, men den ovisshet, som på sista tiden präglat diskussionen om denna grupp av fornlämnningar, och framförallt den omständigheten, att domarringarnas anhopning på vissa platser verkligen gör, att man kan sätta i fråga, huruvida de alla kunnat vara tingsplatser, torde dock väl motivera, att detta ställe i Egilssagan tages upp till diskussion. Sagans skildring av anordningarna vid kampplatsen är därtill så bestickande, att den enligt min mening kan ursäktas ett misstag.

Man skulle måhända mot den här framställda hypotesen kunna invända, att Kormaksagans holmgångslag föreskriver, att fällen, som skall bredas ut på holmgångsplatsen, skulle hålla ett mått av 5 alnar. Något gemensamt standardmått kan knappast igenfinnas hos domarringarna. Storleken hos de västgötska domarringarna varierar enligt Sahlströms mät-

⁶³ Egils saga ed. Finnur Jónsson, København 1886—88 s. 238.

⁶⁴ Egils saga i Altn. Saga bibl. 3 s. 214.

⁶⁵ Vid genomgång av litteraturen i hithörande ämne för att pröva möjligheten av de slutsatser, som jag med utgångspunkt från de norska lagarnas stadganden om veband i denna uppsats sökt utveckla, fick jag hos K. Maurer (Die Bekehrung des norwegischen Stammes zum Christenthume II, München 1856) en bekräftelse på hur nära till hands det ligger att tolka Egilssagan på denna punkt så som här ovan gjorts. Maurer säger där s. 224 i en not med hänvisning till detta ställe: »Aber auch eine Abgrenzung des Platzes mit Steinen kommt beim Zweikampfe vor, ganz wie eine solche bei den Gerichtsstätten sich hin und wieder findet»; — jfr också Maurers utredning av thingmark, thingvöllr och domhringr s. 219 f.

ningar mellan 2 och 22 meter; den genomsnittliga storleken dock varierande mellan 6 och 10 m. Gentemot en dylik invändning, om den framställes, kan framhållas, att utanför fällen finnas de tre »reitarna» vardera av en fots bredd, men det utsäges icke på huru långa avstånd från varandra och från fällen de befinna sig; och utanför dessa skola hasselstängerna stå. För övrigt torde väl knappast måtten på platsen ha spelat den största rollen; det viktigaste var väl, att platsen var avgränsad, och man torde väl om holmgångsplatsernas hägnad få antaga, att för dessa gäller vad som föreskrives om tingsplatsernas veband, att de skola göras »sva vid sem synizt».

Något som i sin mån måhända också bestyrker ovanstående hypotes är vad Hibbert⁶⁶ berättar från Shetlandsöarna. Han säger, att på ön Papa Stour fanns en ring, avgränsad med stenar, i vilken enligt vad en gammal folklig tradition i trakten visste berätta, en kamp hade ägt rum. En av kämparna skulle ha varit en norrman med namnet Tairvil. Traditionen är upptecknad i slutet på 1700-talet.⁶⁷

Måhända ligger också något i följande: SAHLSTRÖM har framhävt,⁶⁸ att domarringarna ofta uppträda klumpvis två och tre, ja, ibland ligga flera sådana grupper bredvid varandra. Särskilt anser han det var märkligt att på ett ställe i Väster-

götland, i närheten av en kyrka finnas fyra dylika samlingar. Kyrkans namn är nu Holmestad (Holmestadha 1540; Styffe III uppl.). Hör möjligen detta ortnamn samman med fv. holmstadr, holmgångsplats? Kanske kunna emellertid också andra omständigheter andragas till förmån för den hypotes, som framlagts härövan. Till dessa skall jag återkomma i annat sammanhang.

Jag har med föreliggande undersökning bl. a. velat visa, att »ring» där det i forntida urkunder sättes i samband med ting, utgjorde en för domare och nämnd särskilt avgränsad plats. I intet av de fall, som här ha undersökts, behöver enligt min mening »ring» (domsring, tingsring), syfta på den ring eller krets, som menigheten på tinget bildade kring domare och nämnd. Däremot får man i många av de här relaterade fallen, trots att ingenting direkt säges om en avgränsning, ett bestämt intryck, att en sådan likväl existerade. Den skildring, som Egilssagan ger oss av Gulatinget, och de norska lagarnas stadgande om veband ge oss alltså med största sannolikhet svaret på problemet »ting och ring». Sahlströms påpekande, att detta lagarnas uttryck knappast kan syfta på vad man enligt gängse terminologi kallar domarringar, eftersom dylika i det stora hela saknas i det ifrågavarande rättsområdet, torde vara i huvudsak riktigt. I stället torde detta uttryck enligt min mening åsyfta så beskaffade »domarringar», som de här ovan skildrade, vilkas förekomst dock av naturliga skäl aldrig kan komma att arkeologiskt verifieras.

⁶⁶ Transactions III, 1 sid. 125.

⁶⁷ Även i äldre svensk topografisk litteratur förekomma liknande, till synes rent folkliga, envigstraditioner, knutna till fornlämningar av typen domarringar.

⁶⁸ Fornvännen 1924 s. 25.

»BRÄCKANFYNDET» — ETT GJUTFYND FRÅN BRONSÅLDERNS FJÄRDE PERIOD.

AV

ANDREAS OLDEBERG.

I oktober 1863 påträffades i Jern sn. i Dalsland ett från bronsålderns fjärde period härrörande depåfynd, som torde förtjäna en närmare beskrivning. Av de tämligen knapphändiga fynduppgifterna framgår att fyndet gjordes i en sandbacke nära Vänerns strand invid ett torp kallat Alemyran, lydande under egendomen Norra Bräckan. Där hittade dåvarande torparen vid Alemyran, då han grävde en grop för nedläggning av potatis, en lerurna täckt av en tunn skiva av skiffer. Tyvärr var krukans så starkt vittrad, att den vid upptagandet föll sönder i flera bitar. Emellertid tillvaratogs en del skärvar, både botten- och kantbitar, av vilka de flesta senare kunnat ihopsättas. De utvisa ett tämligen grovt format kärl med rak utåtböjd sida och en botten med plan yttersida och konvex innersida samt med en största tjocklek av 13 mm. Godsets tjocklek för övrigt är c:a 7 mm. Det är av en tämligen lös beskaffenhet, dåligt bränt och uppblandat med granitkorn; färgen är ljusbrun. Krukans innesida är av intresse så tillvida att den utgör ett exempel på de i mellersta Sverige icke allt

för vanliga brukskärlen från den yngre bronsåldern.

I denna lerurna lågo en mängd i sitt slag märkliga bronsföremål, som vi nu närmare skola granska. Fyndet i sin helhet består av ett fåtal dels oskadade och dels något söndriga föremål; en övervägande mängd bitar av vapen, smycken och redskap; två halvfärdiga föremål; en del tenar samt diverse gjuthuvuden, smältklumpar och bitar av en gjutkaka. Bland de föremål, som vid upptagandet ur jorden voro oskadade, märkes en armringsbit, som i senare tid blivit avbruten i fem bitar; alla brottytor äro nämligen nya. Ringen, som är av en bred flat typ, har räta, tvärt avskurna ändar och är på utsidan ornerad med upphöjda ränder, två utmed kanterna och en längs efter mitten samt två tvärställda utmed vardera ändan. Samtliga ornament äro tillkomna genom gjutning. Ringen finnes upptagen av Montelius i hans »Minnen», fig. 1138 och hänföres av honom till fjärde perioden.

Bälteprydnaden, fig. 1, har huvudplattan ornerad i typisk fjärdeperiod-stil, en

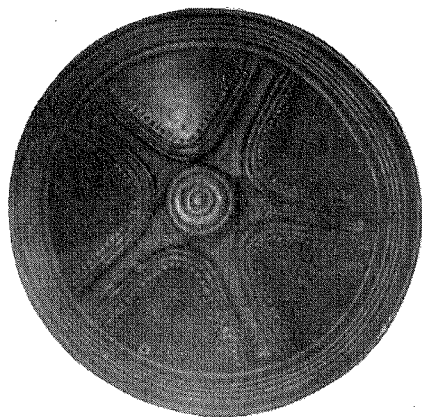

FIG. 1. BÄLTEPRYDNAD AV BRONS. BRÄCKKAN, JERN SN, DALS. STATENS HIST. MUS. INV. 1995. $\frac{1}{1}$.

fördjupad fem-uddig stjärna med en rund knapp i mitten; stjärnans konturer äro begränsade av inpunsade linjer och punktrader. Fotplattan har i gammal tid blivit bortbruten, men möjligen har den bestått av ett fyrekrigt hjul, vilket förekommer på andra liknande knappar från samma period¹.

Dubbelknapparna fig. 2—5 äro alla utmärkande för fjärde perioden: På fig. 2 och fig. 3 hava fotplattorna avbrutits i gammal tid. Huvudplattan är på båda något kupig samt prydd med kretsformiga ornament; dels genom gjutning bildade upphöjda linjer, dels punsade snörliknande ränder. Vardera plattans mitt är vidare förlängd med en lång smal stång med runt tvärsnitt, något avsmalnande mot ändan och avslutad med en liten flat skiva. Denna stång synes ha hamrats rund och sedan glättats med något slipmedel. Bägge knapparna ha vid basen och ändan av denna stång två små genom-

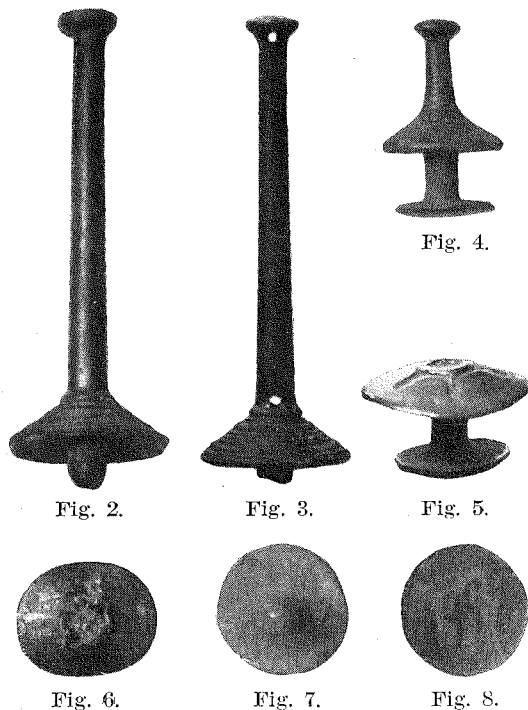

FIG. 2—8. DUBBELKNAPPAR OCH FOTPLATTOR TILL DYLIKA, BRONS. BRÄCKKAN, JERN SN, DALS. STATENS HIST. MUS. INV. 1995. $\frac{1}{1}$.

gående sinsemellan parallella hål med nära 2 mm:s diameter. Exemplet fig. 2 är något större än fig. 3. Liknande knappar synas övervägande förekomma i mansgravar och finnas ofta anbragta i läderremmar, som tjänat som bälten, svärdremmar eller dylikt. Vilken användning de ovannämnda hålen i stängen en gång haft är emellertid svårt att avgöra. Av alla liknande knappar Statens Hist. Museum för närvarande äger, har ingen något liknande hål.

Fig. 4 har en tunn, plan fotplatta och kupig huvudplatta, vars mitt är förlängd med en kortare rund stång avslutande med en rund flat skiva; både stängen och huvudplattans överdel äro ornerade med

¹ Jfr Madsen, avbildn. Br. 1 pl. 29 fig. 14. Müller, Ordning 1, Br. fig. 371 (jfr rekonstruktionen i Minnen fig. 1154).

runt om gående tämligen oregelbundna linjer, troligen tillkomna vid gjutningen; hela knappen är tämligen grovt formad och visar nötningsspår på alla utstående kanter. Fig. 5 har ävenledes en tunn fotplatta och en tämligen stor, kupig huvudplatta. Denna, som saknar stång, är på översidan ornerad med en fördjupad genom gjutning åstadkommen 5-uddig stjärna med smala spetsar och i mitten försedd med en upphöjd ring; plattans icke ornerade överdel är jämnt avslipad.

Samtliga knappar sakna gjutsömmar eller rester därav, varför man vid gjutningen troligen begagnat sig av metoden à cire perdue. Frånvaron av gjutsömmar behöver dock icke i denna fråga vara absolut utslagsgivande, ty då det gällde prydnadsföremål av denna art, torde man genom omsorgsfull slipning ha avlägsnat alla missprydande rester, som kvarstodo efter gjutningen. Den största svårigheten vid en eventuell skålgjutning för dylika knappar, ligger emellertid i deras löstagande från skålhalvorna på grund av den övre plattans kupighet. Nu kan tänkas, att man här i Norden likaväl som i Mellaneuropa använt sig av sammansatta former. Men av allt att döma, har hos bronsålderns nordbor metoden att gjuta i förlorad form varit vanligare än skålgjutning med sammansatta formar. Vad som, beträffande exemplaren fig. 2 och fig. 3 är absolut avgörande för metoden à cire perdue, äro de i vardera stängen förekommande parallella hålen. Genom en metallografisk undersökning, utförd av professor Carl Benedicks, har det nämligen visat sig att samtliga hål måste ha tillkommit genom gjutning. Detta bevisas bäst av att sektionen icke är rund,

varvid hålen ej kunna vara borrhade. Deras läge nära vulster utesluta även varje enkel framställning av dem genom borrhning. Troligen har man vid förfärdigandet gått tillväga på följande sätt. Sedan den i vax utmodellerade knappen bekläts med sin lermantel, och denna ännu befann sig i sitt plastiska tillstånd, genomstack man, där hålen skulle vara, båda lagren med en smal, rund trä- eller metallstång. Därefter utdrogs denna och det uppkomna hålet fylldes med lera. Sedan man utsmält vaxet och formen torkat, kvarstod en smal rund lerstång, som vid gjutningen bildade den önskade håligheten.

Föremålet fig. 6 består av en rund kupig skiva, på undersidan försedd med en kort, avrundad tapp och på översidan med en rest av en avbruten stång med runt tvärsnitt. Stångens bas är på sidorna omgiven om fyra små motställda, urgröpta valvbågar, troligen ett slags ornament. Möjligen är föremålet en fotplatta till en enkel knapp med långt spröt; stångens brottyta är gammal. Av liknande föremål äger museet ännu ett exemplar nämligen från Skåne, även det fragmentariskt. På detta är emellertid den på plattans överdel sittande stängen eller sprötet något längre.

Fig. 7—8 utgöras av runda flata skivor med rester av en rund stång på ena sidan; troligen äro de fotplattor till dubbelknappar; alla brottytor äro gamla.

Holkyxan, fig. 9, är oskadad, om vi fränse förlusten av ena örat. Den är sex-sidig, av en nästan jämbred form med svagt utåtsvängd egg. Vardera egg-sidan är ornerad med fyra parallella refflor gående vertikal från holkmy-

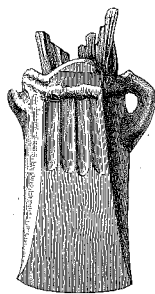

FIG. 9. HOLKYXA AV BRONS. BRÄCKAN, JERN SN, DALS. STATENS HIST. MUS. INV. 1995. $\frac{1}{2}$.

ningen ned till yxans halva höjd. På själva mynningsranden, ovan mitten av vardera eggviden, förekomma förtjockningar utgörande rester efter två ingötkanaler. Utefter yttersidorna i eggens plan kvarsitta gjutsömmar, vilka endast blivit lätt tillhamrade. Yxan har från början haft eller åtminstone varit ämnad att ha två öron, fastän numera endast en ringa återstod finnes kvar av det andra. Huruvida detta andra öra misslyckats vid gjutningen eller avbrutits under nyttjandet, undånager sig vår vetenskap. Emellertid har den kvarsittande resten i gammal tid blivit tillhamrad och stukad. I holken kvarsitter ännu en rest av träskaffet, förfärdigat av något slags lövträd.

Liknande yxor med två öron äro här i Norden mycket sällsynta. Utom den ovan nämnda äger Statens Historiska Museum ett exemplar från Gotland, funnet vid Nygårds i Butle sn., fig. 10. Det är av en tämligen bred och kort form med utåtsvängd egg. Strax nedanför holkmynningen och parallellt med denna löper en upphöjd rand. Holkmynningen har på ett ställe blivit uppsliten. Ursprungligen ha båda öronen varit fyllda

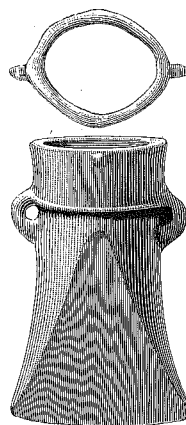

FIG. 10, 11. HOLKYXA AV BRONS. NYGÅRDS, BUTLE SN, GOTL. STATENS HIST. MUS. INV. 2668. $\frac{1}{2}$.

med metall, men endast det ena har blivit urborrat.

Vidare föreligger från Flädie i Alfshög sn., Halland, en fullständig gjutform av täljsten till en ornerad holkyxa med 2 öron, jmf. »Minnen», fig. 1183.

I Köpenhamns Nationalmuseum föreligger endast ett exemplar av en holkyxa med två öron från Vesterbölle sn, Rinds hd, Jylland.

Även i Väst-, Syd- och Mellaneuropa äro holkyxor med två öron ytterst sparsamt företrädda. Däremot synes denna form vara tämligen vanlig, särskilt under äldre bronsåldern, i Ostryssland och Sibirien.²

Huruvida de ovan nämnda exemplaren från Dalsland och Gotland äro att betrakta som importgods från Osteuropa eller om de utgöra inhemska arbeten torde emellertid vara svårt att med säkerhet avgöra. Yxan från Gotland är, fränsett de båda öronen, av en endast i Skandina-

² Evans: Bronze Implements, s. 143, Tallgren: Die Kupfer- und Bronzezeit in Nord- und Ostrussland, s. 169, fig. 1—2 och s. 187 fig. 112—113.

vien under yngre bronsåldern tämligen vanlig form. Däremot överensstämmer Bräckan-exemplaret genom sin ornering av parallella linjer och genom sin jämbreda form mera med de östeuropeiska yxorna. Emellertid förekommer denna både form och ornering även här i Norden i synnerhet under fjärde perioden.

Vad beträffar gjutformen från Alfshög är den, enligt benäget uttalande av statsgeologen H. Hedström förfärdigad av en omvandlad grönsten, vilken bergart förekommer överallt inom Flenno-Skandias urbergsområde. Då man vet att grönstensblock med landisen förts så långt österut som ända till närheten av Moskva, är det ingenting som hindrar, att nämnda gjutform härstammar från Östrjssland. Å andra sidan visar den i formhalvorna urholkade kaviteten en yxform, som är tämligen vanlig här i Norden under yngre bronsåldern.

Som en egendomlighet bör kanske ännu en gång framhållas, att yxan från Gotland under hela sin nyttjandetid och exemplaret från Bräckan åtminstone vid tiden för nedläggandet i jorden, blivit brukade med endast ett öra. Möjligen sammanhänger detta med en viss skaffningsmetod, som man här i Norden hade svårt att komma ifrån, och som väl sammanhänger med ifrågavarande redskaps användning som yxa. Under bronsåldern synes man nämligen uteslutande ha använt sig av rätyxor, med eggen i samma plan som skafftet, jmf. »Minnen» fig. 1053 och för deras fästande vid skafftet torde ett öra varit tillräckligt. Skulle däremot en holkyxa placeras med eggplanet i rätt vinkel mot skafftet, i form av en hacka för urholkning, voro två öron nästan nöd-

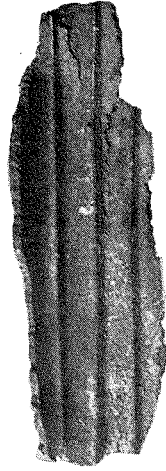

FIG. 12. BRONSFÖREMÅL. BRÄCKAN, JERN SN, DALS. STATENS HIST. MUS. INV. 1905. $\frac{1}{4}$.

vändiga för att säkert förankra densamma vid skafftet.

Om man således ej med säkerhet kan direkt avgöra, huruvida de ovan berörda yxorna äro att betrakta som importgods österifrån, torde man dock ej kunna komma ifrån, att de utgöra ett vittnesbörd om ett inflytande från det stora och vårt fullkomligt olika bronsålderskulturområde, som hade sin huvudsakliga utbredning omkring Nizjnij-Novgorod och Kazan från floden Oka längs Volga och Kama och österut fram till Uralbergen; således ett inflytande i motsatt riktning mot det kanske större, som det östsvenska kulturområdet under samma tid utövar i österled, och som bäst kommer till synes i mälardalsyxornas spridning och inflytande i ovan nämnda östriska kulturcentra.

Fig. 12 avbildar ett fragment av ett för närvarande okänt föremål. Det består av en avlång gjuten bronsplatta, cirka 1,5 mm. tjock och något böjd i sin kortriktning. Den konvexa sidan är slät-

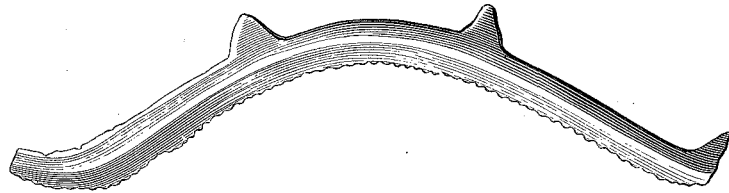

FIG. 13. SÅG AV BRONS. BRÄCKAN, JERN SN, DALS. STATENS HIST. MUS. INV. 1905. $\frac{1}{2}$.

polerad, den konkava däremot ornerad med 3 vulster i föremålets längdriktning. Alla kanter bära spår efter brytning utom möjligen fragmentets smalaste ända, som uppvisar en något jämnare kantyta. Vid denna ända begränsas också den konvexa ytan av en svagt upphöjd rand, 1 mm. bred. Troligen är fragmentets kuppighet ej ursprunglig utan har uppstått, då föremålet brutits sönder; alla brottytor äro gamla.

Ett annat svårbestämbart föremål är en avlång ten med oregelbundet tvärsnit. Större delen av tenens yta synes vara orörd efter gjutningen, men mot ena ändan förefinnes svaga spår efter hamring, och själva ändan är från båda sidor urfalsad med en bit av den avbrutna falsen ännu kvarsittande; hela föremålet får sålunda utseende av att ha tillhört ett skaft av något redskap; falsen är bildad genom gjutning, ty den kvarvarande delen är undergrävd, konkav, och har gjutknottrigheter, varjämte brottet är grovt; alla brottytor äro gamla.

I fyndet förekomma bitar av sågar samt knivar, som varit skaftade som sågar. Ett fragment har starkt förvittrad egg, varför man numera ej kan avgöra om det varit försett med tänder. Två andra bitar sakna tänder men ha hamrade eggar, som sedan blivit slipade; alla brott-

ytorna äro gamla. Fig. 13 ger exempel på två bitar av en såg, som vid upp-tagandet ur jorden var hel, men efteråt blivit avbruten i två delar. Den har som synes fyra fästetaggar samt svagt markerade, tämligen runda tänder tillkomna vid gjutningen. Dessa tänder visa ringa spår av nötning, varför sågen troligen ej varit mycket använd. På tre andra bitar äro däremot tänderna mycket starkt förslitna, varför man numera ej kan avgöra, om de åstadkommits genom gjutning eller på annat sätt. Alla dessa tre fragment höra ihop, men brottytorna äro gamla, vilket visar, att sågen brutits sönder före nedläggandet i jorden. Ett sågfragment har efter gjutningen försetts med tänder troligen genom att man med en mejsel gjort små hugg i eggen.

De ovan nämnda sågfragmenten äro samtliga på ena sidan ryggade och på den andra sidan flata, vilket vanligen är fallet med dylika redskap.

Vidare finnas en mängd större och mindre fragment av redskap och vapen, varibland nio bitar av holkxor, vilka alla hava gamla brottytor och av vilka några uppvisa det för yxor under fjärde perioden karakteristiska ornamentet av längsgående, parallella lister. Tretton i fyndet förekommande svärdfragment tillhöra oornrade svärd, samtliga från yng-

re bronsåldern: ett tämligen stort stycke av spetsen och nedre delen av klingan; fyra delvis vittrade bitar av klingans mellanparti; tre stycken av nedre delen av tången och översta delen av klingan; två obetydliga fragment, troligen av klingans mellanparti samt tre bitar av svärd med mycket bred klinga; av dessa tre sistnämnda har en bit på ena sidan ett gammalt längsgående brottspår och ett annat fragment ett huggmärke i ena eggen, tillkommet i gammal tid. Detta huggmärke synes tala för att dylika svärd med breda klingor möjligen använts som huggvapen.

Annars anser man som känt, att bronsålderns svärd varit stickvapen; samtliga yx- och svärdfragment ha gamla brottytor.

Särskilt att observera äro de i fyndet förekommande gjutresterna. Sålunda visa fig. 14—21 gjuthuvuden och fig. 22—25 gjutgrenar av olika slag.

Fig. 14 med endast en, men tämligen lång gjutgren, avbruten på mitten efter upptagandet ur jorden; grenen har ovalt tvärsnitt och saknar gjutsömmar, ingötkanalen har således varit fullständigt inbäddad i lera; möjligen härrör stycket från en gjutform för en svärdklinga med tånge, där ingötkanalen och tången legat i linje med varandra.

Fig. 15 med en gjutgren något kortare än föregående. Grenen har i sin övre del plattovalt tvärsnitt, men blir mot ändan något bredare och tunnare. Vid ändan äro breddsidans kanter något avfasade, vilket synes antyda, att man, för att underlätta gjutgrenens avbrytning, med ett kniv- eller sågliknande redskap gjort två snitt i densamma; troligen tillhör

stycket samma kategori som föregående; brottytan är gammal.

Fig. 16 med ett tämligen litet och platt huvud och en lång gren med rektangulärt tvärsnitt; grenen visar på sidorna svaga spår av hamring; inga synliga gjutsömmar finnas. Antagligen utgör föremålet en rest av en ten (råämne), som gjutits i en enkel lerform. Denna kan lämpligast ha åstadkommits genom att man i stora, plastiska lerstycken gjorde djupa hål med rektangulärt tvärsnitt, som mynnade i grunda ingötsöppningar.

Tänkas kan även, att man i en trädstubbe eller dylikt helt enkelt gjorde ett hål och fyllde detta med smält metall, som sedan fick stelna.³ Brottytan är gammal.

Fig. 17 visar ett relativt stort gjuthuvud, vars nedre del är försedd med två gjutgrenar med runt tvärsnitt; den ena av dessa grenar är mycket kort. Såväl huvudets form som frånvaron av gjutsömmar synes antyda, att det härrör från gjutning à cire perdue och den osedvanligt stora vinkeln mellan grenarna torde förutsätta ett tämligen ansenligt föremål med stor kärna, exempelvis ett hängkärl. Alla brottytor äro gamla.

Fig. 18 har ungefär samma form som föregående, men vinkeln mellan gjutgrenarna är här avsevärt mindre; den större och längre av dessa grenar har ett vackert ovalt tvärsnitt, den mindre och kortare däremot en rund genomskärning. Efter vilket föremål stycket härrör är för närvarande svårt att avgöra; alla brottytor äro gamla.

Fig. 19 är ett gjuthuvud med avbruten

³ Enl. uttalande av konstgjutare Herman Bergman.

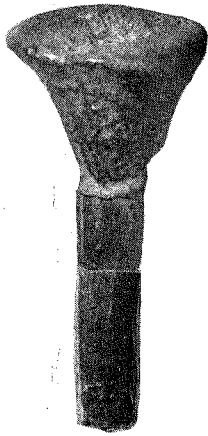

Fig. 14.

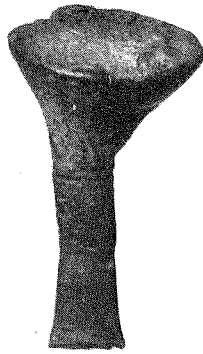

Fig. 15.

Fig. 16.

Fig. 17.

Fig. 18.

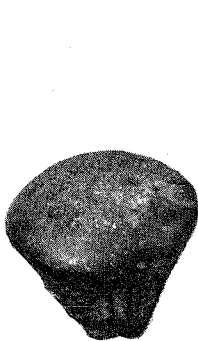

Fig. 19.

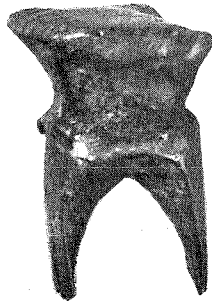

Fig. 20.

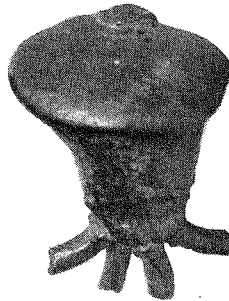

Fig. 21.

Fig. 22.

Fig. 24.

Fig. 23.

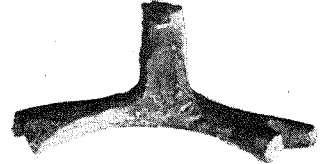

Fig. 25.

FIG. 14—25. GJUTHUVUDEN OCH GJUTGRENAR AV BRONS. BRÄCKAN, JERN SN, DALS. STATENS HIST. MUS. INV. 1995. $\frac{1}{3}$.

gjutgren; stycket torde kunna hänföras till samma slag som fig. 14—15 eller fig. 17—18. Brottytan är gammal.

Fig. 20 har två vertikalt ställda gjutgrenar, båda tämligen breda, tjockare upptill och avtunnande nedåt. Båda grenarna ha en yttersida välvd i sidled samt två innersidor välvda uppåt, tvärsnittet blir sålunda trekantigt. Strax ovanför gjutgrenarna har stycket en runt om gående insnörning. Otvivelaktigt härstammar gjuthuvudet ifråga från gjutningen av en holkmejsel eller mindre spjutspets.

Carl Neergaard har i en beskrivning om ett bronsåldersfynd från Haag på Jylland (se Aarbøger 1908, s. 340—341, fig. 31—34) gjort en rekonstruktion angående gjutförfarandet vid en holkyxa och därvid tänkt sig både ingötloppet och ingötkanalerna ligga fullständigt inbäddade i lera. Detta synes också väl kunna tänkas med avseende på det gjuthuvud han använt som förebild (a. a. fig. 6.) Vad beträffar gjuthuvudet fig. 20 i Bräckanfyndet torde emellertid endast grenarnas innersidor varit inbäddade i lera, me-

dan deras välvda yttersidor legat an mot formens innersida, jmf. rekonstruktionen fig 26. Alla brottytor äro gamla.

Fig. 21 är försedd med fyra tämligen små gjutgrenar med runt tvärsnitt. Gjutgrenarnas läge och antal gör det troligt, att stycket härrör från gjutning av massiva mindre föremål; vidare förutsätter huvudets storlek och frånvaron av gjutsömmar, att stycket i likhet med föregående gjuthuvuden tillkommit i förlorad form. Alla brottytor äro gamla.

Fig. 22 utgör ett relativt oansenligt exemplar i avsaknad av gjutgrenar men med två motstående, långsgående kanter, som otvivelaktigt äro gjutsömmar; stycket torde sålunda kunna betraktas som en rest uppkommen vid gjutning i äkta form. Alla brottytor äro gamla.

Fig. 23 är ett långt och smalt gjuthuvud med tre platta grenar; inga gjutsömmar förefinnes, varför stycket antagligen bildats i en oäkta form vid en gjutning av tämligen tunna föremål. Alla brottytor äro gamla. Ett liknande gjuthuvud ingår i ett från yngre bronsålder härrörande depåfynd funnet vid Härnevi prästgård i Uppland.

Fig. 24 en avbruten bit av en gjutgren med tämligen trekantigt tvärsnitt; tjockast upptill och avtunnande nedåt. Otvivelaktigt utgör stycket en avbruten gren av gjuthuvudet efter en holkmejsel eller holkyxa; jfr. det förut beskrivna gjuthuvudet, fig. 20. Alla brottytor äro gamla.

Fig. 25 föreställer en gjutgren, där den vertikala armen utgör huvudkanalen, från vilken utgå två motställda horisontella grenar, vilka vardera i sin tur äro delade i två mindre utåtriktade

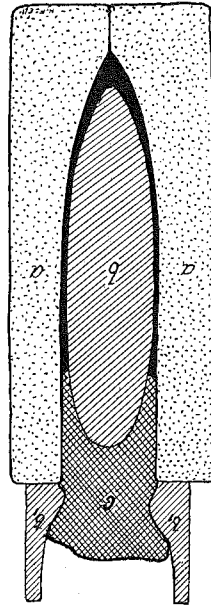

FIG. 26. REKONSTRUKTION AV GJUTFÖREARANDET VID EN HOLKMEJSSEL, EFTER VILKEN GJUTHUVUDET FIG. 20 KAN TÄNKAS UTGÖRA EN REST; *a* GJUTFÖRM; *b* KÄRNA; *b*₁ KÄRNANS ÖVERDEL, SOM INNEHÅLLER INGÖTSKÅLEN OCH GJUTKANALERNA; *c* GJUTHUVUD.

grenar; tvärsnittet på samtliga grenar är tämligen rektangulärt. Inga tydliga gjutsömmar finnas, men de horisontella grenarnas undersida är begränsad av två tämligen skarpa kanter, som man skulle kunna tro ha bildats genom någon skarv i formen eller eventuellt formerna. Antagligast är dock, att grenen ifråga tillkommit i en förlorad form, varvid icke blott föremålet, som skulle gjutas, utan även ingötkanalerna utarbetats i vax och förenats med vaxföremålet, varefter det hela omgivits med ett lämpligt lerhölje. Genom denna hypotes förklaras de på gjutgrenen förekommande kanterna såsom varande märken efter det redskap, troligen en kniv, med vilken man for-

mat vaxgrenen. Den vertikala gjutgrenen har troligen varit av en anseelig längd. Detta för att få ett större tryck på den smälta gjutmassan, vilket var nödvändigt för att så fort som möjligt pressa in den flytande metallen i formens alla håligheter, innan den stelnade. Vad för slags föremål det varit, som stycket utgjort en rest efter, torde för närvarande vara svårt att avgöra. Alla brottytor äro gamla.

I fyndet förekommer sex klumpar av stelnad brons. Synbarligen äro de droppar av smält gjutmassa, som spillts ut på marken, då man från degeln hällde den flytande blandningen ned i formen.

Vidare finnas tre bitar, som troligen brutits från någon större gjutkaka. Styckenas över- och undersidor hava en skrovlig men orörd gjutyta. Däremot visa alla smalsidor den karakteristiska yta, som uppkommer vid brytning. Samtliga brottytor äro gamla. En av professor Benedicks utförd preliminär undersökning av ett dylikt stycke har visat, att stycket innehåller bly i sådan mängd, att det troligen måste avsiktligt ha blivit tillsatt. Dessa bitar utgöra sålunda ett ytterligare exempel på hurusom man under bronsåldern av olika anledning uppblandade bronzen med bly.

Bräckan-fyndet är det enda säkra bronsåldersfynd, innehållande rester av dylika gjutkakor, som Statens Historiska Museum för närvarande äger. Visserligen föreligger en mycket stor oval gjutkaka med en större diameter av 435 mm. och med 33 mm:s tjocklek från Butle sn, på Gotland, men den synes av de knapphändiga fynduppgifterna att döma utgöra ett isolerat fynd, och dess hänförelse till brons-

åldern är därför osäkert. Denna gjutkaka synes ha gjutits i en öppen sand- eller lerform. Ena breddsidan, uppvisar nämligen den starkt skrovliga och ojämna yta, som uppkommer då en större metallmassa i smält tillstånd får stelna under lufttillträde. Några så stora smältor från förhistorisk tid ha varken förr eller senare funnits i Sverige. I Nationalmuseets förste Avdelning föreligga flera fynd från olika trakter av Danmark, med hela gjutkakor och smältor samt bitar av dylika, varav några synbarligen varit av anseelig storlek.

I förste Avdelning finnes även en bronsklump funnen vid Öslös by, Öslös sn, Thisted amt, Jylland.

Troligen har stycket ifråga tillkommit genom att en större mängd smält brons spillts ut på marken och där fått stelna, t. ex. genom att en degel sprungit sönder. Det hittades tillsammans med flera liknande stycken, vilka emellertid alla kastades bort vid upptagandet ur jorden. Otvivelaktigt härrör fyndet från bronsåldern, ty liknande bronsklumpar ha funnits tillsammans med föremål från yngre delen av nämnda tid.

Det skulle kunna ifrågasättas huruvida det för bronsålderns nordbor varit möjligt, att med dåtidens troligen enkla redskap från dessa större gjutkakor bryta loss de stycken, man behövde. Emellertid torde detta ej ha erbjudit allt för stora svårigheter. Med en mejsel gjordes först en tillräckligt djup ränna i metallstycket. Sedan kunde man utan större svårighet slå av den önskade biten med en sten.

I fyndet förekommer två i sitt slag märkliga tenar av vilka en finnes avbil-

dad i fig. 28. De ha nämligen spetsovalt tvärsnitt, och den utdragna kanten på vardera sidan av varje ten har det för en gjutsöm karaktäristiska utseendet. Dessa tenar ha således gjutits i en skålförm.

Detta synes däremot ej vara fallet med två andra i fyndet förekommande böjda tenar. De visa en tämligen grov gjutyta och hava ett runt oregelbundet tvärsnitt; alla brottytor äro gamla. Troligen utgöra dessa tenar rester efter ett ringformigt råämne, från vilket man vid behov bröt av bitar.

I fyndet finnes en öppen ring med runt tvärsnitt och med 67 mm:s diam. Ena sidan är ornerad med en rad punsade snedställda linjer. Denna sida har före ornamentets tillkomst behandlats med ett slipmedel. Däremot visar ringens icke ornerade sida prov på orörd gjutyta. Trots sin ornering utgör ringen ett tämligen dåligt arbete. De inpunsade linjerna äro mycket summariskt utförda och täcka endast en del av sidan. Vidare är ringens ena ända något tillplattad, dock utan spår av hamring. Ringen gör intryck av att ha gjutits i förlorad form, varvid waxmodellens ena ända blivit hopklämd. Troligen utgör stycket ett slags råämne eller halvfabrikat, som försetts med en enkel ornering för att i någon mån höja varans värde. Ringen har efter upptagandet ur jorden blivit avbruten i två delar. Av hamrade tenar finnas tre dylika med rektangulärt tvärsnitt. En av dem har på en sida en grund längsgående fåra.

En liknande fåra finnes på insidan av tenen fig. 27. Denna ten är cirkelformigt böjd med ena ändan rakt utdragen. Den andra ändan är försedd med en tämligen lång fals, som sannolikt bli-

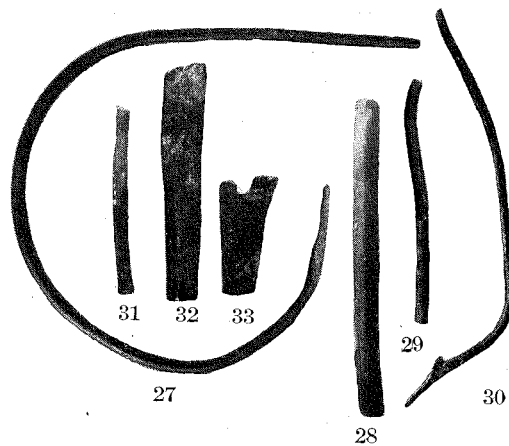

FIG. 27—33. TENAR, MFJSLAR OCH METKROK ALLT AV BRONS. BRÄCKAN, JERN. SN, DAL. STATENS HIST. MUS. INV. 1995. %.

vit utsmidd efter gjutningen. Dess huvudsektion är fyrkantig med parallella ytor och företer sprickor såsom dylika bruka förekomma å ett skört material. Den tjockare delen företer spår efter hamring. Efter denna har förmodligen falsen avrundats genom avslipning.

Såväl beträffande denna ten som föregående hava de omnämnda längsgående fårorna ej uppkommit vid gjutningen utan genom hamring med mejselliknande verktyg. Detta framgår genom att successiva spår efter dylikt verktyg äro synliga, vilket knappast kunde tänkas varit fallet i en gjutförm. Ringen eller tenen har i senare tid blivit bruten i tre delar.

Fig. 29 avbildar ävenledes en ten med nästan cirkelrunt tvärsnitt. Det har i Eberts reallex. II, s. 172, av A. Götze framhållits, att dragning av tråd medelst dragjärn ej förekommer förrän under yngre järnålder och att man före denna tid, då det gällde att frambringa tråd eller tenar med runt tvärsnitt, varit hän-

visad till att antingen vrida ett smalt tunt band och sedan avslipa kanterna eller att enbart hamra och slipa dem. Professor C. Benedicks, som underkastat tenen, fig. 29, en binokulärmikroskopisk granskning, har kunnat konstatera att gjutknottrigheter förefinnas på ytan tillika med tydlig dendritstruktur. Godset är särdeles blåsigt såsom av det blanka brottet framgår och tål säkert ingen dragning liksom föga vridning, varå ej heller tecken föreligga. Tvärsnittet är vidare ganska starkt varierande på olika ställen, vilket utesluter dragning. Tenen torde sålunda enbart blivit avslipad efter gjutningen.

Metkroken, fig. 30, utgör synbarligen ett icke fullbordat arbete; den består av en tillhamrad något böjd ten, i ena änden tillspetsad och försedd med hulling; den andra änden saknar ögla. Samma metkrok finnes avritad i Montelius »Minnen», fig. 1152, men har där rekonstruerats. Av liknande krokar äger museet allenast två från Skåne och en från Haland.

Denna form synes ha varit vanlig under hela bronsåldern. I Danmark ha liknande krokar funnits tillsammans med föremål från både äldre och yngre bronsåldern⁴.

Fig. 31—33 avbildar tre mejslar: fig. 31 en gradmejsel eller kanske rättare sagt en puns, med rektangulärt tvärsnitt och svagt rundad egg, något bredare än själva mejselkroppen; alla sidor äro hamrade, nacken är avbruten och hela stycket svagt böjt; brottytan vid nacken är gammal; fig. 32, en tämligen bred mejsel med rek-

tangulärt tvärsnitt och rak egg, något smalare än mejselkroppen; alla sidor äro hamrade; överdelen avbruten i gammal tid; troligen har den använts som skärmejsel; fig. 33, en tämligen bred och tunn mejsel avsmalnande mot eggen, som är svagt rundad; nackändan avbruten i gammal tid; mitt på nacken finnes en mindre urtagning.

I fyndet föreligger slutligen ett ovalt skålformigt föremål något söndrigt samt i kanten försedd med en ögla; möjligen utgör stycket ena skålen till ett tidigt fjärde periodsspänne av en huvudtyp som Mn 1148.

Bräckanfyndet är ett av våra mest typiska verkstadsfynd från yngre bronsåldern. Det ger oss i någon mån en inblick i dåtidens metallkonst, och det synes utvisa, att man med avseende på olika gjutmetoder med framgång och skicklighet företrädesvis använt sig av metoden à cire perdue. Förekomsten av bly i resterna av gjutkakan ger vidare en antydning om, att man varit förtrogen med olika metallegeringars lämplighet för olika ändamål. Genom undersökning av en del i fyndet förekommande tenar med runt tvärsnitt har slutligen kunnat konstateras, att dessa ej fått sin form genom vridning utan genom ett tålmodigt slippningsarbete. Fyndet skiljer sig genom sin rikedom på gjuthuvuden och genom förekomsten av olika slag av mejslar avsevärt från andra fynd av samma art. Det synes ha hopbragts av en man, som varit en mångsysslände metallarbetare, och det vittnar om, att även västra Sverige under bronsålderns fjärde period hade förbindelser med våra grannar på andra sidan Bottenhavet.

⁴ Jfr Muller Ordning I. Bronzealdern fig. 981.

MATERNELLA DRAG I ASALÄRAN.

AV

NILS LITBERG.

Innan jag går in, på mitt egentliga ämne, vill jag med några ord erinra om den diskussion, som förts rörande det maternella eller det mödernerättsliga samhällets uppkomst och dess giltighet som ett universellt socialt utvecklingsstadium. Frågan om det tidigaste mänskliga samhällets gestaltning hade sysselsatt tänkare och lärde redan under forntiden och man ville såsom utgångspunkter för allt samfundsliv se den av man och hustru bestående familjen, där mannen hade husbondeväldet. Samhällsvetenskapen hade varit förbehållen filosoferna, som utifrån sin tids och sin omgivnings förhållanden försökt med spekulationens hjälp komma till rätta med frågorna om människosläktets första barndom.

Ren och fullkomlig hade människan — så ansåg man före Darwin — utgått ur skaparens hand. Synden hade drivit henne ut ur paradiset, hon hade alltmer avlägsnats från det ursprungliga gudsbelätet, och längst i förvildning hade naturfolken, såsom också deras benämning vildar anger, nått. Det hade t. o. m. satts ifråga, om dessa vildar överhuvud voro riktiga människor, om de icke voro att anse såsom frukten av äktenskap

mellan människorna och avgrundens folk. Liksom aporna enligt Darwins — numera starkt modifierade — uppfattning voro människans förfäder, så gjordes av den etnografiska forskningen snart nog gällande, att naturfolken icke voro från gudsbelätet genom årtusendens förvildning avlägsnade människor utan i stället voro efterblivna utvecklingsformer, som i sitt liv, sina seder och sin åskådning företrodde civilisationsstadier, som de högstående kulturfolken i våra dagar för årtusenden sedan hade passerat.

Det arbete, som för de frågor, som här sysselsätta oss, för samhällsvetenskapen, betydde en modernare orientering utkom år 1861 och hade till författare en schweizisk rättshistoriker J. J. Bachofen samt bar titeln »Das Mutterrecht, Eine Untersuchung über die Gynaiokratie der alten Welt nach ihrer religiösen und rechtlichen Natur».¹ Bachofen hade tagit fasta på en notis hos Herodotos (omkr. 484—omkr.425 f. Kr.), där han om ett litet Mindre-asiatiskt folk, lykierna, berättar²: »De ha dels kretiska, dels kariska sed-

¹ Ny uppl. Basel, 1897.

² Herodotos' historia, översatt av Claes Lindskog, Stockholm 1920. I. sid. 82. (I. 173).

vänjor. En sedvänja är emellertid alldeles säregen för dem och olik alla andra folks. De uppkalla sig efter sin mor och inte efter sin far. Då någon frågar en annan vem han är, nämner han sig efter sin mor och uppräknar sin mors mödrar. Och om en medborgarinna lever tillsammans med en slav, räknas barnen för äkta; om däremot en medborgare, vore det så den främste bland alla, tar sig en utländsk hustru eller en frilla, bliva barnen oäkta.» Denna notis ledde honom till en utförlig undersökning av äktenskapsleder och samfundsförhållanden hos forntidens folk, en undersökning, som utmynnade i att det skulle ha funnits en tid, då man ännu icke kände äktenskapet i modern mening, då kvinnan var så att säga allmän egendom, familjen bestod av modern och hennes barn och faderskapet överhuvud var okänt; Bachofen kallade detta tillstånd »hätärismus». Härur utvecklade sig ett samfundsskick, där modern var icke blott familjens utan också samhällets överhuvud, en samfundsform, som han betecknade med det grekiska ordet gynaikokrati, i latinsk form patriarkat, i motsats till det från annat håll kända, och tidigare såsom det enda antagna, s. k. patriarkatet.

Genom sammanställningar av notiser från Strabo och andra påvisade Bachofen, att den lykiska sedan haft flera motsvarigheter hos de gamla folken vid Medelhavet och i Främre Asien. Och på så sätt erhöll han förklaringen till några annars obegripliga enskildheter, såsom att kretensarna icke talade om sitt fädernesland, patris, utan om sitt moderneland, mätris, eller till den sedvänja, som Nicolaus Damascenus omtalar från etiopierna, då

han berättar, att de »hålla sina systrar i utomordentlig ära. Sin makt överlåta konungarna icke åt sina egna utan åt sina systrars barn.» Bachofen menade också, att det var denna uppfattning, som låg till grund för Orestessagan, där hjälten förföljes av erinnyerna, därför att han för att hämnas sin fader Agamemnon, med vilken han icke var direkt blodsfrände, hade mördat sin moder, av vilkens blod han var. Han ville också häri se förklaringen till syskonäktenskapen i Egypten eller hos inkas i Peru, enär det endast kunde bliva prinsessans barn, icke prinsens, som voro av kungligt blod. Även för amazonsagorna ville han söka förklaringen i modernerätt och patriarkat. Det kan vidare tilläggas, att i Athen äktenskap voro förbjudna mellan barn av samma moder, däremot ansågos barn av samma fader men olika mödrar såsom tillåtna, och på Tenedos vet man, att inbyggarna till sitt namn lade modersnamnet icke fadersnamnet; spår av samma mätronymiska beteckning har man för övrigt även trots sig finna i det gamla Egypten. — Många andra enskildheter att förtiga.

Efter Bachofen upptogs frågan av etnologerna, och nu visade det sig, att modernerätten hade en mycket vid spridning, särskilt bland de högre naturfolken både i Gamla och Nya världen. Anmärkningsvärd är därvid den särställning, morbrodern ofta intar inom familjen, ett institut, som vi benämna avunculatet. Inom den modernerättsliga klanen tillhör fadern den klan, där han är född, och införlivas icke genom sitt gifte med sin hustrus klan. Upplöses äktenskapet återgår han till sin egen klan, och detsamma inträff-

far, om stridigheter mellan de två klanerna uppstå. Den situationen kan då inträda, att son och fader måste strida mot varandra. Den honom tillkommande egendomen inom klanen ärves icke av sonen, som endast ärver sin moder och hennes släkt, utan arvet går till systemen eller systrarna och deras barn. Morbrodern blir den egentlige paterfamilias, alldeles som ju även latinets avunculus är en diminutivform av avus (farfader, eg. storfader, Grossvater, Grand père).

Man har emellertid icke kunnat påvisa, att modernerätten varit en universell samfundsform för alla jordens folk. Den saknas framför allt hos de lägsta naturfolken och hos de stora kulturfolken. De senare äro patriarkala, fädernerättsliga, och mellan rent fädernerättsliga och rent modernerättsliga samfundstyper finnes en hart när otrolig rad av blandformer. Det har förts och det föres alltjämt en livlig diskussion om dessa frågor. Man torde nu allmänt ha kommit ifrån den uppfattningen, att modernerätten tillhört människosläktets allra första barndom. Men under det att man på ett håll velat göra gällande, att den utgör en samhällsform, som alla högre stående folk en gång passerat, och i de nyssnämnda blandformerna velat se modernerättsliga samhällstyper, som mer eller mindre starkt påverkats av fädernerättsliga, har det från annat håll gjorts gällande, att vad man där uppfattat som modernerättsliga relikter kan erhålla en fullt tillfredsställande förklaring på andra vägar, och att i många fall det patriarkala samfundet utvecklats direkt ur det mänskliga samhällets ursprungligaste släktförfattning. Det har också hävdats, att allt vad man i den

helleniska kulturen velat uppfatta som återstoder av en tidigare maternitet, mycket väl kan förstås även utan antagandet av forntida modernerätt i Grekland³.

Helt naturligt ha också germanerna indragits i diskussionen, men här ha t. o. m. de ivrigaste förespråkare för modernerättens allmängiltighet måst ställa sig tvekan, ty hur man än pressat de germanska rättskällorna och den forngermanska litteraturen, har man icke lyckats framdraga något enda klart maternellt drag; det enda har varit den strax nedan anförda notisen ur Tacitus Germania, som antyder förekomsten av en särställning för morbrodern. Fullt så begränsat är diskussionsstoffet dock icke, och i synnerhet ger oss Asaläran flera enskildheter att begrunda. Det är icke min mening att framlägga några som helst bevis för förekomsten av modernerätt i Nordens forntid. Därtill är materialet alldeles för fragmentariskt, men det är likväl av den beskaffenheten, att det förtjänar att en gång framdragas i dagsljuset och närmare skärskådas.

Den nyss återopade notisen hos Tacitus lyder (Kap. 20)⁴: »Systemöner hava samma ställning i förhållande till morbroder som till egen fader. Några anse till och med denna blodsförbindelse för heligare och fastare och lägga vid mottagandet av gisslan företrädesvis an därpå, såsom om däri låge ett sinnesstämningen säkrare och ätten i vidare utsträckning bindande band. Vars och ens arvingar och efter-

³ Rose, On the Alleged Evidence for Mother-Right in Early Greece. Folklore XXII, London 1911, s. 277 ff.

⁴ Tacitus Germania, framställd på svenska av N. E. Hammarstedt. 2:a uppl. Sthlm 1921 s. 47 f.

trädare äro dock hans egna söner, och arvsförordnanden förekomma icke. Finnes ej söner, komma närmast dem i arvsrätt bröder, farbröder, morbröder.» Arvsföljden var sålunda, åtminstone hos kontinentalgermanerna, redan vid vår tideräknings början inrättad efter klara fädernerättsliga linjer. Men likvisst bestod avunculat, morbrodersband, den institution, som ofta, då den förekommer hos primitiva folk, tolkats som ett sista kvardröjande minne om tidigare modererätt.

Det finnes ännu en notis i den tidigaste germanlitteraturen, som förtjänar beaktande, Tacitus berättar i Kap. 10 om germanernas spådomar genom lottning förmedelst träpinnar, som utströs på en vit duk på marken, och han fortsätter⁵: »Efter en bön till gudarna upptager därpå, såvida rådfrågningen gäller det allmänna, prästen i samhället (sacerdos civitatis), om åter enskild angelägenhet, husfadern (pater familiae) själv, med blicken vänd uppåt mot himmelen, tre gånger, en pinne åt gången och tyder de upptagna lotterna i enlighet med det å var och en förut inritade märket.» Halvtannat århundrade tidigare omtalar Cæsar lottdragningar och spådom. Det är under striderna med Ariovistus, och Cæsar har frågat fångarna om orsaken till att denne icke under dagens lopp inlätit sig i strid. Han erfor då, att hos germanerna »den seden rådde, att deras kvinnor (matres familiae) genom lottkastning och spådom meddelade, om det var lämpligt eller icke att leverera en drabbning.⁶ Motsättningen

⁵ Anf. st. s. 28.

⁶ Cæsar. De bello gallico I. 20, »matres familiae eorum sortibus et vaticinationibus declararent».

matres familiae hos Cæsar år 58 f. Kr. mot sacros civitatis och pater familiae hos Tacitus år 98 e. Kr. skulle erhålla en mycket god förklaring, om vi kunde utgå ifrån, att vi nu befinna oss vid den tidpunkt, då de sista spåren av en tidigare modererätt hålla på att utplånas.

En annan källa till kännedomen om forntiden är den nutida folkseden. Även här förtjäna några enskildheter att framhållas. Till det typiska modererättsliga samhället hör även det bruk, vi kalla matrilokalt gifte. Detta består i att mannen vid äktenskapet flyttar över till hustruns hem, och bruket är en naturlig följd därav, att barnen följa hustruns härstamning och tillhöra hennes klan. Upplöses äktenskapet genom hustruns död eller på annat sätt, återvänder mannen till sin ursprungliga klan, därest han icke ingår nytt gifte bland hustruns anhöriga. Stundom bor han kvar i den egna kralen och besöker då endast hustrun vid vissa tillfällen. Först genom kontant ersättning till hustruns släkt eller — såsom i den bibliska berättelsen om Jakob och Laban — genom åt denna under viss tid utfört arbete kan han erhålla rättighet att hemföra hustrun till den egna kralen, och barnen bliva då i regel också hans egen klans egendom. Vi stå här inför ett av de många glidningsfenomenen mellan modererätt och fädernerätt.

Matrilokala giften förekommer flerstädes i vårt land, men det har ännu icke tillräckligt undersökts, i vilken utsträckning de förekomma och ej heller om de kunna anses vara fornsed. Bruket har förekommit på Gotland in i senaste tid. Jag kan från min egen släkt anföra, att

min mormor, som var äldst av två syskon, fick gården Heidby i Kräklingbo, medan den yngre brodern gifte in sig i en närbelägen socken. Hennes man kom från grannsocknen (Mattsarve i Gammelgarn), dit hans far var ingift; på dennes födelsegård (Österby i Kräklingbo) var hans far ingift (från Histilles i Kräklingbo), och dennes far var likaledes ingift hit från annat håll vid 1700-talets början. I hela övre Dalarna var det rätt vanligt, att den ingifte mannen även antog hustruns släktnamn för sig och sina barn. På Sollerön har det i sen tid varit regel, och man säger där, att mannen får eller tar »särknamnet». Liknande seder återfinnas bl. a. hos sydslaverna och i Japan. Det kan tilläggas, att vi bland de dalska gårdsnamnen, som oftast äro bildade på personnamn, även träffa ett ej obetydligt antal kvinnonamn vid sidan av mansnamnen, såsom Annas, Beri, Lispet, Karis, Gudru, Magnil o. s. v. sålunda ett slags mätronymisk beteckning.⁷

Vi kunna också erinra oss, huru seden att antaga morsnamnet stundom förekommer även i gammal tid. Det mest kända exemplet är väl den danske konungen Svend Estridsen; Estrid det är hans moder. I det hela intar också kvinnan i Nordens vikingatid en mycket framskjuten ställning. Vi behöva blott minnas de många namn på kvinnor, som läsas på 900- och 1000-talets runstenar. Och bland tidens myndiga gestalter möta oss ej sällan just kvinnor. På Island hava vi Aud, konungaänkan från de västliga öarna, i Danmark Thyra Danabot, i Norge Osebergsdrottningen på sitt praktfulla skepp.

Det finns emellertid ännu en källa för våra efterforskningar, och det är den nordiska gudaläran. Gudagestalterna präglas ju i viss utsträckning av sin tids människouppfattning och gudarnas samhällsskick blir en återspeglning av människornas. Så träder oss Jesus med de tolv apostlarna i den tidigaste kristna uppfattningen i forntysk litteratur till mötes såsom en hövding, omgiven av sina tolv hirdmän.

En juridisk detalj är i detta sammanhang av intresse. Balder är fallen för sin broders, Höders, hand. Men huru skall vedergällning utkrävas för Balders död? Jag citerar här Axel Olrik i hans arbete »De nordiska folken under vikingatiden och den äldsta medeltiden»⁸: »I den ena av de nordiska versionerna är problemställningen den, att dråparen tillhör gudafolkets krets; gudarna kunna icke taga hämnd på dråparen, ty de stå alla i landsmanskap och förbund med honom. Då drager Odin förklädd till ungmön Rind, vinner genom sina trollkonster omsider hennes kärlek, och hon föder en son [Bous = Vale], som utan att kränka någon ed kan skaffa upprättelse för Balders död genom att fälla Höder.» — Den av Olrik återropade källan är Saxo.⁹ Enligt dennes version är Rind den ruthenske konungens dotter, och uppenbarligen är det moderns främlingsskap, som är grunden till att Bous, även om han är Odins son, står i det förhållande till asarna, att han kan bliva Balders hämnare. Översatt till etnologiskt språk skulle vi uttrycka det så, att

⁸ Stockholm 1926 sid. 29.

⁹ Jämf. Munch (Olsen), *Norröne Gude- og Heltetegn*. 3:e uppl. Kristiania 1922, s. 81 ff.

⁷ Uppgifterna från Dalarna ha benäget meddelats mig av amanuensen Ola Bannbers.

han icke tillhör asarnas klan, och därför kan han utöva blodshämnd på Höder (Saxos Hotherus). Hans skyldskap räknas från Rind, icke från Odin; från modern, icke från fadern.

Ännu en annan detalj: Njord är gift med jätten Tjatses dotter Skade. Då bröllopet ägt rum, ville hon bo, där hennes fader bodde, nämligen på fjällen i Trynheim, men Njord ville bo nära sjön. Då kommo de överens om, att de skulle vara nio nätter i Trynheim och tre i Noatun. Då de kommo till Noatun förklarade sig Njord vara ledsen vid fjällen, men Skade sade sig icke kunna sova i Noatun för sjöfåglarnas skrån, varpå hon for åter upp i fjällen och bodde i Trynheim, »och for hon mycket på skidor och med båge och skjuter djur».¹⁰ — Denna skildring leder ovillkorligen tanken på vad vi skulle kalla matrilokalt gifte, där hustrun stannar i sitt eget hem och mannen bor på annan plats samt endast besöker henne.

Njord gör anspråk på vår uppmärksamhet även ur en annan synpunkt. Han är den ende av gudarna, som saknar härstamning. Han tillhör vanernas släkt, men han äger varken far eller mor. Och härmed ha vi kommit in på den intressanta frågan om asarnas släktavlor.

Den första systematiska framställningen av Nordens gudavärld och på samma gång den viktigaste källan härom är Snorre Sturlasons Edda. I Snorres pantheon av Odin och de tolv asarna ha icke alla gudar fått rum, men av de där upptagna äro sju söner av Odin, nämligen Tor, Balder, Tyr, Brage, Höder,

Vidar och Vale. Forsete är Balders son och Odins sonson. Ull är son till Tors maka Siv, men är styvson till honom. De övriga asarna äro Heimdall, om vilken blott uppgives att han är född av nio jungfruliga systrar, samt Njord och hans son Frøj. Njord och hans barn tillhöra, som nyss sades, icke asarnas ätt utan vanernas, och han är, vad vi skulle kalla genom adoption, upptagen bland asarna, efter att de och vanerna legat i krig och ingått förlikning. Slutligen räknar Snorre bland asarna även »gudarnas baktalare, upphovet till all falskhet och alla gudars och människors vanära». Loke, som är av jättesläkt och son till Farbaute och hans hustru Lauvey eller Nal.

Vi återvända ännu en gång till Njord eller, som hans namn även lyder, Njörd. Namnet är identiskt med Nerthus, en guddom, som enligt Tacitus dyrkades bland longobarderna och deras grannar i nordvästra Tyskland. Han skriver härom (Kap. 40)¹¹: »Intet är särskilt anmärkningsvärt hos något av dessa folk, utom att de gemensamt dyrka Nerthus, det är moder Jord (Nerthum, id est Terram matrem), och om henne tro, att hon ingriper i människornas angelägenheter och färdas omkring bland folken.» Härefter berättar han om hennes helgedom, som är en lund på en ö i oceanen, där hon föres omkring på en av kor dragen vagn, samt om de övriga bruk, som äro förknippade med hennes dyrkan. — Här är det sålunda icke en gud utan en gudinna, identisk med moder Jord, fruktbarhetsgudinnan. Under den tid, som förflyter mellan vår tidräknings början och vikinga-

¹⁰ Gylfaginning 23; Snorre Sturlasons Edda. Stockholm 1819 sid. 33 f.

¹¹ Anf. st. (Hammarstedts översättning), sid. 85 f.

tiden, har den forngermanska fruktbarhetsgudinnan Nerthus omvandlats till guden Njord, fader till fruktbarhetsguden Frøj. En gudinna Jord finnes även i vikingatidens pantheon, men här är hon genom en av Odins sidoförbindelser moder till guden Tor, och fast hon icke tillhör asynjornas krets, skall hon dock enligt Snorre rätteligen räknas dit.

Vadan denna könsväxling hos Nerthus-Njord? Jag tänker mig förloppet på följande sätt. Enligt den skildring, Adam af Bremen lämnar oss av Upsala tempel, voro där uppställda bilderna av Tor, Odin och Frøj. Tor och Odin äro av asarnas ätt och den förre är son till Odin och gudinnan (halvasynjan) Jord. Frøj är av vanernas ätt och son till den forngermanska jordgudinnan Nerthus. Denna är väl från början den religiösa huvudgestalten bland dem båda, men efterhand som Frøj träder i förgrunden och Nerthusgestalten bleknar bort i det kultiska medvetandet, mister man även intresset för hennes kön. Vikingatidens nordbor veta att Frøj är son till Nerthus-Njord, men från att ursprungligen varit Fröjs moder har denne numera blivit hans fader, och kring denna nya gestalt spinner den mytologiska diktningen nya händelser, giftermålet med jättedottern Skade och tvisten om hemmets förläggning i Trymheim eller Noatum. Det finns emellertid ett dunkelt minne av en annan förbindelse, Njord skulle haft; i Loketrätan och i Ynglingasagan antydes, att han skulle varit gift med sin syster, och att det är i detta äktenskap, som Frøj blivit född. Syskonäktenskap behöva icke hava ansetts som brottsliga, därför hava vi ett

bevis i äktenskapet mellan Frøj och hans syster Fröja. Men det synes mig troligt, att vi just i uppgiften om Njords syster ha att se ett minne av könsglidningen. Långt efter det att Nerthus gjorts till Fröjs fader, ha avlägsna reminiscenser levat kvar av en moder till Frøj med samma namn, och så skapas ett syskonäktenskap genom en dubbling av en och samma person.

Uttrycket Frøj, Njords son, skulle sålunda betyda Frøj, son till *gudinnan* Njord, icke till *guden* Njord. Detta innebär med andra ord, att Frøj betecknats med sin modernehärstamning, icke med fädernehärstamningen, alldeles som hos grekerna på Tenedos mannens namn icke har patronymisk härstamning utan mätronymisk.

Det är anmärkningsvärt, att den mätronymiska beteckningen återvänder även för de tre återstående asarna i Snorres pantheon, som icke uttryckligen angivas som Odins söner, för Heimdall, Ull och Loke. Heimdalls fader känna vi icke, han uppgives blott vara son av nio mör, som äro systrar. Likaså är Ulls fader okänd; han kallas Sivs son och Tors styvson. För Loke uppgives det visserligen, att han är son till jätten Farbaute och till Lauvey eller Nal, men Farbaute förekommer blott hos Snorre; hans namn finnes icke i Sämunds Edda. Däremot nämnes Lauvey flera gånger och då vanligen i förbindelsen »Loke, Lauveys son». Enligt Snorre var det Loke, Lauveys son, som hade givit det vanskliga rådet att låta jätten, som byggde gudarnas borg, få betjäna sig av hingsten Svadilare (Gylfaginning 42); det förtröt Loke, Lauveys son, att Balder icke skadades,

då asarna försökte döda honom (Il. 49); man gissade att jättekvinnan Tock, som icke ville begråta Balder, var Loke, Lauveys son (I b. 49); Loke, Lauveys son, var det som hade klippt håret av Sivs huvud (Skaldskaparmål 35). Även i Sämunds Edda nämnes »Loke, Lauveys son» på två ställen i Kvädet om Trym (18 och 20), och i Loketråtan (52) säger Loke till Skade¹²:

»Lättare i målet
mot Lauveys son du var,
då du bjöd mig in till din bädd.»

»Loke, Lauveys son», har blivit så fast präglad i språket, att vi finna reminiscenser därav ner i de senare folkvisorna om Hammarhämtningen, Lokke Lejemand i Danmark, Lokke Lagenson i Norge och Locke Lewe i Sverige. Det råder väl inget tvivel om, att det är alliterationen som bidragit härtill, men den torde dock knappast vara den enda grunden. Sammanställningen »Loke, Lauveys son», förekommer i poesien endast i Kvädet om Trym. I Loketråtan heter det blott Lauveys son, alldeles som det på annat ställe t. ex. om Tor heter blott Fjorgyns son. Och i de anförda prosaställena hos Snorre är ju ingen alliteration behöfvig. Vi fastställa, att även Loke uppträder med mätronymisk beteckning.

Lättare att förstå detta mätronymikon vore, om vi ägde närmare kännedom om, vem Lauvey själv är. I den nordiska gudasagan förekommer endast hennes namn, som anses böra översättas ordagr. Löv-ön, i tillämpad bemärkelse Lövjungfrun. Men vi ha en annan källa till

¹² Sämunds Edda, översatt från isländskan av Erik Brate, Stockholm 1913, sid. 74.

kännedomen om henne, och det är finska trollrunor. Här uppträder hon under namnet *Loviatar*, och förtjänsten av att hava identifierat denna gestalt med Lauvey tillkommer E. N. Setälä¹³. Första sammansättningsleden i det finska namnet, *Lov-*, är ett nordiskt lån, och den andra sammansättningsleden, *-tar*, är finskans vanliga feminina slutstavelse. *Loviatar* svarar sålunda språkligt fullkomligt mot Lauvey. Hon har även ett annat namn *Äimätär*, av *äimä*, som i finskan betyder nål och det nyssnämnda *-tar*, sålunda = nåljungfrun, ett namn, som helt svarar mot Lauveys nordiska biform *Nal*. Det skulle föra oss för långt, att här redogöra för enskildheterna i Setäläs intressanta utredning. Jag skall antyda några av de viktigaste punkterna:

Loviatar är urmodern för allt ont, och hon är moder till nio söner, stundom dessutom till en dotter, och de bära alla namn av svåra sjukdomar, olyckor eller farliga djur. Stundom äro endast tre söner nämnda, och dessa motsvara till namn och innehåll Lauveys tre söner Loke, Byleistr och Helblindi. Hon skildras i en trollruna som

»Lovitar, den gamla kvinnan,
den värsta av Tuonis döttrar,
den ondaste av Manas döttrar,
ursprunget till all ondska
till den tusenfaldiga olyckan.»

»Men även bland hennes söner», fortsätter Setälä (sid. 235 ff.), »förekommer

¹³ Aus dem Gebiete der Lehnbeziehungen. Finnisch-ugrische Forschungen XII. Hälsingfors 1911—1912, sid. 210—264. Jämf. A. Olrik, Lukki og Laviatar i finske trylleformler, Danske Studier 1912, sid. 95 ff.

den onde, och alldeles särskilt framhäves, att en son var den värsta av alla. Sålunda sjunges det om denne siste, namnlöse son:

Det var ännu en utan namn,
den siste sonen av dem alla;
honom sände hon så dit bort,
sände honom som trollkarl över vattnen,
sände honom som trollet över träskan
till en olycka för alla människor.

Utan vidare tränga sig här på en Snorres ord, att Loke var »alla gudars och människors vanära», »dedecus (flagitium) omnium deorum hominumque». Och i den nordiska traditionen är ju Loke också i övrigt ursprunget till allt ont: han är fader till vidundren Fenrisulven och Midgårdsormen, och han blir t. o. m. själv på övernaturligt sätt havande (därigenom att han förtär ett halvförbränt hjärta av en ond kvinna), och »därifrån stamma alla vidunder på jorden» (Hyndlas sång 41.)

»Det synes mig icke råda tvivel om, att här något gemensamt föreligger, delvis med en förväxling mellan moderns och sonens roller. Det på övernaturligt sätt uppkomna havandeskapet [Loviatar hade gjorts havande av den vassa vårvinden] och den onda avkomman äro enskildheter, som såväl på nordisk som på finsk botten dragit till sig olika moment. Om man sammanställer de finska runorna med den nordiska traditionen, synes det klart, att finnarna i de nordiska förebilderna funnit följande: 1, berättelsen om Lauvey-Loviatars tre söner; 2, uppfattningen att en av sönerna var särskilt ond; 3, uppfattningen, att modern, åtminstone genom sin son, var ursprunget till olika slags

skadliga djur, ulven och ormen, och till många slag av olyckor.» — När dessa mytiska lån upptagits av finnarna kan icke med bestämdhet avgöras, men de måste härstamma ur en nordisk kulturkrets som ännu var rikare på föreställningar om Lauvey än vad den isländska litteraturen låter oss ana. — Så långt Setälä.

Lauvey—Loviatar är en »fans mormor» av imponerande mått, och sin ypperste son, Loke, har hon överskyggt till den grad, att i den isländska litteraturen hennes namn ofta nämnes vid sidan om hans, och ännu i den svenska folkvisan om Hammarhämtningen lever hon i namnet Locke Lewe.¹⁴ Bakom Loke skymtar en onskans urmoder, vilkens arvtagare han är, men arvet inskränker sig icke till namnet och de moraliska egenskaperna; man har trots allt icke lyckats helt hamra bort kvinnan från Lokegestalten. Nyss nämndes, hur Loke blev havande och födde alla vidunder på jorden. På samma sätt berättar Snorre, hur Loke än en gång »kom i olycka». Jätten, som skulle bygga borgen åt asarna, hade förbehållit sig, att om arbetet var färdigt inom tre år, skulle han hava Freja och Sol och Måne i lön. Då tre dagar voro kvar av tiden, hade jätten endast porten kvar. För att rädda den hotande katastrofen skapade sig Loke till ett sto, som lockade jättens hingst Svadilfare, som drog fram stenarna till bygget. Jätten stod utan hjälp, och olyckan blev avvärjd från asarna. Men av denna förbindelse födde Loke hästen Sleipner.

Heimdall och Ull ha ren moderne-

¹⁴ Arwidsson, Svenska Fornsånger I, Stockholm 1834, sid. 3 ff.

rättslig beteckning. Detta har från början varit fallet även med Fröj, och den fjärde asen utanför Odinssönernas krets, Njord, är från början icke en gud utan en gudinna. Slutligen har Loke dels samma mödernerättsliga beteckning, dels företer han ännu vissa rent kvinnliga drag. Lägges härtil, att ännu en av asarna, Odinsonen Vale, enligt Saxos skildring, genom sin mödernebörd står så långt utanför asarnas ätt, att han kan bli Höders baneman, kunna vi sålunda ännu i vikingatidens gudavärld iakttaga en hel rad av maternella drag. Ulls moder Siv, Nerthus-Njord och Lauvey äro alla i vikingatidens pantheon mer eller mindre fossila gudomligheter, på gott och ont. Hit ville jag också räkna de tre gudomligheter, som uppgivas såsom mödrar åt Tor, gudinnan Jord, gudinnan Fjorgyn och gudinnan Hlodyn. Om den sistnämndas vidsträckta dyrkan vittnar ett antal inskrifter vid nedre Rhen, helgade till dea Hludana¹⁵, och Fjorgyn, ekgudinnan, som hennes namn brukar tolkas, har tidigt glidit över till letterna, där hon återfinnes i manlig form som åskguden Perkunas; det kan för övrigt erinras om, att hon även i den nordiska mytologien har en manlig motsvarighet genom den »fossile» Fjorgynn. Den genom Tacitus och från inskrifter kända Isis-Nehalennia ligger så långt tillbaka i tiden, att t. o. m. hennes namn saknas i vikingatidens skrifter. Det är en lång rad av kvinnliga gudagestalter, som glidit ut ur medvetandet och ersatts av manliga. Och glidningen Nerthus (fem.) — Njord (mask.) synes i själva verket beteckna en

glidning från maternitet till paternitet, från mödernelinje till fädernelinje.

Denna glidning är beaktansvärd även ur en annan synpunkt. Inom samhällen med mödernerättslig åskådning ligger det nära till hands, att de stora gudomligheterna, livets skapare och upprätthållare, äro icke gudar utan gudinnor. Exempel härpå saknas heller icke. På Palauöarna, där klar maternitet är rådande, där är icke endast prästerskapet kvinnligt, utan detsamma gäller även om gudavärlden¹⁶. Det har blivit en dogm, att gudavärlden hos de indoeuropeiska folken grupperar sig kring tvenne huvudgestalter, en kvinnlig guddom, representerande jordens avelsmakt, och en manlig guddom, solguden, de himmelska makter, som med sol och regn befrukta jordens moderssko. Att solen icke nödvändigtvis behöver vara en manlig guddom framgår redan därav att ordet Sol — sunna — i samtliga germanska dialekter är femininum i motsats till de mediterrana språkens manliga Sol — Helios. Men som den finske forskaren Uno Holmberg påvisat¹⁷, finns en mycket ålderdomligare föreställning i Europas och Främre Orientens gamla religioner, enligt vilken en gudinna, en Magna mater, är allt livs upphov och upprätthållerska. Hon uppträder redan i sumerernas tidigaste historiska tid under namnet Ninharsag såsom gudars och människors moder och kan följas ner i kartagernas Tanit eller i Främre Orientens Astarte-Artemis, den från Apostlagärningarna kända ephesiernas Diana.

¹⁶ Frazer, *Adonis Attis Osiris*, II, London 1919, s. 204 ff.

¹⁷ *Der Baum des Lebens*. Helsinki 1922, sid. 83 ff., se även Tallqvist, *Madonnans förhistoria*.

¹⁵ Golther, *Handbuch der germanischen Mythologie*, Leipzig 1895, sid. 461 ff.

Föreställningarna om en alltings urmoder låta sig mycket väl förena med maternella samfundsformer. Man har framhållit, att förekomsten av mäktiga gudinnor icke nödvändigtvis är ett bevis för att de samhällen, där sådana dyrkas, äro eller varit mödernerrättsliga, och man har påpekat, att i sådant fall skulle man ju på grund av medeltidens utpräglade Mariakult rent av kunnat påstå, att denna tids europeiska samfundsförfattning varit maternell.

För att förstå medeltidens Gudsmoders-kult måste vi erinra oss de omständigheter, under vilka Maria, Jesu moder, upphöjdes till gudomlig dyrkan.¹⁸ I de auktoriserade heliga skrifterna finnes ingen antydning om att Maria varit annat än en jordisk kvinna, och från de första kristna århundradena finnes intet, som antyder, att hon åtnjutit gudomlig dyrkan. Det synes vara först under 300-talet som det stora omslaget inträffar, och en av orsakerna härtill är tidens starkt asketiska riktning som i den rena, jungfruliga Gudamodern såg ett av sina främsta ideal. Men den starkaste drivfjädern var måhända dock den hedniska Magna-mater-kulten. I Efesus, där denna haft sitt kanske främsta säte vid hednatidens slut ansågs evangelisten Johannes hava tillbragt sina sista dagar, och det var ju hos honom som Jesu moder skulle hava fått sitt hem efter sonens död. Det hade därför utbildat sig den legenden, att hon låg begravnen i Efesus. Här erhöi hon sin första kyrka, och ännu vid 400-talets början var denna den enda kyrkan

i kristenheten, som var ägnad åt Madonnans dyrkan. Här på den gamla Virgo-celestis-kultens grusade marker och just i Mariakyrkan korades hon också, efter en av de våldsammaste striderna i den ungm kristna församlingen, till den Himmelska Drottningen vid kyrkomötet 431. Denna tilldragelse är som en stor predikan över den hedniska rhätorn Libanios' text, då han ber kejsaren om skydd för de hotade templen och därvid yttrar: »Templerna kan man stänga för gudarna, men man kan ej stänga människornas hjärtan för dem.»

Och den gestalt, i vilken Jungfru Maria återgives i konsten är icke ny. Som en kvinna med ett barn i sitt sköte eller vid sin barm hade just de gamles Magna mater återgivits under sekler före vår tideräknings början. Madonnakulten är ett exempel på hur segt en en gång dominerande gudomsgestalt kan fasthållas in i senare religioner och senare samfundsformer. I små, fredliga samhällen i människans barndom där intog kvinnan en långt mera central ställning än i de expansiva, statsbildande krigarsamhällena. I dessa blir hövdingen mittpunkten. Övergången från gudinna till gud, ersättandet av ett kvinnligt pantheon med ett manligt, låter sig ju mycket väl förena med en samhällelig utveckling från mödernerrätt till fädernerrätt. Och Nerthus-Njordgestalten vore då ett senblivet minne från en dylik övergång inom germanskt samfundsskick.

Jag vill till det nu sagda göra ännu en erinring, ehuru denna rätteligen faller utom ramen för vårt ämne. Det har länge och livligt diskuterats, huru våra hållristningar skola tolkas, och man har

¹⁸ Se härom Yrjö Hirn, *Det heliga skrinet*, Stockholm 1909, sid. 163 ff. och Montelius, *Mariakulten*, *Nordisk Tidskrift* 1920, sid. 1 ff.

i dessas figurer velat igenkänna olika gudar från Nordens hednatid. Det har i den litteratur, som uppvuxit kring dessa frågor, stundom framhållits, att en utveckling försiggått inom den nordiska gudavärlden under den tid, som förflutit mellan Tacitus och Eddan och även under den jämförelsevis korta tiden mellan Cæsar och Tacitus, men att en utveckling skulle ha ägt rum under den tid av mer än ett årtusende, som faller mellan hällristningarna och Cæsar, det har man knappast räknat med. Det senast utkomna arbetet i ämnet, O. Almgrens *Hällristningar och Kultbruk*¹⁹, har upptagit spörsmålet efter nya och som det synes mig, långt mera framkomliga vägar än förut, då han i bergtavlor vill se framställningar av forntida kultscener. Mot bakgrunden av processioner, danser och andra upptåg vid religiösa fester i nutida eller forntida folksed försöker han att tolka hällristningarnas skiftande figurscenerier. Denna väg synes mig så mycket säkrare som kulten är en faktor av långt fastare konstans i människans historia än gudagestalterna och deras

¹⁹ Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar 35. Stockholm 1926—1927.

namn. Almgrens nyktra och kloka sans har dock icke lyckats helt rädda honom från mytologien. För en del figurer inrymmer han alltjämt möjligheten av att de kunna vara gudar. Jag kan icke helt bestrida en sådan uppfattning, men med hänvisning till vad jag nyss yttrade om Nerthus-Njord är det icke alldeles säkert, att vi kunna under en så avlägsen tid räkna med manliga gudomligheter i någon större utsträckning. Möjligheten synes mig lika stor om icke större, att bronsålderns pantheon, om ett sådant funnits, varit till övervägande del kvinnligt.

De gudar, jag förut uppehållit mig vid, äro jämte Odin, Balder och Tyr de som äro fastast utbyggda i den nordiska mytologien. Av dem äro också Njord, Fröj, Ull och Tor jämte Odin de som lämnat efter sig de talrikaste och säkraste spåren i ortnamnen. De ha sålunda även varit fastast utbyggda i kulten. Men bakom dem skymta skuggorna av mäktiga, forntida gudinnor. Det bör då också till sist erinras därom, att de tidigaste i vårt land anträffade idolorna, fyra figurer från den yngre bronsåldern, äro klart framställda som kvinnor.

JÄRNBESLAGNA DÖRRAR FRÅN ROMANSK TID I ÖSTERGÖTLAND.

NYA STUDIER.

AV

ERIK LUNDBERG.

Utom de grupper av järnbeslagna dörrar som upptogs till behandling i Rig, årgång 1927, finnes ännu en säregen grupp, vilken förf. då ej vågade med bestämdhet infoga i skildringen av utvecklingssammanhanget.

Den enklaste av dessa dörrar finnes i Kaga kyrka, i gamla sydportalen, fig. 1. Två enkla, tvärgående band dela dörren i tre fält. Dessa band äro ej behandlade på samma sätt som övriga partier. Medan de sistnämnda ha en bred ryggrefla, visa tvärbanden slät yta. Nitarna äro även av annan typ. Sannolikt saknades äldst dessa tvärband. — I vart och ett av fälten finnes ett kors samt tvenne hästskoformade beslag. Två av dessa beslag äro större än de övriga: nämligen det översta och det nedersta på gångjärnsidan. — Alla beslagsändar äro kluvna.

Längs övre delen av portalens bågonkur är ytterligare ett beslagsband lagt. Dettas ena ända har formats såsom ett tillbakablickande djurhuvud.

Nyckelskylten, som sitter inträngd i ett hästskobeslag, är säkerligen sekundär.

I rikare form uppträder denna dörrtyp i Normlösa kyrkas sydportal, fig. 2; i fragmentariskt skick även i en dörr i samma kyrkas bod.

Den i kyrkan befintliga dörren har verkliga gångjärnsbeslag å framsidan. Dessa ha form av raka band med dubbelkluvna ändar. De hästskoformade beslagen återfinnas här men äro av mera utböjd, flat bågform. De äro till antalet fyra samt placerade mot varandra vid gångjärnsbandens ändar. — I dörrens mitt är ett stort kors anbragt, vars mitt omgives av ett taggat ringband, varifrån små, diagonalt ställda korsarmar utgå. — I gångjärnsbandens mittlar äro diagonalt ställda kors anbragta. — Längs dörrens långsidor finnas ställvis långa, kantande band, vilka äro taggade på olika sätt. — Alla beslagen avslutas med en ansvällning samt enkelt eller dubbelt kluvna ändar. Ena kantbandet slutar dock med ett kors.

I denna beslagstommes mellanrum äro inplockade smärre dekorativa beslag av tunnare järn (av de kluvna ändarnas dimensioner). Dessa små beslag ha form

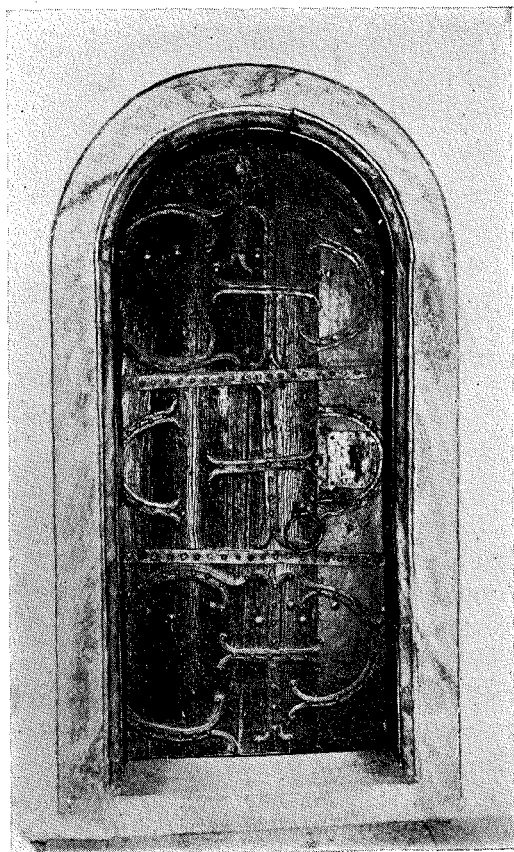

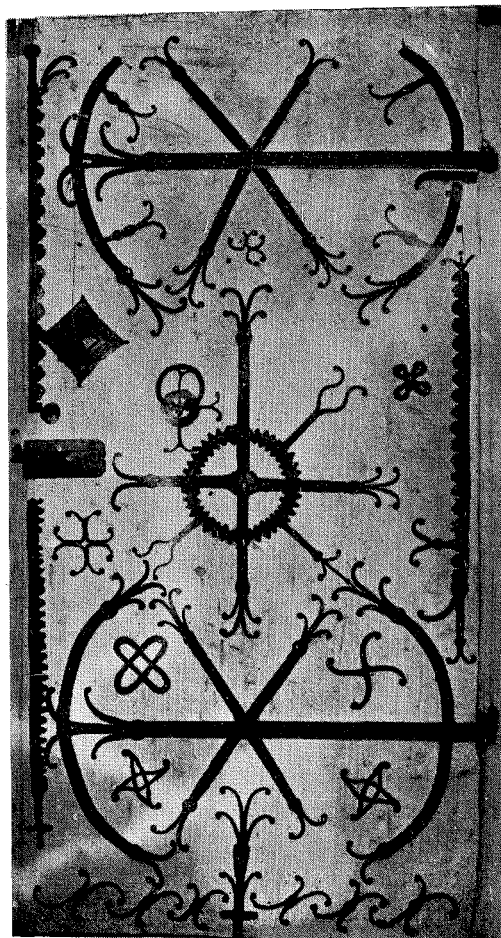
Foto S. Curman.

FIG. 1. JÄRNBESLAGEN DÖRR I KAGA KYRKA,
ÖSTERGÖTLAND.

av rosetter eller likarmade kors. Även hakkorsartade former uppträda. — Upp till avslutas dörren med en rad små beslag samt, i mitten, med ett kors, vars nedre ända är förlängd samt kliven upprepade gånger.

De större beslagen visa dubbla ryggar.

Alldeles samma schema uppvisar sydportalsdörren i Östra Skrukeby, men rikedomerna är mycket större, fig. 3. Detta gäller dock icke stommen utan den dekorativa utsirningen, ehuru få nya ornamentala

FIG. 2. JÄRNBESLAGEN DÖRR I NORMLÖSA KYRKA,
ÖSTERGÖTLAND. ÖVERMÅLAT MED OLJEFÄRG I SVART
OCH VITT.

motiv utöver Normlösadörren kunna påvisas. Rikedomen åstadkommes i stället genom utbildandet av den upprepade klyvningen av beslagens ändrar samt den varierande behandlingen av dessa ändrar. Förfarandet har icke krävt någon högre grad av fantasi hos mästarna.

Medan Normlösadörrens dekoration är gles och tämligen distinkt gör Skrukebydörren däremot ett intryck av myllrande

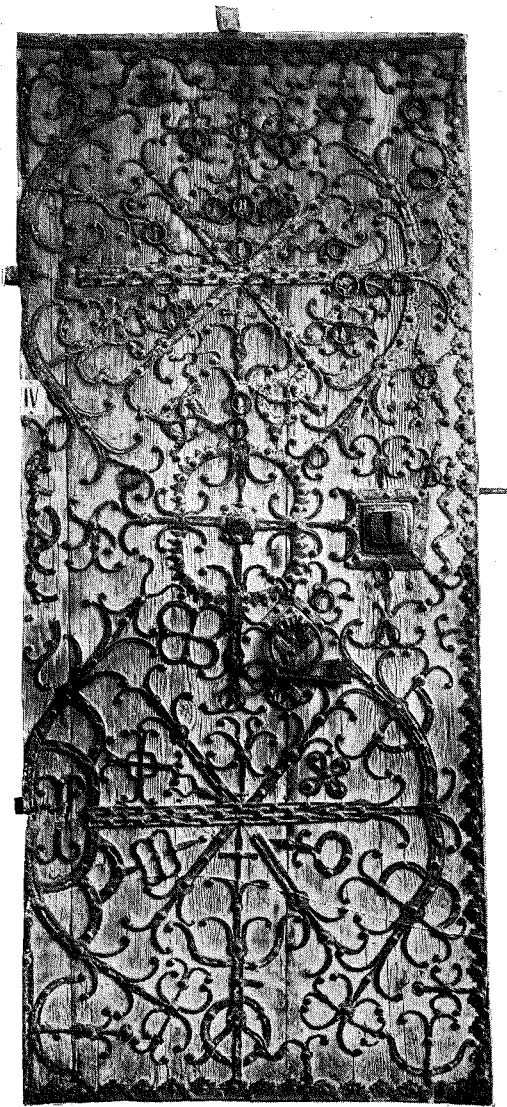

Foto i A. T. A.
FIG. 3. JÄRNBESLAGEN DÖRR I ÖSTRA SKRUBEY
KYRKA, ÖSTERGÖTLAND.

rikedom. Likheterna äro sådana, att de båda dörrarna måste anses ha utgått från samma smidesverkstad.

Tre nya motiv förekomma i Ö. Skrukeby, nämligen de löst hängande, klirrande ringarna, en bandflätning, åstadkommen

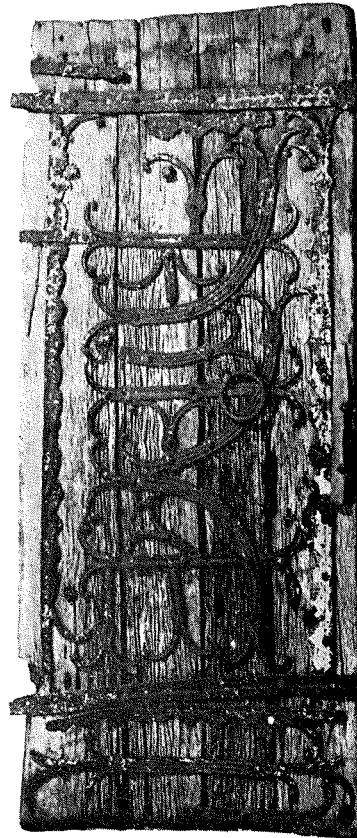

Foto i A. T. A.
FIG. 4. JÄRNBESLAGEN DÖRR FRÅN HOVS KYRKA,
ÖSTERGÖTLAND. NU I STATENS HIST. MUSEUM.

genom sammanställning av små bågböjda tenar (jämför liknande ehuru rikare utbildat motiv i Rogslösa) samt en *figur*, en i hjälm klädd man, som synes i färd att kasta något (möjligen en sten).

Ännu ett exemplar måste räknas till gruppen, nämligen den nu i Staten Historiska Museum befintliga dörren från Hovs kyrka, fig. 4. Denna visar dock ej ursprunglig anordning. Beslagen äro blandade om varandra. Man kan emellertid urskilja elementen från Normlösa och Kaga.

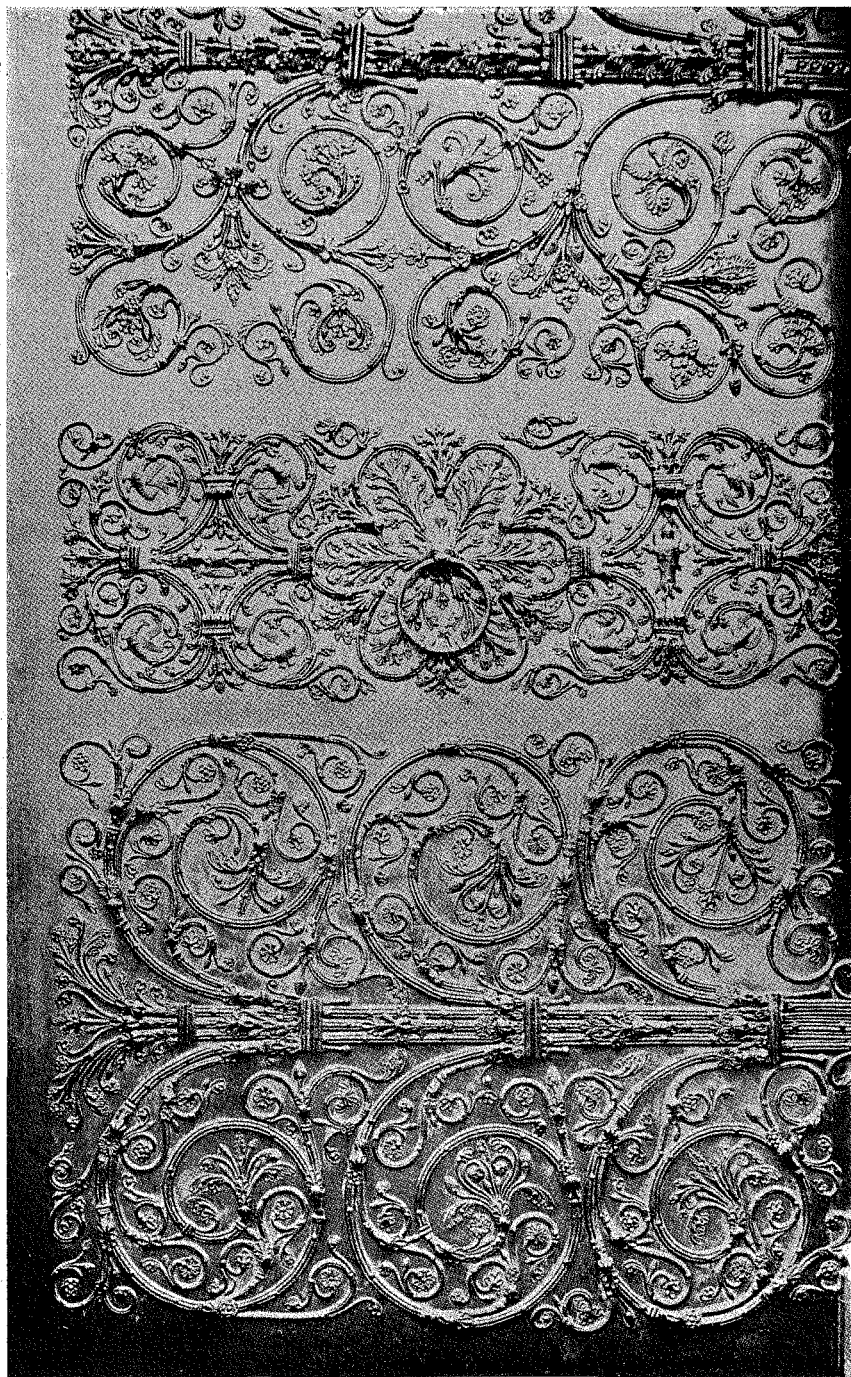
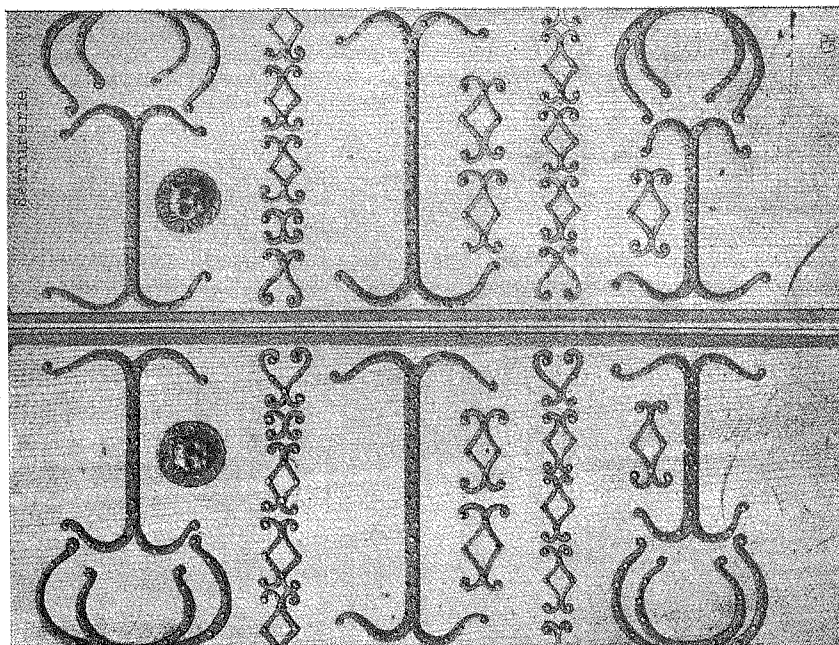
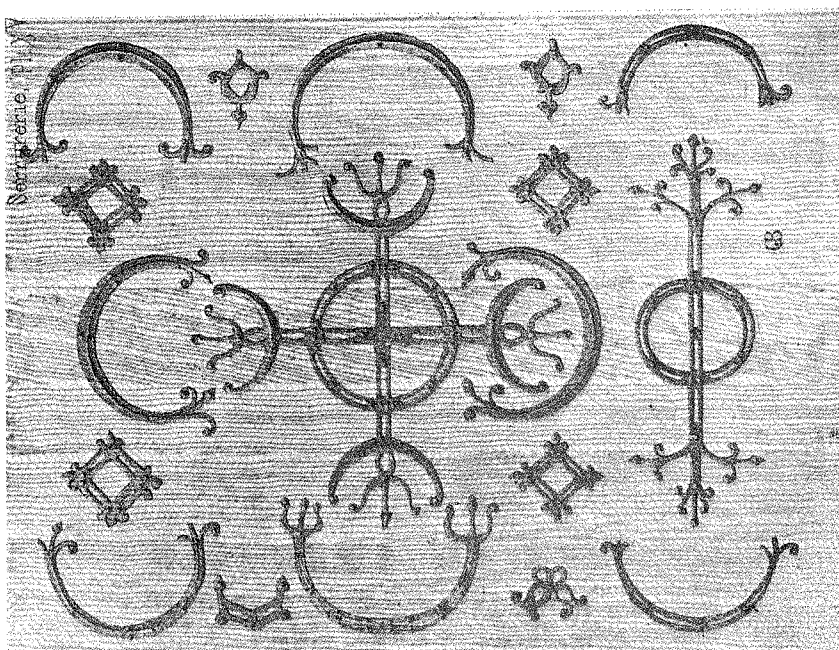

FIG. 5. DETALJ AV DÖRR I PORTE SAINTE ANNE I NOTRE DAME I PARIS. Efter Ffoulkes.

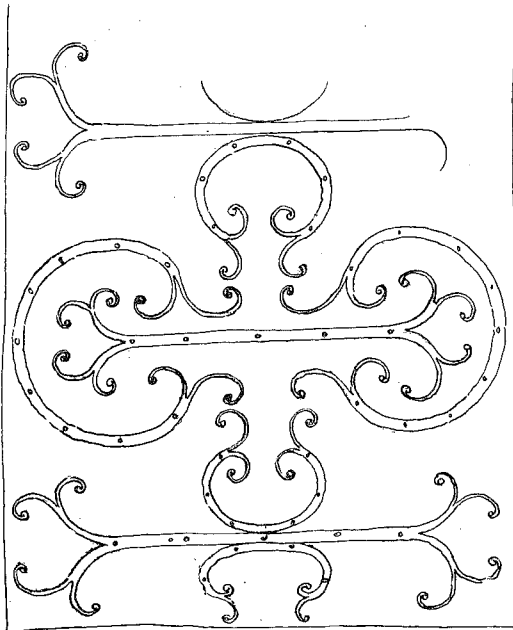

Efter R. Bordeaux.
FIG. 7. DÖRRAR FRÅN KATEDRALEN I LE PUY EN VELAY.

Efter R. Bordeaux.
FIG. 6. PARTI AV ENA DÖRRHALVAN I VÄSTPORTALEN I KATEDRALEN
I ANGERS.

Skiss av förf.
FIG. 8. DETALJ AV JÄRNBSLAGEN DÖRR I PONTIGNY
KLOSTERKYRKA, FRANKRIKE.

Sålunda finner man trenne av de bågformiga (hästsko-) beslagen jämte hälften av ännu ett. Alla dessa äro till synes meningslöst utspridda över dörrens yta, korsande övriga beslag. Tre kors sitta däremot av allt att döma tämligen i ordning på sina platser, ehuru de vertikala armarna delvis omflyttats. Detta är fallet med den undre å toppkorset, den övre å det lägst placerade, samt båda å mittelkorset. — Kantbeslagen stå nära Normlösadörrens. — Orneringen är lösgjord från gångjärnen som bilda raka enkla band. — Nederst är anbragt ett horisontalt band med dubbelkluvna ändar.

Denna dörr synes hava intagit en mellanställning mellan Kaga- och Normlösadörrarna. Beslagens detaljformer överensstämma nära med Normlösa, ehuru flikningen ännu ej tagit så lekfullt orna-

mentala former som där. Men uppställningen är likartad med Kaga: Tre rätställda kors samt från beslagen helt fria gångjärn (resp. horisontalband).

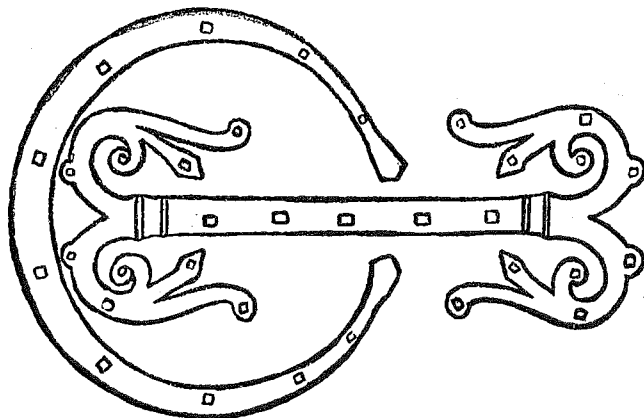
Även i Hov måste Skrukebymästaren vara upphovsmannen, därom vittna smidets alla detaljer. Att åldersföljden mellan de tre dörrarna — i Hov, Normlösa och Ö. Skrukeby — måste vara den, varide här uppräknas, eller möjligen helt omvänd, synes mig utan vidare klart. Normlösa intager på alla punkter en mellanställning. — Karaktäristisk är särskilt ändflikningen. I Hov är den enkla klyvningen regel. Formerna äro ganska distinkta och organiska. I Normlösa är flikningen mera utvecklad. Effekten är mera ornamental än arkitektonisk-funktionell. I Skrukeby har ornamentaliseringen fullbordats. — En utveckling *hos oss* i riktning från ornamental livfullhet till organisk stramhet är under medeltiden knappast tänkbar. Tidsföljden måste vara Hov, Normlösa, Ö. Skrukeby.

Förhållandet till Kagadörren bestyrker detta. — Ändflikningen är i Kaga betydligt knappare än i Hov. Även i övrigt måste den typologiska serien taga sin början i Kaga.

Man har brukat anse Östra Skrukebydörren — den enda som behandlats i tryck — såsom alster av unggotikens smideskonst.¹

Jag är för min del övertygad om att detta är oriktigt. Dessa smiden tillhöra säkerligen romansk tid och de måste t. o. m. vara äldre än huvudparten av de

¹ A. Romdahl: Rogslösadörren och en grupp romanska smiden. Fornvännen 1914, sid. 244. O. Janse: Medeltidsminnen från Östergötland, Sthlm 1907, sid. 17.

Efter Ffoulkes.
FIG. 9. DÖRRBESLAG FRÅN KATEDRALEN I LE PUY EN VELAY.

romanska dörrarna.² Utvecklingen från Kagadörrrens enkla, organiska former till den rika dekorationen i Skrukeby måste, ehuru utvecklingen på kontinenten är i viss mån likartad, betraktas såsom en nationaliseringsprocess, ett omsmältande av importkonst till inhemsk. Man bör jämföra Skrukebydörren med t. ex. Söderalflöjeln. I bägge fallen har man samma myllrande rika och oöverskådliga formanhopning. Det är vikingatidens sätt att tänka och se form som i detta praktfulla smide firar sin triumf över det importerade långodset.

Till en början är det ganska märkligt, att det just är i en rad av Östergötlands äldsta stenkyrkor, som dessa dörrar finnas. Såsom jag i annat sammanhang³ sökt påvisa utgöra kyrkorna i Ö. Skrukeby, Kaga och Hov jämte Vreta, Herrestad

och Skeninge Allhelgonakyrka en grupp byggnader, vilka genom sin murningsteknik kunna dateras till 1100-talets förra hälft. Normlösa kyrka hör även, ehuru mindre utpräglat till samma grupp. Den synes utgöra en övergångsföreteelse, som står på gränsen till en följande tidsperiod. Ö. Skrukeby och Kaga höra med säkerhet till de yngre i sin grupp.

Alla fyra ifrågavarande kyrkor kunna på starka grunder betraktas såsom Sverkerska konungaättens gårdskyrkor.² Sambandet mellan smidena är sålunda icke tillfälligt.

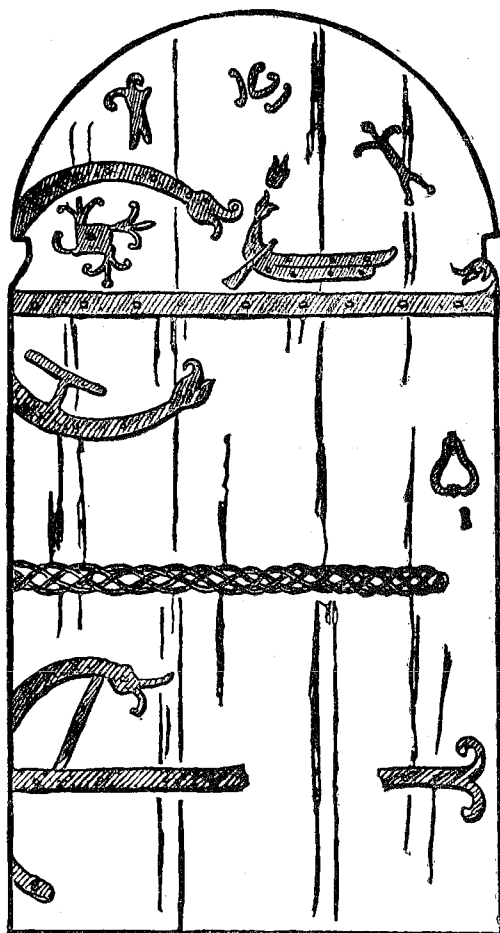
Naturligtvis äger ovan påpekade förhållanden ingen starkare beviskraft för dateringen. Dörrarna kunde ju senare, och t. o. m. mycket senare än under byggnadstiden hava blivit insatta på sina platser. Det är dock märkligt att *alla* kända östgötska dörrar av denna grupp ha sina platser just i de äldsta kyrkorna.

En betydelsefull detalj är krigarefigu-

² Till samma resultat har även Bengt Cnattingius kommit, såsom antydes i hans meddelande ang. Ö. Skrukeby i Fornvännen 1927, sid. 123.

³ Förf. uppsats, Iakttagelser angående murningstekniken på 1100-talet, vilken kommer att inflyta i Fornvännen 1929.

⁴ Jfr förf:s Östergötlands romanska landskyrkor; försök till gruppering. I Meddelanden från Österg. Fornminnesförening 1927.

Efter Ffoulkes.
FIG. 10. DÖRR FRÅN STILLINGFLEET CHURCH,
ENGLAND.

ren på Ö. Skrukebydörren. Han har en huvudbonad som skulle kunna tagas för en toppluva, men som snarare är avsedd att föreställa en *spetsig hjälm*. Denna hjälmtyp förekommer under 900—1100-talen men blir sedan omodern.⁵ Man bör kanske inte bygga allt för mycket på dräk-

⁵ Jfr Enlart Manuel d'archéologie française. III Le Costume s. 457 och 471.

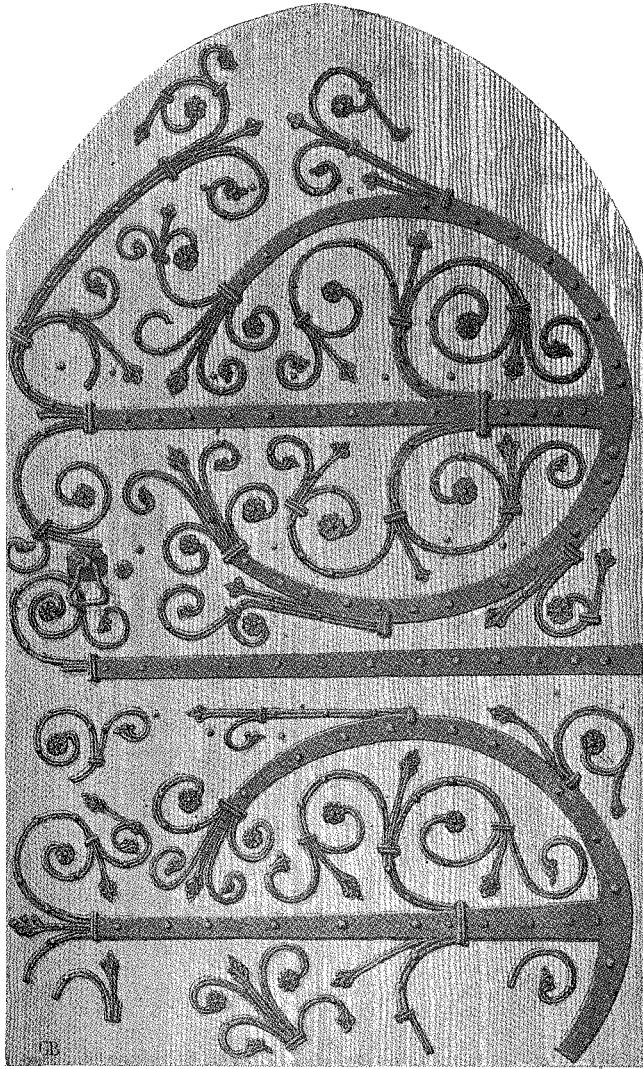
ten hos en så summariskt framställd figur, men en jämförelse med Bayeux-tapetens bågskyttar torde giva vid handen, att figuren i Skrukeby utan ringaste svårighet *kan* tolkas såsom framställning av en krigare från 1100-talets början.

En jämförelse med utländska smidesbeslagna dörrar är lönande, ehuru tyvärr dateringarna överallt äro ytterst svävande. — Den bästa utgångspunkten erbjuda de underbara Notre Dame-portarna i Paris, Portail Sainte Anne och Portail de la Vierge, med säkerhet utförda vid 1200-talets början.⁶ Beslagen bestå här dels av gångjärnsband, dels av andra vågräta, dörrplankorna sammanhållande band. Dessa beslag äro utbildade med »upprepad klyvning», och de utkluvna smala ändarna förvandlade till mer eller mindre naturalistiska rankor, fig. 5.

Det är utan tvivel i denna art av smide, som man bör söka förebilderna till såväl Högbydörrens som Bjälbogruppens ornering åtminstone i fråga om de rank- eller stängelartade elementen.

Notre Dame-portarna utgöra höjdpunkten inom en sluten smidesgrupp. Andra representanter för denna visa något enklare former och äro av allt att döma att betrakta såsom äldre utvecklingsstadier, så t. ex. sakristiedörren i katedralen i Sens samt vissa dörrbeslag i Laons katedral. Utan tvivel tillhör denna smidesart den äldre franska *gotikens* tidsålder. Den är också geografiskt begränsad till den nordfranska, ursprungliga gotikens om-

⁶ En samling avbildningar av franska smiden finnes i Raymond Bordeaux, Serrurerie du Moyen age. Oxford—Paris 1853. Jfr även nedan anförd engelsk litteratur samt E. Wrangels uppsats om småländskt smide i Tidskrift för Konstvetenskap 1929.

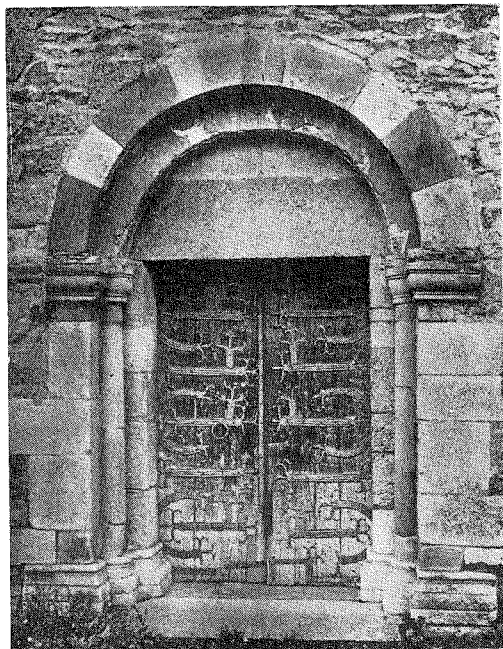
Efter R. Bordeaux.

FIG. 11. DÖRR I MERTON COLLEGE, OXFORD.

råde. Undantag: den av nordfransk anda influerade katedralen i S. Gilles, Provence.

Man kan emellertid i några fåtaliga bevarade dörrar spåra en äldre typ av dörrsmiden. I katedralen i Angers finnes sålunda en port i västgaveln, fig. 6, vilken

på ett förbluffande sätt erinrar om Normlösa — Skrukebydörrarna. Angersportarna höra säkerligen samman med västfasadens byggnadstid, d. v. s. tiden efter 1100-talet mitt. Korset samt de hästskoformade beslagen återfinnas här jämte smärre kors eller rosettartade motiv.

Efter Stuttman.

FIG. 12. PORTAL I KLOSTER EBERBACH.

Ett annat mycket upplysande exempel erbjuda de ståtliga dörrarna i Pontigny cistercienserkyrka, fig. 8. Kyrkans fullbordande och därmed även möjligen portarna dateras till c:a 1180.⁷

Tre par av mot varandra ställda hästskoformiga beslag utgöra jämte sju vågräta band orneringens stomme. De vågräta banden äro dels grupperade samman med hästskobeslagen, dels alternera de med dessa. De sistnämnda ha på mitten hästskoformiga utväxter och motsvara tydligen Kagadörrrens korsbeslag. Alla bandändar äro kluvna enkelt eller dubbelt samt utbildade till ett elegant ornamentalt linjespel.

⁷ S. Curman Cistercienserordens byggnads-konst I, sid. 64.

Dateringen av de smidesbeslagna dörrarna från äldre medeltiden är ett ovanligt svårt problem. *Fullt* säkra hållpunkter saknas. Utan tvivel står man dock här inför en ålderdomligare art av smidesbehandling än i Notre Dame. Det är ganska karaktäristiskt att dessa ålderdomligare portar befinna sig utanför det område där gotiken växte fram. I Pontigny tycker man sig spåra en viss inverkan från gotiksmiderna i den ornamentala behandlingen av ändarna, ehuru motiven tillämpats med största återhållsamhet. Detta stämmer väl överens med cistercienserarkitekturens förhållande till gotiken: motvilligt accepterande av de gjorda framstegen och tillämpande därav i puristisk anda.

Ett bestyrkande av denna datering ge några dörrsmiden från Auvergne, vars 1100-talsarkitektur i många avseenden utmärker sig genom konservativt fasthållande vid ålderdomliga former. I Le Puy en Velay finnes sålunda beslag av mycket enkel och ursprunglig form: hästskobeslag samt vertikalband, fig. 7 och 9. Beslag från okänd kyrka i museet i Clermont-Ferrand visa liknande former.

Man torde kunna rekonstruera den äldre dörrbeslagstypen schematiskt sålunda: Gångjärnen fästas i dörren med tvenne till hästskoform utsmidda beslagsband, medan vågräta band sörja för sammanhållningen mellan dörrrens plankor. Utvecklingen innebär, att man i dekorativt syfte symmetriserar anordningen och tillfogar hästskobeslag även på den dörrsida, där inga gångjärn finnas samt att man dessutom frigör alla beslag från den egentliga gångjärnsfunktionen.

Det engelska⁸ och det tyska materialet bestyrker ävenledes ovan gjorda indelning i äldre och yngre typ. I England komma sålunda enkla, primitiva dörrar, vars beslagning erinrar om den auvergnatiska, så t. ex. i Stillingfleet, fig. 10, i Yorkshire. Denna erbjuder märkliga jämförelsepunkter med Skrukebydörren. Sålunda uppträda små människofigurer samt även en bandflätning av samma art som i Skrukeby, ehuru flätan i det engelska exemplaret består av fyra band mot endast tre i det svenska. Flera exempel på Notre Dame-typen finnas, t. ex. i Leighton Buzzard, Bedfordshire, men också åtskilliga, där hästskobeslagstypen utbildats i anslutning till Notre Dame-typens rankverk, så t. ex. i Farringdon Church, Berkshire, i Merton College, Oxford, fig. 11, och i katedralen i Durham, fig. 13.

I det tyska materialet⁹ är hästskotypen den förhärskande. Ett med de svenska befryndat exemplar är en dörr i Kloster Maulbronn. Detta gäller även en dörr i cistercienserklostret Eberbach, fig. 12, samt en annan i Kloster Arnstein an der Lahn. Endast sällan och ganska sent synes

⁸ Se Charles Ffoulkes *Decorative Ironwork*, London 1913, med utmärkta bilder och orienterande text samt dennes *Ironwork*, London 1893.

⁹ Ferdinand Stuttmann, *Deutsche Schmiedeisenkunst, I. Mittelalter*. München 1927. Med talrika bilder och kort text. Hästskobeslagstypen hänföres till 1100-talet.

FIG. 13. DÖRRAR I KATEDRALEN I DURHAM. Efter Ffoulkes.

FIG. 14. DETALJ UR BAYEUXTAPETEN. OMKRING ÅR 1100.

Notre Dame-typen ha gjort sig gällande. Normlösa-Skrukebygruppens smiden ha sålunda sina motsvarigheter på kontinenten i ett ålderdomligare skikt än det som återspeglas i Bjälbogruppens och Högbydörrens beslagsornamentik. Detta i förening med vad som ovan anförts angående ifrågavarande *kyrkors* ålder torde vara avgörande för dateringen: äldre än övriga östgötasmiden. Då dessa synas tillhöra 1100-talets senare hälft bör den allmänna dateringen av Normlösa-Skrukebygruppens dörrar bli 1100-talets förra hälft.

Jag har i annat sammanhang¹⁰ sökt visa dels, att Ö. Skrukebyportalen är en efterbildning av Lunds domkyrkas norra kryptportal dels att kyrkans murnings teknik hänför den till en grupp av byggnader, vilka utgå från *Knut den heliges* domkyrka i Lund samt att detta förhållande ger en ganska säker dateringsmöjlighet: innan den *nya* domkyrkan ännu står så färdig att dess kvadernurnings teknik gör större intryck, men dock så

¹⁰ Anf. uppsats för Fornvännen 1929.

sent att kryptan åtminstone till stora delar stod färdig. Domkyrkan invigdes år 1145, kryptan åren 1123 och 1131. Man torde därför kunna antaga att stenmästaren i Ö. Skrukeby fått sina intryck i Lund tidigast på 1120-talet. Under 1100-talets andra fjärdedel skulle alltså Ö. Skrukebykyrkans byggnadstid infalla och samma tidrymd tillhöra sannolikt även de smidda dörrar, varom ovan talats. Måhända återgå även *dörrarna* på en i Lundadomen befintlig förebild.

Möjligen kan man urskilja ännu en annan grupp av dörrar i Sverige, vilka äro äldre än de här behandlade. Till denna grupp hör Skeppsåsdörren, som jag i min föregående uppsats med orätt hänfört till efterföljarna av Bjälbogruppen. Dessa dörrars klassiska landskap är Närke och det äldsta, synnerligen märkliga exemplaret är den i Örebro Museum förvarade dörren från Knista kyrka. I yngre exempel (Hidinge ödekyrka, m. fl.), förenas denna typ med element ur i denna uppsats behandlad smidesart.

PEHR HILLESTRÖM OCH DET GUSTAVIANSKA HEMMET.

AV

SVEN DRAKENBERG.

Pehr Hilleström d. ä. och hans verk tillhöra de mera iögonenfallande och betydelsefulla företeelserna inom den svenska konsten under det adertonde århundradets senare hälft. Som konstvävare har Hilleström gjort en ingalunda föraktlig insats på konsthantverkets område, men det är framförallt som målare han gjort sig känd och erkänd. I konstnärligt avseende är hans produktion synnerligen ojämn. Den visar prov på såväl i högsta grad obetydliga arbeten som på verkligt god konst och på alla emellan dessa poler liggande skiftningar i kvalitativt avseende. Men man får ej glömma, att Hilleström är »den nationelle nydanaren inom genremåleriet», och att det är som skildrare av sin samtids liv, han har sin största betydelse.

Hilleström hämtar sina motiv från såväl stadsbefolkningens som allmogens liv, från gruvor och smedjor, från hovet och Gustav III:s teatrar och karuseller, andra motiv att förtiga, och han förmår — åtminstone i sina bättre arbeten — ge en ganska stark tidsstämning från den epok, som omfattar Gustav III:s och Gustav IV Adolfs regering.

Man kan nästan säga, att intet mänskligt är honom främmande, d. v. s. inom det anständigas gränser. Ty trots att han tillhörde en tid »med stadgat och tämligen välgrundat rykte som lättsinnig», blir han aldrig frivol. Några godtyckligt valda taveltitlar ur konstnärens egenhändiga förteckning kunna ge en föreställning om arten och mångsidigheten i hans motivval, t. ex. »En kvinna sitter för att skira ägg, och en annan med en kittel i handen står och ser uppå», »Carousellen som år 1785 anställdes på Drottningholm», »Lappländare», »Ett fruent: sitter och läser; kammarjungfrun kommer med Thé», »Konung Gust: Adolph, och Öfver Intendenten Fredenheim i Museum» etc. Hilleström visar också ett outtröttligt intresse för kläder, möbler och husgeråd, och den tidens vackra vardagsvara målar han med verklig brio.

Hilleströms stora betydelse som kulturskildrare har ofta framhållits av konsthistorikerna. Här må endast hänvisas till Osvald Sirén: »Pehr Hilleström d. ä.» (1900), Oscar Levertin i »Niklas Lafrensen d. y.» (1899) och Axel Gauffin i »Svensk konsthistoria» (1913). Dessa

syssla dock huvudsakligen med Hilleströms verksamhet som konstnär och använda mestadels konstforskarens måttstock vid bedömandet av hans produktion. Emellertid utkom i slutet av år 1927 första delen av ett stort anlagt planschverk med titeln »Pehr Hilleström som kulturskildrare». Det är amanuensen vid Nordiska Museet, fröken Gerda Cederblom, som är utgivare och som även författat den beledsagande texten. Denna första del av verket omfattar 92 planscher med motiv ur de högre ståndens liv. I en följande del skola allmoges- samt jordbruks- och hantverksbilder publiceras. Däremot ingå ej målningar med ämnen hämtade från gruvor och smedjor samt teater- och karusellbilder i detta verk, emedan de, som utgivarinnan påpekar i förordet, komma att publiceras på annat håll och av andra forskare.

Fröken Cederblom har genom stor flit och ett tydligt utmärkt spårsinne lyckats hopbrunga ett mycket rikt material, varav ett fylligt urval offentliggöres i föreliggande verk. Varje bild är försedd med en kultur- och personhistoriskt orienterande text, och dessutom innehåller denna första del en inledning om Pehr Hilleström, en kronologisk, beskrivande förteckning över konstnärens kända porträtt och genremålningar belysande de högre ståndens liv, samt »Beskrifning öfver de ämnen som föreställes på alla tafolor som Hilleström, sedan 1773, till och med 1810 målat i oljofärg.» Denna konstnärens egenhändiga förteckning, som finnes i Kungl. Akademiens för de fria konsterna arkiv, omfattar icke mindre än 1 065 nummer och offentliggöres nu för första gången. Författarinnan är genom

sitt mångåriga arbete i den kulturhistoriska forskningens tjänst väl ägnad för sin företagna uppgift. Texten innehåller en mängd synnerligen givande och intressanta uppgifter, speciellt rörande dräktskicket. Man är fröken Cederblom tacksam för hennes värdefulla arbete och avvaktar med stort intresse den utlovade andra delen.

Det var i början av 1770-talet, som Hilleström definitivt övergick från konstväveriet till måleriet, åt vilket han sedan troget och flitigt ägnade sig, till dess han vid nära 83 års ålder avled år 1816. De målningar, som avbildas i det föreliggande verket, omfatta tiden 1771—1804. Det är alltså praktiskt taget hela den tidrymd vilken vi pläga kalla den gustavianska, som här träder oss till mötes sedd med en samtida målares ögon. Efterföljande rader vilja ge en kortfattad kritisk granskning av de Hilleströmska bilderna såsom skildringar av det gustavianska hemmet, sådant det tedde sig hos de högre stånden. Genom jämförelser med ännu bevarade monument och föremål från denna tid och med tillhjälp av upplysningar ur litteraturen och konsten är en sådan granskning möjlig.

Vad först själva rumsbildningen i Hilleströms målningar angår, måste man nog säga, att den långt ifrån alltid verkar övertygande sann och naturtrogen. Rummen, såväl salonger och kabinett som handkamrar och kök, äro allt som oftast väl kraftigt utdragna på höjden. Naturligtvis är det så uppkomna intrycket av höjd och rymd på sin plats, då det är slottsgemak och andra praktrum som avbildas, men då det som ofta är fallet rör sig om mera borgerliga bostäder i vanliga

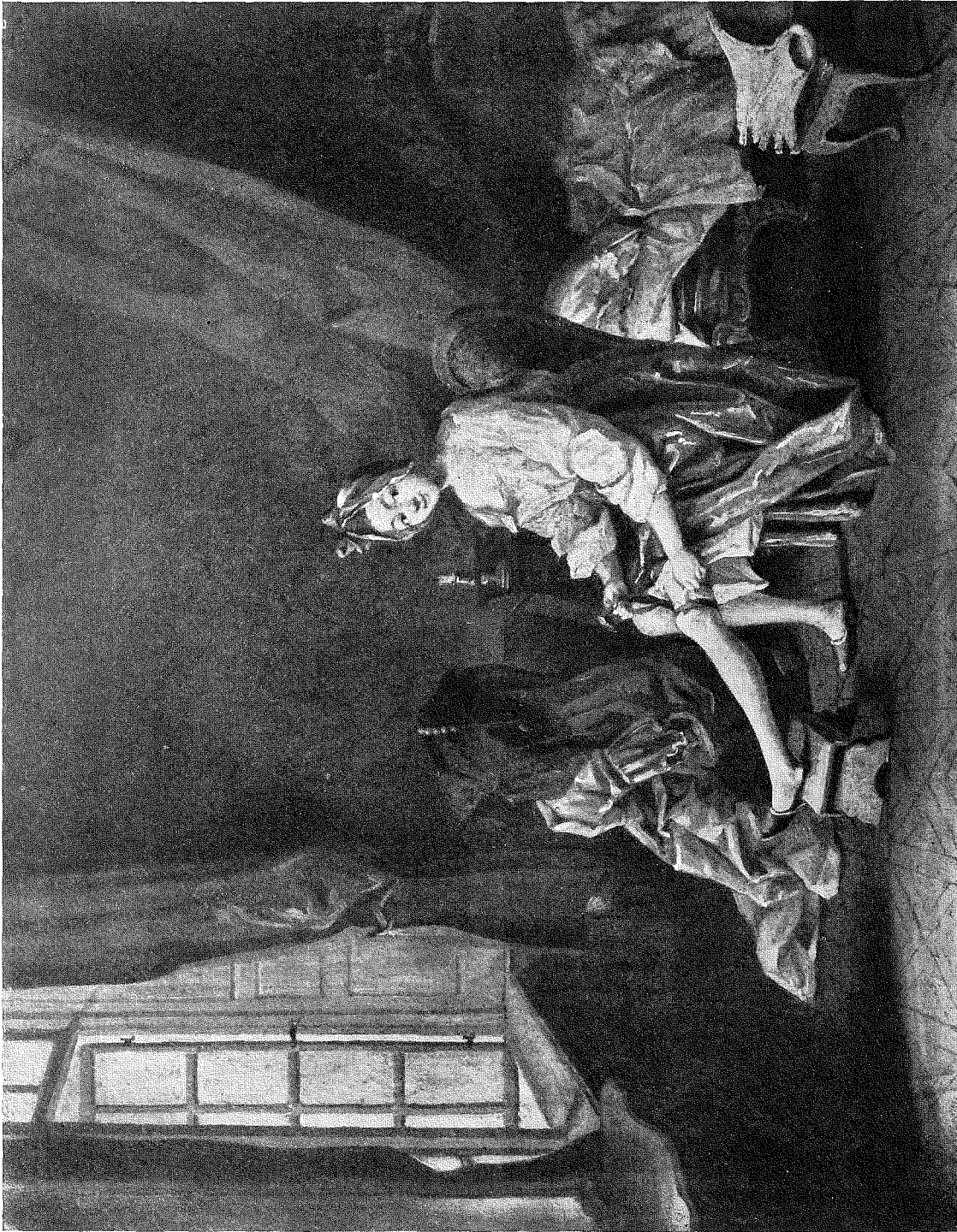

FIG. 1. UNG DAMS MORGONTOALETT. SÄNGKAMMARINTERIÖR, NÄS HERRGÅRD, FRÅN OMKRING ÅR 1775.

Ur Cederblom.

stadshus, blir intrycket tämligen missvisande, särskilt då det som här gäller en tid, vilken är känd för sina välproportionerade rum. Om Hilleström med sina höga och ofta kala rum har velat ha fram någon särskild effekt, om han ej brytt sig om denna viktiga detalj, eller om det finnes andra orsaker, är ej lätt att säga. Vid bedömandet härav må man i alla händelser ihågkomma den i det samtida måleriet vanliga tendensen att göra rum, dörrar, fönster etc. bra nog höga i förhållande till de avbildade människorna. Att konstnären emellertid stundom även återgivit rum med riktiga proportioner, skall ej förnekas. Prov på riktigt proportionerade rum ge exempelvis interiörerna från Näs herrgård i Uppland, Cederblom plansch 7—15, som målats omkring 1775 på beställning av statssekreteraren C. E. Wadenstjerna. Bläddrar man igenom planschverket, finner man omväxlande prov på goda och dåliga rumsbildningar. På denna punkt måste man alltså ställa sig synnerligen kritisk gentemot Hilleströms målningar.

Övergå vi så till den fasta inredningen, finna vi, att Hilleström mestadels återgivit densamma mycket detaljerat. Väggbeklädnaden utgöres oftast av en bröstpanel med rektangulära fyllningar av växlande längd; däröver är väggen klädd med väv eller papper, mestadels enfärgad, samt i allmänhet med lister eller ramverk kring väggfälten. — Om dessa i vissa förnämligare rum äro beklädda med siden eller något annat finare stoff, kan man ej med tillhjälp av reproduktionerna avgöra. — Detta är ju en art av inredning, som varit på modet under hela ifrågavarande tidsperiod, och man kan i Hille-

ströms tavlor finna exempel på detaljernas stilskiftningar fr. o. m. den slutande rokokon och in i den sengustavianska tiden. I en interiör med konstnärens hustru¹ finna vi väggfälten prydda med en smal, rokokootad bladranka målad innanför ramverket. I ett par fall äro väggfälten svagt mönstrade, annars äro de enfärgade i grönt, gråblått eller någon annan av tidens modefärger. Men även prov på rikare väggdekor förekomma allt som oftast, särskilt i bilder från hovets och de högsta samhällsklassernas boplatser. Tavlan med den långa men för Hilleström typiska titel »Ett fruentimmer, som visar sin kammarjungfru, att hon bekommit grumligt vatten i Caraffen», Cederblom, pl. 61, återger en rikt utbildad gustaviansk interiör från 1780-talet. Utom av baguettelister prydas här de olikbreda väggfälten med girlander och kransar i för stilen typiska arrangemang. Ett exempel, pl. 64, finna vi även på dekorer i Masreliez's stil. Vaggarna kantas i såväl vertikal som horisontal led av breda bårder med groteskornament i grått och grönt mot brunröd botten. I nu nämnda och en del andra fall förefaller väggdekoren att vara riktigt återgiven, men det finnes åtskilliga målningar, som låter oss beskåda en inredningskonst, som är så rik och egenartad, att man ställer sig synnerligen skeptisk gentemot densamma. Det är särskilt några interiörer med starkt antikiserande inredning, som framkallar betraktarens undrande förvåning, t. ex. Cederblom, pl. 58, 62, 63 och 89. Visserligen var ju som bekant intres-

¹ Enl. texten återger denna interiör ett rum i huset Mariagatan 16 på Söder, där familjen Hilleström bodde 1769—1779.

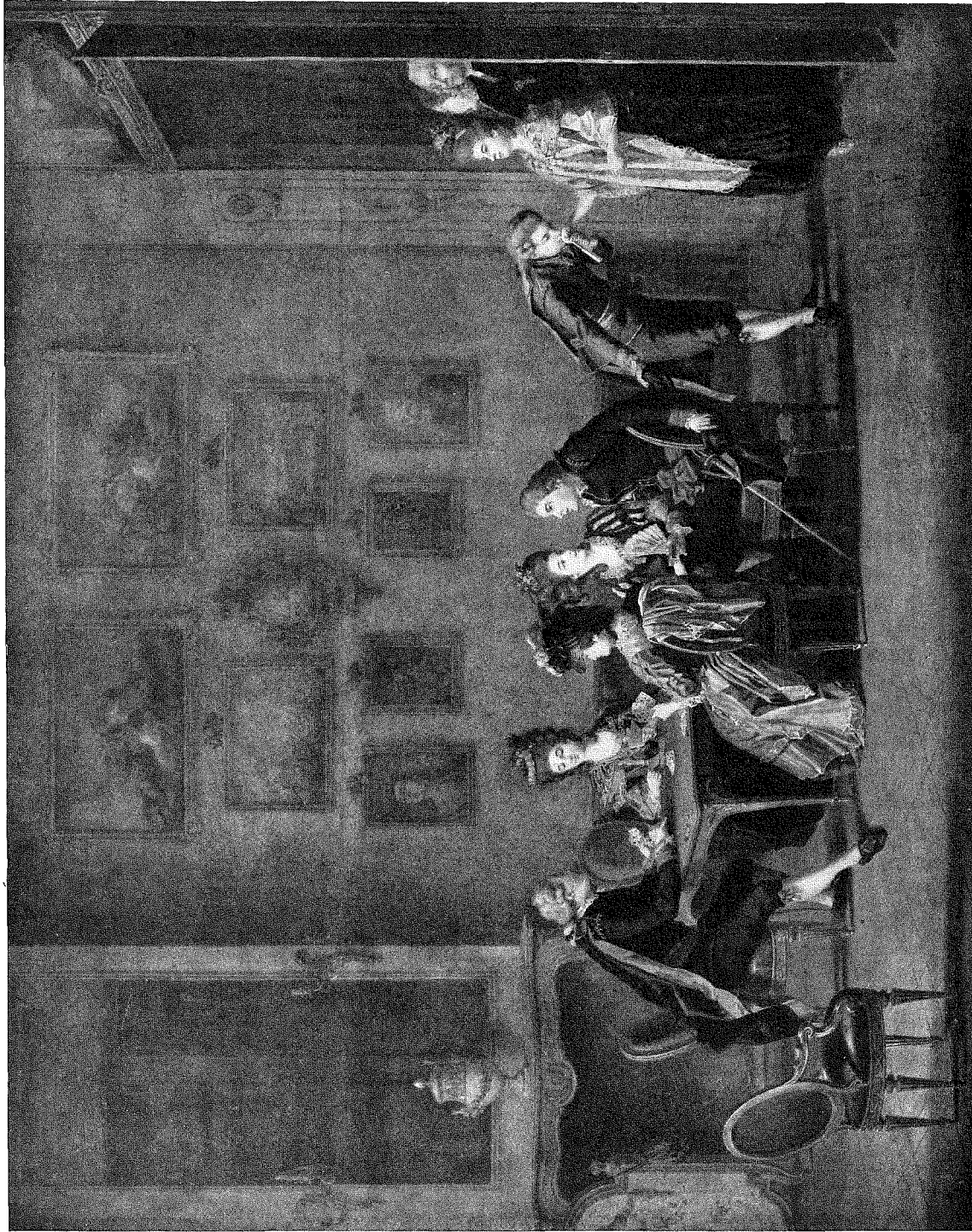

FIG. 2. SPELPARTI HOS STATSEKRETERAREN ELIS SCHRÖDERHEIM. SALONGSINTERIÖR FRÅN OMKRING ÅR 1782. Ur Cederblom.

set för antiken — särskilt efter Gustaf III:s italienska resa 1783—84 — synnerligen starkt, men i dessa Hilleströms målningar förekomma kannelerade pilastrar, kolonner, nischer och antika skulpturer så ymnigt, att man onekligen frågar sig, var konstnären hämtat sina förebilder. Att det ej är meningen att återge slottsgemak, synes framgå av de avbildade personerna, som visserligen äro eleganta men ej alltid framstå som hovfolk. Om Hilleström tagit sina idéer till dessa rumsinredningar från utländska gravyrer — i så fall antagligen franska — från teatrarernas dekorationer eller från andra håll, kan jag ej nu utreda. Även i flera mindre starkt antikbetonade inredningar skenar konstnärens »dekoreringsfantasi» i väg litet väl mycket. Man kan sålunda i stort sett säga, att ju enklare Hilleström gör en inredning, desto tillförlitligare blir den.

Men till den fasta inredningen höra även dörrar, fönster, golv och tak samt spisar och kakelugnar. Hilleström återger dessa partier på ungefär samma sätt, som de förut behandlade, d. v. s. ibland bra och riktigt men emellanåt felaktigt. Det är i vissa fall med dörrarna och fönstren som med själva rummen, de äro alltför mycket utdragna på höjden. Så äro t. ex. dörrarna i den Müllerska salongen, »Förmiddagsbesök hos kommerserådet J. K. Müller», Cederblom, pl. 42, i högsta och smalaste laget, och fönstret å kabinettsinteriören, Cederblom, pl. 90, är bra nog jättelikt. Priset i fråga om vanskaplighet tar nog i alla fall dörren å Cederblom, pl. 86, den är trång, hög och tunn som en pappskiva. Annars finner man flera goda exempel på dörrarnas och

fönstrens utformning och stilistiska utveckling under den gustavianska tiden. Exempel på ett tidigare men ännu kvardröjande mode se vi på ett par av Näs-bilderna. På den ena återges en mera elegant typ med oval mittspegel, under det att den andra uppvisar en enklare typ med tre olikhöga speglar med den största i mitten och den minsta underst. Längre fram på 1770-talet blevo döbattanger mera allmänna. Hilleström avbildar sådana många gånger, såväl rikt utsmykade med girlander, kransar och andra gustavianska ornament (ofta i alltför stor ymnighet) som enklare med släta speglar. Under gustaviansk tid gjordes enkeldörrarna i allmänhet med tre olika höga speglar, av vilka den största upptager den övre dörrhalvan och den minsta är placerad emellan de båda andra. Ett under nästan hela 1700-talet vanligt fönster mäter i bredd fyra och i höjd sex rutor med losholtset mellan andra och tredje rutan uppifrån räknat. Ett mycket vackert exempel härpå återfinnes i Cederblom, pl. 46. Här har fönstersmygen segmentbåge, ett rokokodrag, som sedan efterträddes av den rakt avslutade smygen. Stundom voro fönstren sju glas höga, ett mått som, vilket författarinnan påpekar, använts på Stockholms slott. Även denna typ återfinnes hos Hilleström, till och med i tämligen borgerliga interiörer, där den verkar ganska malplacerad. Ett karakteristiskt drag i snickeriet, som man ofta finner återgivet, är den lilla kvadratiske plattan i fönsterspröjsarnas skärningspunkter. Samhörande med dörrar och fönster äro dörröverstycken och smygpaneler, på vilkas skiftande utformning man även ser mer

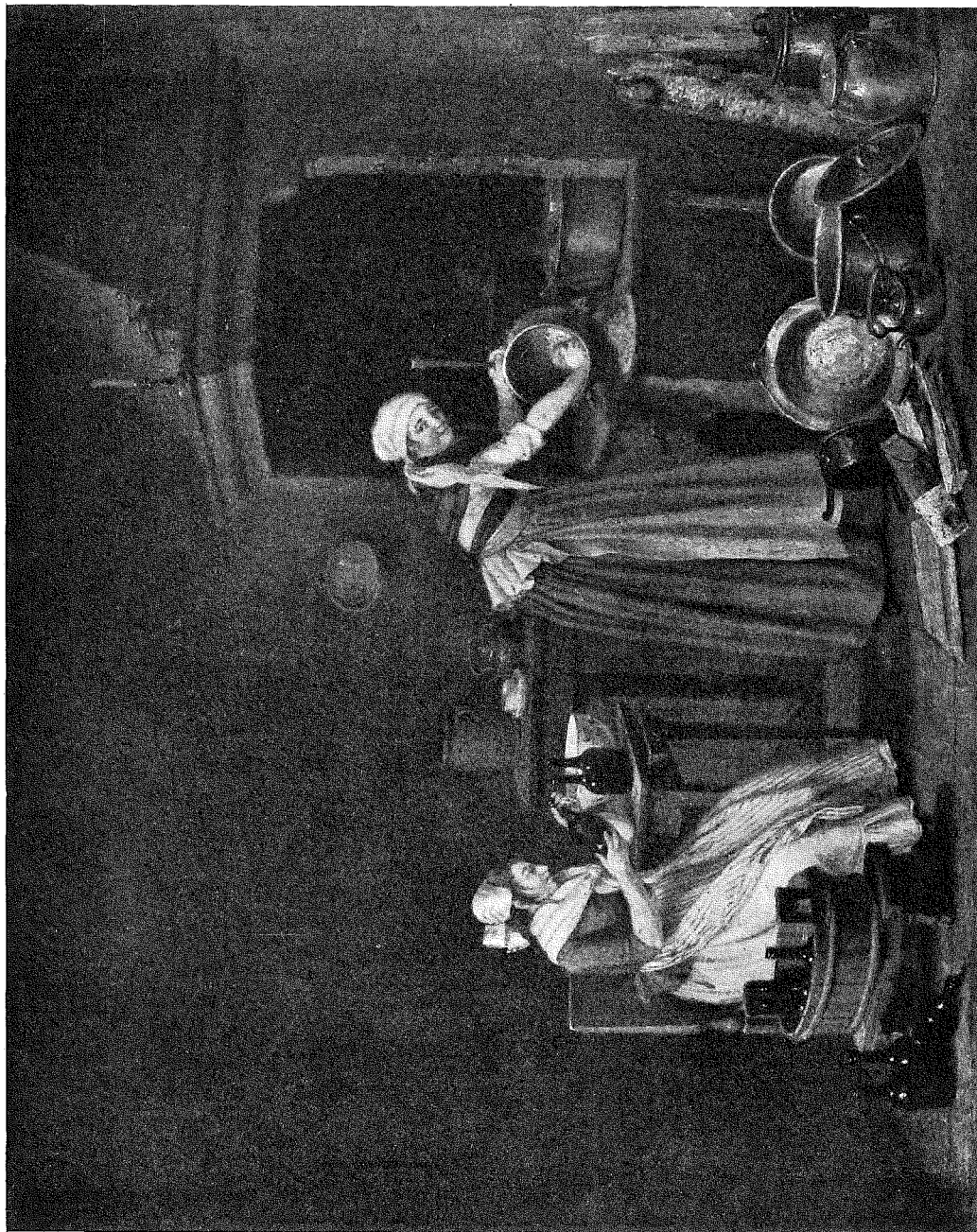

FIG. 3. EN PIGA SKÖLJER BUTELJER, OCH EN ANNAN SKURAR KOPPAR. KÖKSINTERIÖR FRÅN OMKRING ÅR 1800. Ur Cederblom.

eller mindre korrekta prov i de Hilleströmska interiörerna.

Rörande taken får man just ej några upplysningar av Hilleström. Det är ytterligt sällan man får se en skynt av taklisten. Då ser man i allmänhet så mycket mera av golven. Under rokokon och den gustavianska tiden har ek- eller furuparkett varit det vanligaste golvmaterialet i de finare rummen i Stockholmshusen för att under sengustaviansk tid mer och mer utträngas av skurgolv. På några av Hilleströms tidigare tavlor återfinnas exempel på sådana parkettmönster, som voro vanliga omkring 1700-talets mitt och senare, se t. ex. bilderna från Näs herrgård. Dylika mera konstmässigt lagda parkettgolv avlösas så småningom av enklare mönster; särskilt synes detta vara fallet i fråga om furuparketten.

Återstår så av den fasta inredningen att nämna eldstäderna. Särskilt i mera praktfullt inredda rum träffa vi på den öppna spiseln med en stor spegel på muren ovanför spiselhyllan. Hilleström ger oss flerfaldiga exempel härpå. Rokokons buktande linjer leva länge kvar i eldstadens huggna steninfattningar, som konstnären understundom gör alltför svajiga. De förekomma hos Hilleström ofta i för övrigt rent gustavianska inredningar, något som ju i vissa fall mycket väl kunnat ha sin motsvarighet i verkligheten, då det ju ej har varit lika lätt att modernisera denna detalj i rummet som inredningen i övrigt. Mot slutet av 1700-talet är emellertid rokokon definitivt besegrad även på denna punkt, och spiselomfattningarna huggas med raka linjer och i stramare former. Ett vackert exempel på tidigare formgivning är spiseln å bilden av en sa-

long i statssekreteraren Elis Schröderheims våning, Nybrogatan 9. På Cederblom, pl. 88, ser man däremot, hur »ett fruentimmer värmer sin bakdel» framför en spisel av rent gustaviansk karaktär.

Bland bokens avbildningar finnes ingen, som med säkerhet återger en fullt typisk gustaviansk kakelugn. De tre olika typer, man påträffar, äro samtliga arfvån från rokokon. I en interiör från Näs finns en grönglaserad, plan kakelugn med skänk, indraget överliv, avfasade hörn och balusterformade fötter. Av bilden framgår ej, om ugnen har mittkrön eller är rakt avslutad. Är det förra fallet, skulle vi här ha ett gustavianskt stildrag. En kakelugn av liknande form men med gråaktig glasyr och brun dekor förekommer på en sängkammerinteriör, Cederblom, pl. 32. Icke heller här ser man krönets form, men kaklen ha ett rokokoartat upprepningsmönster. Den cylindriska ugnen uppträder jämsides med den plana, och i en handkammerinteriör se vi ett grönglaserat exemplar av denna sort skjuta upp som en fabrikksskorsten.

Hittills ha vi tagit i betraktande inredningarna i våningarnas salonger, kabinett och övriga »finrum». Vända vi oss till köken och handkammrarna möter oss en enkelhet, som för en nutidsmänniska verkar torftig. Köken ha oftast rappade väggar och golv av breda plankor eller av små kvadratiska tegelplattor. Även handkammrarna ha grova furugolv. Spisarna äro i allmänhet av den sort, som kallas vinkelspis. En sådan i full användning synes t. ex. på tavlan med »en kokerska, som rensar grönsaker». Den är med sin hörnstolpe, ljuspipa m. m. ett

ganska gott exempel, fastän den — liksom många av Hilleströms spisar — torde vara för smal och för utdragen på höjden. Man har ansett, att de båda köksinteriörerna, Cederblom pl. 49 och 68 skulle återge köket i konstnärens hem vid Adolf Fredriks torg, där han bodde i Sutherska huset. Så kan emellertid knappast vara fallet. Å den förra finnes invid spiseln en dörr, som ej återfinnes på den senare tavlan, och dessutom gå golvtilljorna i olika riktning på de båda bilderna. Har nu Hilleström verkligen hämtat motiven från sitt eget kök, får man ett slående exempel på, att han ej alltid brydde sig om att »avporträttera» interiörerna utan komponerade dem mera fritt.

Men för den fasta inredningen har ej den lösa blivit åsidosatt, tvärtom. Möbler, husgeråd, konstverk, prydnader, alla dessa föremål som vi människor efter råd, lägenhet och smak omge oss med, ingå som betydelsefulla och framträdande ingredienser i Hilleströms tavlor. Här finnes allt ifrån praktrummens förgyllda eller inlagda möbler till kökens enkla möblemang, man får se möttningsrummens paradpjäser likaväl som sängkammarnas intimare bohag, och man kan betrakta boningsrummens prydnadssaker och handkammarnas och kökens utrustning. Det skulle bli alltför vidlyftigt att här närmare syssla med alla dessa saker, och jag får därför nöja mig med några enstaka påpekanden.

Liksom i de fasta inredningarna kunna vi i bohaget följa de olika konststilarnas skiftningar. Att man på många målningar ser olika stilar sida vid sida, bidrager endast att ge en viss traditionsbe-

tonad stämning åt respektive interiörer. Det är huvudsakligen rokokomöbler, som leva kvar från äldre tider. Barockstilen har få representanter. Men i köken liksom i handkammrar och enklare rum återfinner man en under 1600-talet vanlig stoltyp, t. ex. Cederblom, pl. 68 och 71, med raka ben, förenade med slåar, och ryggen avslutad med en rektangulär ryggbricka. Just i stolarna kan man tämligen väl följa utvecklingen från rokokon fram till gustavianska stolar med engelsk rygg — upptill rundad samt försedd med en genombruten ryggbricka med insvängda konturer — för första gången uppträdande på en målning från omkring 1790. Sängarna synas samtliga ha rund takkrans med förhängen. I flera fall ser man gustavianska väggspeglar med konsbord i typisk rokoko. I allmänhet synas Hilleströms möbler vara korrekt återgivna. Vissa tämligen misslyckade exemplar förekomma ju också. Synnerligen tillförlitlig är emellertid konstnären, när han avbildar husgeråd, vilket tycks ha intresserat honom i hög grad. Som fröken Cederblom redan påpekat, återger han särskilt gärna och med stor skicklighet föremål av koppar och mässing.

Vad slutligen själva möbleringen av rummen beträffar, får man härom ej särskilt tillförlitliga upplysningar av Hilleströms tavlor, ty den verkar ofta bra nog tillfällig. Så kan man t. o. m. få se hur ett sällskap slagit sig ner att läsa och handarbeta omedelbart framför en dörröppning. Att de »uppträdande» personerna — antingen de nu spela kort, syssla med toaletten eller ha något annat för sig — i många fall äro placerade framför brasan i en öppen spis, kan ju myc-

ket väl överensstämma med verkligheten, då ju rummens uppvärmning under den tiden i allmänhet ej var särskilt förstklassig. Men dylika placeringar kunna också bero på konstnärens stora intresse för belysningseffekter. Ett par andra, otvivelaktigt riktiga drag i möbleringen äro, att väggspeglar med konsolbord oftast fått sina platser mellan ett par fönster, och att sängarna med takkrans och förhängen ej stå i alkov utan mot en slät vägg. Även tavlornas och väggurens placering förefaller ofta korrekt, men å andra sidan saknas i många fall dessa väggprydnader, så att väggarna blivt onaturligt kala och ödsliga.

Ett sammanfattande omdöme om Pehr Hilleström såsom skildrare av de gustavianska hemmet skulle jag vilja formulera på följande sätt. Människorna själva, deras dräkter och bohag ha intresserat konstnären mest, och i skildrandet härav är han både bäst i konstnärligt och mest pålitlig i kulturhistoriskt avseende. Vid återgivandet av de rum, i vilka dessa män-

niskor bo och leva, är målaren däremot mindre tillförlitlig. I vissa enstaka fall tycks han ha avsett att troget återgiva någon viss interiör, men mestadels behandlar han rummen synnerligen schematiskt. Hilleström har dels i verkligheten — både i Sverige och utomlands — dels på mer eller mindre »naturtrogna» konstverk sett och lärt mycket om inredningar och dekoreringsdetaljer, men allt detta använder han för att skapa en mer eller mindre effektiv bakgrund till de figurscener, som utgöra tavlornas egentliga innehåll. Med konstnärens rätt att komponera arrangerar så Hilleström sina scener och dekorerar sina rum. Fasthåller man detta i minnet, kan man med stor behållning studera Hilleströms produktion ur kulturhistorisk synpunkt, ty han är tillräckligt stor realist för att i allmänhet ej alltför mycket åsidosätta verkligheten, och, som sagt, det som för honom var det väsentliga har han skildrat sant och redbart.

NÅGRA DRAG AV DEN NUTIDA UPPFATTNINGEN RÖRANDE METALLERNAS KORROSION.

FÖREDRAG I IDUN DEN 2 FEBRUARI 1929.

AV

CARL BENEDICKS.

1. Sällsynt expressiv har alltid förefallit mig skildringen i bergspredikan »på jorden, där mal och rost förstöra»¹. Bägge dessa faktorer gå i *åldrandets* tecken, och kunna måhända just därför påräkna det juvenila Iduns intresse! Om mal, skadeinsekter, har Ivar Trägårdh nyligen här föredragit. Nu gäller frågan *rost*, eller med en allmännare term, som ej blott hänför sig till järnet, *korrosion*, d. v. s. *metallernas på kemisk väg skeende söndergnagande*.

2. En stigande kultur brukar ju motarbeta onda faktorerens inflytande. Med avseende på korrosionen gäller däremot, tyvärr: med stigande mänsklig kultur har detta onda endast successivt förvärrats!

De föremål av metall, som glänste i de historiska tidernas försthet, bestodo av lätt utreducerad, eller *nativ*, »ädel» metall: guld och silver, och korrosionen var ett okänt ont.

Kom så bronsåldern, då människan lärde sig framställa en legering, av koppar och tenn. Denna var svårare att framställa och gav lätt nog korrosionsprodukten *erg*. Dock är korrosionen ännu ganska ofarlig: man talar ju om bronsens *aerugo nobilis*, en ädel *erg*, konserverande mot fortsatt angrepp.

Så lärde sig människan (det stora magisteriet!) konsten att framställa järn. Det är i och med järnålderns inträdande, som korrosionen blivit en mäktig faktor att bekämpa. Så t. ex. har man beräknat, att år 1920 c:a 30 miljoner ton järn förstörts på grund av korrosion, en kvantitet som ungefär uppgår till hela världsproduktionen 1895 (enligt *Hadfield*). Väsentliga framsteg ha visserligen gjorts, såsom det »rostsäkra» stålet, som just före krigsåren av en slump upptäcktes på en skrothög i Sheffield, och till vars egenskaper vi återkomma.

I framtiden komma lättmetallerna, aluminium och magnesium att spela en alltmera betydande roll, och korrosionens

¹ En ärad botanisk kollega vill göra gällande att ordet *rost* här har sin botaniska innebörd.

spöke kommer helt säkert att uppträda med oanad intensitet. Duralumin, en aluminiumlegering (med 3 proc. koppar och små mängder kisel, järn, mangan), som har stor användning inom flygtekniken, är mekaniskt ett ypperligt material, men så starkt utsatt för korrosion, att den måste oljemålas för att undgå förstörelse.

Om metallerna — ju svårare de äro att utreda i desto högre grad — gäller i viss mån liksom för levande varelser: av jord kommen, varder åter jord!

3. Det är klart, att en så viktig fråga som metallernas korrosion tidigt varit föremål för kemisternas uppmärksamhet. Beträffande järn voro dock undersökningar uteslutna, tills man vunnit så stor kännedom, att järn, stål, tackjärn kunde skiljas åt på sin olika kolhalt, ett fastslående, som ju gjordes av *Torbern Bergman* i Uppsala. Denne upptäckte och beskrev 1773 kolsyran, av honom benämnd *acidum aëricum*, *luftsyra*. Han framhöll samma år att vatten, som mättats med luftsyra, korroderar och löser metalliskt järn. Detta är upphovet till den s. k. kolsyreteorien, som länge tillgripits som huvudförklaring till rostens bildande.

Sven Rinman framhöll i sin bok »Försök till järnets historia» (1782), att kolsyra dock ej kunde vara ensam orsak: »...intyga dock alla Rön, att där fuktig Luft ej tillkommer, där kan ej heller Järnet antaga någon Rost». Man måste antaga någon »art Syra, som igenom tillkommen fuktighet blifwer verkande att uplösa, fräta eller corrodera Järnet». Rinman utförde rostningsförsök — de första gjorda med tackjärn (från Hellefors) — och konstaterade, att vid rostning

»den gode luften» enligt *Scheele*, d. v. s. syret, absorberas.

I och med dessa Rinmans försök var *syртеorin* väsentligen klar: järn löses av sur vätska, varvid (såsom vi nu säga) salt av tvåvärdigt järn bildas. Genom luftens syre uppkommer svårslösligt hydrater av tvåvärdigt järn, vilket utgör rosten. Syran blir därvid fri och fortsätter med att påverka nya delar av järnet. Denna teori är alltså av rent kemisk karaktär.

Engelsmannen *Austin* (1788) iakttog emellertid, att rostning kan ske även i neutral lösning, varvid densamma blir alkalisk. Andra fakta framkommo även, vilka hänvisade på att korrosionen väsentligen har elektrokemisk karaktär. Sålunda gjorde *Davy* (1824) gällande, att koppar kunde skyddas mot korrosion i havsvatten genom närvarande järn eller zink, d. v. s. redan *Davy* hade »galvaniserings» princip klar för sig: skyddet genom en oädlare metall.

En teori för rostning såsom beroende på elektrokemisk verkan uppställdes av *De la Rive* (1830): korrosionen är ej enbart direkt kemisk inverkan, utan beror på vad denne forskare kallade »lokal Volta-verkan», eller som vi numera vanligen säga, på *lokalelement*. Kolsyrans inverkan, framhåller *De la Rive*, är väsentligen att göra vatten bättre ledande.

Den förste som upptagit lokalelementteorin till experimentellt utarbetande är lektor *T. Ericson Awrén* (1897). Professor *Palmær*, delvis tillsammans med den förre, har nedlagt ett omfattande arbete på lokalelementens teoretiska utforskande.

Efter vad det synes utan kännedom om

de svenska arbeten, ha amerikanarna *Whitney, Cushman, Walker* m. fl. arbetat längs liknande linjer.

Verkan av ett vanligt galvaniskt element, bestående t. ex. av en zink- och en kopparstrimla, som förbundits metalliskt, är som bekant den, att den »ödlare» zinken delvis går i lösning i omgivande vätska — elektrolyten — i det zinkjoner utsändas; samtidigt tenderar väte att utfalla på kopparn. Den uppkommande beläggningen av vätgas bringar reaktionen till avstannande, därest ej ännu ett ämne (en »depolarisator») finnes närvarande, som kan oxidera vätet till vatten; i så fall fortgår zinkens upplösning.

Begreppet lokalelement innebär, att å den för en elektrolyt utsatta metallytan en viss heterogenitet förefinnes, så att enstaka små partier äro »ödlare» än resten. Dessa gå då i lösning, under det att väte tenderar att utfalla på den »ödlare» omgivningen; finnes syre närvarande, verkar detta bortskaffande på vätgasen (»depolariserande») och korrosionsprocessen kan fortgå. Denna lokalelementteori förutsätter sålunda, utom syrets närvaro, en verklig heterogenitet hos materialet. Huru obestriddt riktig den än är i många fall, och därför länge accepterad, har den emellertid i anförda form knappast visat sig vara av någon allmännare fruktbarhet.

Det var, egendomligt nog, först nyligen (1916) som lokalelementteorin kommit att göra en väsentlig klagörande insats, och detta på grund av en skenbart oväsentlig detaljförändring.

J. Aston i U. S. A., och *U. R. Evans* i England framhöll nämligen, att man ingalunda, såsom tidigare skett, behöfde

förutsätta någon verklig heterogenitet hos metallytan: den för lokalelementverkan erforderliga heterogeniteten uppkommer redan i och med en *ojämn syretillförsel* till ytan (»differential aërating»). Syret har nämligen såsom vi skola se — jämte dess anförda depolariserande verkan — även inflytandet att göra järnet (skenbart) »ödlare» än det är i syrefritt tillstånd. Om metallytan, täckt av en (ursprungligen syrefri) lösning, på en punkt är betäckt t. ex. med en glasbit, hindras syretillförsel här, under det metallytan i övrigt snart nog kan mättas med syre. Följden blir, att metallen på den glastäckta punkten alltjämt har sin naturliga lösningstendens, under det att kringliggande delar bli skenbart förädlade. Härav följer, att lokalelementverkan kan uppkomma, och denna leder till att metallen — paradoxalt nog — kan undergå en *djup, lokal korrosion just på det av glasbiten (eller annat i sig overksam ämne) täckta stället*. Den lokala korrosionen där blir kraftig, eftersom det uppkommande vätet får rikligt tillfälle att oxideras.

Som man ser, är skillnaden gentemot den äldre formen av lokalelementteori ej stor. Den är emellertid mycket väsentlig.

4. Syrets förmåga att giva järnet en »ödlare» karaktär — den för det anförda mest väsentliga punkten — bör nu något närmare belysas. Det är en gammal iakttagelse, att järn som neddoppas i koncentrerad salpetersyra bli »passiverat», d. v. s. att syrans angrepp hastigt avstannar.

Faraday, med sin skarpa blick för naturföreteelserna, förklarade passiveringen bero på att det kraftiga oxidationsmedlet salpetersyra åstadkommer ett tunt, syre-

haltigt skikt på järnets yta, skyddande mot vidare angrepp (ungefär som ett gott fernisslager!). Efter långa meningsstrider, där en massa komplicerade uppfattningar framkommit, kan denna uppfattning nu sägas ha segrat.

Största intresse har den för det s. k. rostsäkra stålet. Såsom redan antytts, upptäcktes det av en tillfällighet, (*H. Brearley* 1913), att järn som legerats med omkring 13 proc. krom, icke undergår korrosion såsom vanligt järn och stål. Nu är kromen själv en metall, som oxideras lättare än järn, och det ligger nära till hands antaga, att dess skyddande inverkan beror på att kromstålet på ytan överdrages med ett — låt vara osynligt — oxiderat ytlager.

Frågan huruvida ett bildat oxidlager verkar skyddande eller ej på underliggande metall har på senaste tid besvarats (av *N. B. Pilling* och *R. E. Bedworth*, 1923) på ett förbluffande enkelt sätt. Om den volym en bildad oxidmängd intager är mindre än den volym den däri ingående metallen själv intog — så är t. ex. fallet med alkalimetallerna — då blir oxidlagret icke sammanhängande och kan icke skydda. Är oxidens volym däremot lika, eller något större, blir oxidlagret helt och skyddar.

Att det rostsäkra stålets goda egenskap beror på dylik syrebindning på ytan, har bevisats genom noggranna mätningar som gjorts vid Metallografiska institutet av *R. Sundberg* och föredraganden. Det visade sig, att rostsäkert stål, så snart varje spår av fritt syre utestänges, är oädlare än vanligt järn eller kolstål; vid närvaro av syre förhåller det sig däremot väsentligt mycket ädlare än järnet.

Det rostsäkra stålets pålitlighet förutsätter alltså fritt tillträde av syre. Det kan framhållas, att den i allmänhet ganska stora korrosionsbeständigheten av aluminium — som i sig är en ytterst reaktionsförmögen metall — beror på att den i luft överdrager sig med ett skyddande oxidlager.

I detta sammanhang erbjuder en annan vid Metallografiska institutet nyligen gjord undersökning av *P. Sederholm* och föredraganden ett visst intresse. Det visade sig, att en delvis skyddande beläggning, vilken i detta fall kunde mikroskopiskt studeras, uppkommer på ett kolstål även vid etsning med en synnerligen utspädd salpetersyra i alkohollösning. Syran bibehåller därvid tydligen sin höga oxidationsförmåga, under det att dess frätande verkan är ytterst ringa (den elektrolytiska dissociationen är obetydlig i alkohollösningar).

5. Denna passiverande inverkan av synnerligen utspädd salpetersyra synes kanske kunna giva förklaringen till ett i kulturhistoriskt hänseende synnerligen märkligt fenomen, nämligen rostbeständigheten hos den berömda järnpelaren i Dehli, som förskriver sig från tiden omkr. 500 år e. Kr. Man har framkastat, att dess rostfrihet skulle bero på någon vid tillverkningen åstadkommen skyddande beläggning; detta är dock föga troligt, eftersom enligt all erfarenhet dylikt vid glödning uppkommet lager endast skyddar en kortare tid: längre fram förorsakar det tvärtom förstärkt elektrolytiskt angrepp, då repor i längden ej kunna undgås.

Nu är det som bekant så, att regnvatten i tropikerna innehåller en avsevärd salpetersyrehalt, uppkommen vid de här

intensiva åskvädren. Tänkbart synes vara, att denna ytterst utspädda, naturliga salpetersyrelösning utövar en viss märkbar oxidationsförmåga, så att passiverande skikt uppkommer, under det den är för svag för att verka frätande.

6. Att svårigheterna vid forskningen på korrosionsområdet äro stora, beror på att korrosion är ett synnerligen komplicerat fenomen, vid vilket många olikartade faktorer inverka. Låt vara att, såsom i det föregående framhållits, den elektrokemiska förklaringen för närvarande är den dominerande, kan densamma dock långt ifrån anses uttömmande, i det att fall finnas, då den ej räcker.

Sålunda ha vid Metallografiska institutet ingående undersökningar gjorts över korrosionen av en del stålrör, som använts inom sulfatcellulosaindustrien och som på kort tid undergått så kraftig lokal korrosion att rörväggarna genombrutits. Det visade sig att företeelsen i första hand berodde på en rent fysikalisk företeelse, som av föredragshållaren benämns

varmväggsverkan. Denna innebär, att när en vätska strömmar förbi en metall-yta, som värmes t. ex. genom ånga, kommer i vätskan förefintlig gas att utfalla på enstaka punkter av ytan eller rörväggen, som kunna vara något varmare än kringliggande (eller där skarpa repor förefinnas). På de ställen, vid vilka på detta sätt en avskiljning av luft ägt rum, kommer vätska icke längre att kunna kyla rörväggen, och det med glasblåsor belagda stället blir därför betydligt mycket varmare än omgivningen. Härav framgår att — vare sig vätskan utövar mera rent kemiskt eller elektrokemiskt angrepp — en mycket stark lokal korrosion äger rum, eftersom dylika angrepp starkt tilltaga med ökad temperatur.

7. Föredraganden hoppas, att det anförda givit en klar framställning om huru komplicerad och svårundviken metallernas korrosion är, men samtidigt visande att forskningen här ger en kunskap av största värde, då det gäller korrosionens effektiva bekämpande.

S M Ä R R E M E D D E L A N D E N

JAPANSKA LEGENDER OCH JAPANSK FOLKTRO I SAMBAND MED KATTEN AV THEODOR HAGBERG.

Den japanske kejsaren Ichigo, som regerade i slutet av 900-talet, säges ha till Japan låtit införskriva tama kinesiska katter. Före denna tid lär nämligen endast vilda katter ha funnits i Japan. När ett av dessa dyrbara djur fick ungar, blev det två av hans ministrars och en hovdams lott att övervaka och se till att de små kejserliga kattungarna fingo all den omvårdnad, som kunde tillkomma dem som kejserliga skötebarn. En av dessa katter blev kejsarens särskilda favorit. Hon fick visserligen icke, som Carl XII:s trogne hund Pompe sova »var natt i kungens säng», men hon upphöjdes till rang, heder och värdighet av — hovdam och kallades »Myobu no Omoto». Två personer från kejsar Ichigos hov, av vilka den ena av eftervärlden blivit anedd som en av Japans förnämsta skriftställarinnor (Sei Shonagon) ha förevigat dessa betydelsefulla händelser vid det japanska hovet.

Ifråga om de vilda kattorna tälja oss japanska legender om dem från en tidpunkt, som ligger betydligt längre tillbaka i tiden än 900-talets slut. När den helige asketen Gautama eller som efter-

världen kallat honom Buddha dog, vilket anses ha inträffat omkring år 470 f. Kr. berättas, att alla varelser begräto den store mästaren utom den giftiga ormen och *katten*. Läkemedel nådde icke Gautama i tid, ty det hade anförtrotts åt en råtta, och den råttan åt *katten* upp. Enligt en annan sägen skulle alla varelser varit församlade vid Buddhas dödsbädd. Från det ljus, som brann vid dödsläget, rann olja ned, och när råttan såg det, kunde hon icke låta bli att slicka i sig den feta oljan med den påföljd, att också *katten* passade på tillfället och åt upp råttan. På grund av denna vanhelgande handling blev *katten* utesluten ur det heliga Nirvana (Nehan). Man finner också, att *katten* saknas på en del målningar över Nirvana, där i övrigt olika djurslag äro representerade.¹ Emellertid påstås det, att när den berömda japanska målaren Cho Densu (1352—1431) höll på med sin tavla över Nirvana, kom dagligen en katt och satte sig bredvid honom, medan han arbetade. Detta tog den store

¹ W. Andersson, A Collection of Japanese and Chinese Paintings in the British museum (1886) sid. 68.

FIG. 1. DEN TVÅSVANSADE KATTEN. JAPANSKT TRÄSNITT.

konstnären som en begäran från kattens sida att få komma med på målningen, så att han målade dit honom. Tavlan har sedan dess fått namn av »Neko no nehan», kattens Nirvana.²

Räven³, katten och grävsvinet voro fordom de djur, för vilka man i Japan hyste en vidskeplig fruktan, ty de hade förmågan att antaga människogestalt och

utöva sina trolldomskonster mot männen. När man läser dylika berättelser kan man icke underlåta att tänka på den tidpunkt hos oss, då man beskyllde kvinnor för att hava gemenskap med hin onde och brände dem på bål. I Japan kallades den onda och fruktade demonen »Nekomata», som i kattens skepnad vistades bland bergen och överföll kvinnor för att taga deras gestalt. Mycket känd i Japan är legenden om Nabeshima-katten. En japansk ädling vid namn Nabeshima, en adelsläkt, som ännu har sina representanter i Japan, hade en mycket vacker älskarinna, som hette O-Toyo-San. En vacker dag blev hon överfallen och dödad av en katt, som sedan tog hennes gestalt (Bild 1). Denna den falska O-Toyo-San tor-

² J. Troup, Illustrations of Buddhism from Japanese Pictures (Transaction & Proceedings of The Japan-Society Vol. XII).

³ I ett buddhistiskt tempel i Nara i Japan finnes bevarat ett brev från en av Japans härskare i slutet av 1500-talet, Toyotomi Hideyoshi, (1536—1598) ställt till rävguden (Inari) med begäran att denne skulle arresteras och bestraffa en räv, som förtrollat en av hans tjänarinnor och på så sätt åstadkommit stor förgelse (L. Hearn, Glimpses of Unfamiliar Japan, Del I, sid. 139, London 1905).

terade ädlingen genom hemska drömmar⁴, så att han ej fick någon ro varken natt eller dag. Han avtynade allt mer och mer och skulle ha dött, om icke en av hans soldater lyckats att få den falska O-Toyo-San att återtaga sin riktiga gestalt. I skepnad av en katt med två svansar flydde hon till bergen, och en stor jakt anordnades för att döda det farliga djuret. I vissa trakter av Sverige (Wärend) lär man också fordom ha hållit katten för »ett misstänkt väsen, som med bergatrollen står i förbindelse», och detta djur ansågs höra »till Pockers följe. Han må icke dödas, ty då har det olycka med sig.»⁵

Även i Japan ansågs det medföra olyckor att döda en katt. Den som det gjorde kunde vara förvissad om att straff skulle följa genom sju generationer.⁶ Ibland dödades den brottslige, ibland tog katten en kvinna i hans hus i besittning och talade genom hennes mun. När katten lämnade hennes kropp, skedde det i form av ett lysande klot.⁷ Då någon dog, var det av synnerligen stor vikt att hålla kattorna därifrån. På vissa ställen i Japan är det därför en ännu rådande plägsed att lägga ett svärd invid den dödes sida för att förhindra, att katten tager ett skutt över den döde, varigenom

⁴ Onnda drömmar ansågs i Japan beroende på övernaturligt inflytande (W. L. Hildburgh »Some parallels between Minor Superstitions of Japan and of Great Britain». Trans. & Proc. of the Jap. Soc. Vol XVII).

⁵ G. O. Hyttén-Cavallius, »Wärend och Wirarne», sid. 338 (Sthlm 1864).

⁶ P. Ekmann, »Volkstümliche Vorstellungen in Japan» (Mittheil der Deutsch Gesellsch. für Natur & Völkerk. Ostasiens Band VII).

⁷ M. V. de Visser, »The dog and the cat in Japanese Superstition. (Trans. As. Soc. of Japan, Vol. XXXVII).

FIG. 2. MANEKI-NEKO. FAJANS.

den döde väckes till liv av en ond ande.⁸ Kattor kunde även komma liken att resa sig upp och dansa.⁹

Men man ansåg även, att katten kunde föra lycka med sig. Så t. ex. var den trefärgade katten särskilt lyckobringande. Fanns en s. k. »mike-neko», en han-katt i tre färger ombord på ett fartyg, kunde man vara förvissad om att undgå skeppsbrott, och den svartfärgade katten hade förmågan att förutspå väderleksomby-

⁸ W. L. Hildburgh, »Some parallels between Minor Superstitions etc. (se föreg. cit.). I Skottland lär man ha en liknande åsikt, och den människa som möter den katten, sedan han gjort ett dylikt språng, blir blind. Det kan även i detta sammanhang erinras om den svenska uppfattningen, att det bådär olycka, om man ser en katt springa över vägen.

⁹ H. L. Joly, »Legend in Japanese Art».

ten.¹⁰ »Mike-neko» visste, när stormen var i annalkande och klättrade då upp på masten, där den höll de onda makterna på avstånd.¹¹ Även i Sverige har man ansett katten ha med väderleken att göra. »Såsom katten hålles för ett troll, och trollen ha makt med väderleken, så heter det om pigan, när hon är god emot katten, att hon kan vänta sig vackert väder på sin bröllopsdag.»¹² Att också den trefärgade katten hos oss haft en viss betydelse framgår bland annat av doktor A. Hazelius' anteckningar i samband med förvärv av Blekingestugan till Skansen. I detta heter det »Katt bör finnas — kanske ock ett par kattungar. Man tyckte bäst om dem, som hade 3 färger, (rött, vitt och svart t. ex.)»¹³.

I gångna tider berättas om en japansk präst, som skulle återvända till sitt hemland från Kina, där han samlat dyrbara heliga buddhistiska skrifter, att han var så rädd att dessa arbeten skulle gå förlorade under sjöfärden, att han därför skaffade sig en guldgul katt med trolldomsförmåga ombord på fartyget. Men det var icke uteslutande levande katter, som hade förmåga att kunna skydda eller bringa lycka. En s. k. »Maneki-neko», en katt vanligtvis förfärdigad av porslin med ena framtassen uppsträckt och en tygbit om halsen förekommer ofta även i det nutida Japan (Bild 2). Särskilt vid nyårstid är den ofta sedd i de japanska

butiksfönstren, liksom den är en omtyckt leksak för barnen. Man skulle till en viss grad kunna jämföra den med vår jul-tomte. För butikägaren ansågs förr i världen »maneki-neko» vara av stor betydelse, ty denna katt med sin vinkande tass hade förmågan icke blott att draga kunder in i affären utan även att lura dem att mot deras vilja göra uppköp.¹⁴ Maneki-neko var till stort skydd — den kunde till och med förhindra magplågor, om den placerades nära en person, då han åt. I Kina brukade det vara vanligt att sätta på hustaken en bild i bränd lera eller porslin av en katt i sittande ställning med stirrande ögon till skydd mot dämonerna.

En av Japans förnämsta träskulptörer vid namn Hidari Jingoro (1594—1634) är särskilt känd för ett konstverk »Den sovande katten», som anses som ett av hans mästerverk. Detta konstverk förvaras i ett tempel i Nikko, och kring det samma har man låtit sätta ett galler av silver för att som man säger i Japan »ingen ovarsam hand skall kunna väcka den»¹⁵. Denna »Den sovande katten» och en målning av en konstnär vid namn Nitta äro så naturliga och levande framställda, att man använder avbildningar därav för att hålla råttorna på avstånd. Särskilt inom silkesindustrien lär det vara vanligt att alltid ha en bild av »Nitta no neko», Nittas katt. Även får man se katten i en lugn och fridfull sömn framställd i form av äldre japanska rökelsekar i såväl brons som Satsuma-fajans.

¹⁰ W. L. Hildburgh, »Some Japanese Minor Magical or Religious Practices connected with Travelling» (Trans. & Proc. of The Jap. Soc. (1916) Vol. XIV, sid. 113.

¹¹ M. V. de Visser se föreg. cit.

¹² G. O. Hyltén-Cavallius, Wärend och Wir-darne» (1864).

¹³ Sigfr. Svensson »Från Röda rummet till Skansen» i Dag. Nyh. Söndagsbilaga 30/10 27.

¹⁴ H. L. Joly, »Subjects in Japanese Art». (Trans. & Proc. of The Jap. Soc. Vol. XI).

¹⁵ L. Gonse, L'art Japonais, sid. 160. Paris 1904.

sålunda äger karaktären av ett hembygdsförbund. Alla stå i sitt arbete i livlig kontakt med länsföreningen. Ytligt sett kunna måhända alla dessa bygdeföreningar betraktas såsom mindre önskvärda och åstadkommande en decentralisation av arbetet. Erfarenheten visar dock ovedersägligt, att de äro av stor nytta då de, som här, mer eller mindre fast ingå i en större och stabilare organisation. De tillvarataga ett intresse, som icke kan nås av de större riks- eller provinsföreningarna. De bygga på den urgamla och sega samhörighetskänslan i våra härader eller socknar. En väl skött hembygdsstuga i en socken är lika berättigad och nödvändig som det statsunderstödda kommunbiblioteket.

Inom den kanske intressantaste delen av Kalmar län — Öland — har denna sockenpatriotiskt färgade hembygdsrörelse ännu icke fått fast fot. Däremot existerar här sedan 1914 en hela ön omfattande sammanslutning, Ölands Kulturminnesförening, stiftad på initiativ av fru Oda Berg. På papperet räknar denna förening alltså rätt många år, men dess arbete har under större delen av denna tidrymd varit skäligen lamt. Intresset har knutits främst till uppehållandet av det s. k. Kaffetorpet vid Borgholm, en institution som är välkänd för många årgångar badgäster och som främst torde kunna rubriceras som ett slags kafé i gammal miljö. Ur kulturhistorisk synpunkt har den saknat intresse. Därjämte har föreningen under årens lopp samlat åtskilligt i ladorna, varför de samlingar, som nu finnas att uppställa omfatta ett par tre tusen nummer.

På sistone ha friskare vindar börjat

blåsa liv i de museala intressena på »Vindarnas ö». Främst är då att anteckna, att de förut hemlösa samlingarna fått lokal, varför Ölands Fornsal nu är en verklighet. Under år 1928 inköptes nämligen den s. k. Fogdegården i Borgholm till museum. Fritt belägen, mestadels omgiven av trädgårdar, är denna fastighet ypperlig för ändamålet. Som helhet bildar den ett utmärkt exempel på en gammal borggård av ett för Borgholm karakteristiskt slag. En vidlyftig trädgård med präktiga åldriga fruktträd och med den oundgängliga vinkasten, bildar den yttre ramen. Huvudbyggnaden utgöres av ett stort tvåvåningshus av kalksten, uppfört någon gång under Karl-Johans-tiden, men på 1700-talsmanér. Karaktäristisk är indelningen: en bottenvåning med olika förrådsrum, bostadsvåningen en trappa upp.

Byggnaden blir en god museilokal. Planläggandet av uppställningen har nyss påbörjats under sakkunnigt bistånd från läns museet i Kalmar. Meningen är, att i tre av huvudvåningens rum åstadkomma interiörer, belysande den borgerliga heminredningen i Borgholm under de hundra år staden existerat. Därmed har »högreståndskulturen» fått sin lilla ehuru rättvisa del, ty stads- och herrgårdskulturen har på ön aldrig spelat någon roll av betydelse. Viktigare är här allmogekulturen, alldenstund Öland väl torde få betraktas såsom ett av de ur hithörande synpunkter märkligaste och ålderdomligaste områden i landet. Huvuddelen av byggnaden kommer också att upptagas av samlingar belysande landsbygdens arbetsliv och heminredning. Museets arkeologiska samlingar slutligen,

FOGDEGÅRDEN I BORGHOLM, INKÖPT TILL MUSEUM.

motsvara i ingen mån Ölands oerhörda rikedom på förhistoriskt fyndmaterial. Detta har ju under årens lopp samlats huvudsakligen till Statens Historiska Museum, dels också till Kalmar Museum. Dock ger fortfarande den öländska jorden så pass rikligt med fynd, att även Borgholmsmuseet torde kunna så småningom förskaffa sig en representativ förhistorisk typsamling.

När Ölands Fornsal till våren står färdig kommer den helt visst att bilda ett icke föraktligt led i vårt lands bestånd av provinsmuseer av den mindre sorten. Byggnaden är ett kulturminne i sig själv, samlingarna äro visserligen ej stora men övervägande av utmärkt halt. Öland bildar slutligen ett kulturellt väl avgränsat område, vilket gör att samlingarna te sig ovanligt homogena.

FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA STYRELSEBERÄTTELSE
FÖR ÅR 1927.

Föreningen har under år 1927 tillryggalagt sitt tionde arbetsår.

De i Föreningens stadgar föreskrivna arbetsuppgifterna har styrelsen sökt tillgodose på följande vis:

Allmänna sammanträden med Föreningen ha under året hållits i Stockholms Högskolas nya byggnad, Norrtullsgatan 2, måndagarna den 31 januari, den 4 april, den 17 oktober och den 5 december. Å dessa ha följande föredrag förekommit:

Måndagen den 31 januari upplästes av amanuensen Ragnar Blomqvist ett från prof. Evert Wrangel i Lund insänt föredrag över »medeltida järnhantering i Småland», en film över kolning i mila, upptagen av Jernkontorets inspektör för kolarskolorna ingenjör H. Bergström, förevisades och till slut inledde fil. doktor Sune Ambrosiani en diskussion om »hur gammal är kolning som yrke i Sverige?» se Rig 1927 s. 31 ff.

Måndagen den 4 april höll docenten Birger Nerman ett med skioptikombilder rikt belyst föredrag: Svenskarna i Ostbaltikum under Vikingatiden, se Rig 1927 s. 1 ff., och arkitekten fil. lic. Erik Lundberg redogjorde för sina »Topografiska undersökningar i Söderköping».

Måndagen den 17 oktober talade professor Axel W. Persson, Uppsala, över »Dendråfynden», som förevisades i ett stort antal ljusbilder.

Måndagen den 5 december höll professor Sune Lindqvist föredrag över »några Vikingatidsornament» och amanuensen

fröken Gerda Cederblom demonstrerade medelst ett stort antal ljusbilder »Det gustavianska hemmet enligt Pehr Hilleström».

Under året har utgivits två dubbelhäftet av Rig om tillsammans 12 sextonsidiga tryckark. Att tidskriften kunnat utgivas i detta omfång har berott på välvilja från en mecenat.

I Föreningens serier ha inga skrifter utkommit.

Föreningens styrelse har sammanträtt den 21 oktober 1927 och Råd den 13 och den 22 januari 1927.

Vid januarisammanträdet valde Föreningen till ordförande efter universitetskanslern Carl Swartz justitierådet Joh. Hellner.

Vid decembersammankomsten omvaldes det förutvarande Rådet.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av följande:

INGÅENDE BALANS KONTO.

1/1 1927.

Tillgångar:

A/B Svenska Handelsbanken	2,010:30	
Kassabehållning	278:16	2,288:46
46,060 ex. av Rig à 0,40		18,611:54
		<u>Kronor 20,900:—</u>

Skulder:

Ledamöter, stödjande	6,000:—	
» ständiga	14,900:—	
		<u>Kronor 20,900:—</u>

VINST- & FÖRLUST KONTO.

Inkomster:	
Årliga medlemmar	4,090:—
Statsbidrag	800:—
Gåva	1,000:—
Rigs försäljning	247:50
Räntor	33:63
En ständig medlemsavgift	150:—
	<hr/>
Kronor	6,321:13

Utgifter:	
Tryckningskostnader	4,898:40
Författarearvoden	1,012:50
Omkostnader	287:07
Porto	104:15
Vängåvan	24:01
	<hr/>
Kronor	6,321:13

UTGÅENDE BALANS KONTO.

31/12 1927.

Tillgångar:	
A/B Svenska Handels-	
banken	1,717:69
Kassabehållning	570:77
50,000 ex. av Rig à 0,3752	18,761:54
	<hr/>
Kronor	21,050:—
Skulder:	
Ledamöter, stödjande	6,000:—
» ständiga	15,050:—
	<hr/>
Kronor	21,050:—

Stockholm i mars 1928.

*Joh. Hellner.**Carl Sahlin. Sune Ambrosiani.**Elis Sidenblad. Sten Westerberg.*